

אישות ומשפחה

מאת

יהודה איזנברג

אוניברסיטת בר-אילן
פרויקט תושבע"פ ממ"ד

משרד החינוך והתרבות
המינהל הפדגוגי
האגף לתכניות לימודים

הוצאת מעלות - תשנ"ח

אישות ומשפחה

דיני משפחה בישראל

כתב : יהודה איזנברג

ייעוץ : פרופ' יצחק גילת ז"ל, הרב שי מן ההר (למהדורה א')

עריכה לשונית : דליה לאופר

עטיפה : אביגיל דורה

עיצוב : שרונה אשכנזי

הפרק "המקווה במצדה" לקוח מתוך הספר "מצדה" של יגאל ידין, בהוצאת החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, וברשותם.

הצוות הונחה בעבודתו על ידי הוועדה לתכנון הוראת תושבע"פ לממ"ד, ואלה חבריה :

יו"ר הוועדה : פרופ' יצחק גילת

חברי הוועדה : ניסים אליקים, הרב שלמה ברנשטיין, הרב אהרון גרז, הרב ד"ר מאיר גרוזמן, בנימין דומוביץ, הרב יחיאל וסרמן, הרב חיים טובולסקי, הרב שמעון לוי, מנחם לאבל, ד"ר רחמים מלמד, הרב יהושע נוימן, הרב דב שחור, הרב נפתלי שטיינברגר.

התוכן

חלק ראשון : סקירות הלכתיות

5	הקדמה
	יצירת משפחה
8	קידושין ונישואין
26	כתובה
32	חובות וזכויות בנישואין
40	קידושי ספק
	בין בעל לאשתו
47	פרייה ורבייה
48	הרחקה וייחוד
52	טהרת המשפחה
	בין הורים לילדים
55	חובות האב לבניו
61	כיבוד הורים
	פירוק המשפחה
62	איסורי נישואין
66	עגונה
69	ייבום
71	גירושין
77	דיני ירושה

חלק שני : מקורות וניתוחים

82	מכתבי הרמב"ם
82	רמב"ם, מורה נבוכים ג, מט
88	רמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה שני"ה : קידושין
98	שו"ת רמב"ם שס"ה – אשה המסרבת לעלות לארץ

88	שו"ת הרשב"א : תינוק מחוץ לנישואין
91	משפטו של שמואל אבן תיבון
95	דינם של מתנות החתן [סיבלונות]

שאלות ותשובות מהספר "שרידי אש"

100	תנועת הנוער ישורון וחינוך מעורב
106	ילד שאין יודעים מי אביו
108	נשואי תערובת

שאלות ותשובות מהספר "אגרות משה"

109	סדר נישואין במשפחה
111	נסיעה בתחבורה ציבורית ודיני צניעות
113	ריקודים מעורבים
114	בדיקות למחלת טי זקס
116	מי רשאית להתחתן עם כוהן
118	טיפול רפואי ודיני צניעות
119	קידושין מתוך משחק
120	דרכי תשובה
59	האם רשאית כלה לתת טבעת לחתן תחת החופה

נספחים

122	נישואין אזרחיים, הרב אהרן קליינשפיז
131	באהבת המין, הרב א"א דסלר
137	כיסוי ראש האשה
133	המקווה במצדה, יגאל ידן
139	דיני ירושה – המצב החוקי היום / הרב אליהו הישריק
142	היהדות והאהבה / שלום רוזנברג

הקדמה

קיום העולם

הגרעין ממנו מתפתחת האומה הוא המשפחה. קיום העולם מותנה בקיומו של התא המשפחתי, בו נולדים ילדים, מתחנכים ומקבלים מהוריהם את מסורת הדורות.

המצווה הראשונה שבתורה היא מצוות פריה ורבייה, ושורש המצווה הוא "כדי שיהיה העולם מיושב" (ספר החינוך א). משפחה המקבלת על עצמה אחריות לילדיה, היא זו המיישבת את העולם בבוגרים אחראים לגורלם.

אהבה

תחילתה של יצירת משפחה היא באהבה שבין שני בני הזוג. קשה להסביר מהי אהבה. את תחושתו של האוהב נתאר לפי פסוק מ"שיר השירים" ז, ז: "מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים." ורבי אברהם אבן עזרא, משורר ומפרש המקרא, מסביר: "אין בעולם תענוג לנפש, ולא דבר יפה ונעים, כמו החשק." החשק הוא אפוא הדבר היפה ביותר. ומהו "חשק"? זאת מסביר רבי משה בן מימון, הרמב"ם: "כשתגדל האהבה עד מאוד, ויהיו עיניו ולבו [של האוהב] וכל מחשבותיו בזה האהוב - הוא נקרא חושק" (מורה נבוכים ג, נ"א, בתרגום אלחריזי).

נחבר את שתי ההגדרות, של הפילוסוף ושל המשורר, ונקבל הגדרה שתספיק לנו: אהבה היא דבר המקיף את המחשבות וההרגשות. האוהב חושב רק על האהוב. אהבה כזו היא הבסיס להקמת משפחה.

הקמת משפחה

היהדות רואה במשפחה גרעין חזק שצריך לשמור עליו מאוד. תיאור של משפחה רצויה מצוי בדברי התלמוד במסכת יבמות סב, ב: "תנו רבנן: האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר "וידעת כי שלום אהלך (איוב ה, כד)".

הלכות רבות ומנהגים שונים תפקידם לשמור על המשפחה היהודית. ההלכות הקובעות איך ליצור משפחה, הן מסוגים שונים: דינים הקובעים מי יכול להתחתן עם מי, דינים הקובעים מה האיש חייב לאשתו ומה האישה חייבת לבעלה, הלכות הקובעות מה קורה אם המשפחה מתפרקת ובני הזוג מתגרשים, דינים הקובעים מתי בני זוג שהתגרשו יכולים לחזור ולהתחתן וכו'.

בכל עם יש חוקים להסדרת ענייני הנישואין והגירושין. כל מערכת חוקים כזו בנויה על תפיסה אידיאולוגית בדבר תפקיד המשפחה. אם חושבים שהמשפחה היא מסגרת חסרת ערך, יש פחות חוקים העוסקים בסדר החיים של בני הזוג. כך, למשל, היו החוקים ברוסיה שאחרי המהפכה הקומוניסטית: הפילוסופיה של הממשל הייתה שמשפחה היא דבר בורגני, העוסק ברכוש, ולכן אין צורך בחוקים להגנתה. היו רק חוקים שקבעו איך מתחתנים, ומה אחריות ההורים לילדיהם. שאר הדברים נשארו ללא חוקים, ולכן ללא טיפול מסודר. בני זוג יכלו להיפרד על ידי רישום טכני אצל פקיד הרישום.

תנועות חברתיות אחרות חשבו שהמצב הרצוי הוא "אהבה חופשית". בגישה זו אין צורך בחוק שיסדר את מבנה המשפחה. בני הזוג יחיו יחד כל זמן שירצו, ולא יהיו חייבים להיות נאמנים זה לזה או להמשיך לחיות יחד. אידיאולוגיה זו עוזרת לפירוק המשפחה. את המחיר של משפחה כזאת, שאינה חזקה ואינה יציבה, משלמים, כידוע, הילדים.

דיני אישות בישראל

דיני אישות כוללים את התחומים השונים בקשרים הקושרים איש לאשתו ויוצרים משפחה. התורה קובעת מי הם הראויים להינשא זה לזה; היא קובעת את הדרך שבה יינשאו יהודי ויהודייה; היא קובעת מה יהיה אורח חייהם בתוך מסגרת משפחתם.

רבים ומגוונים הם דיני האישות. המאחד את כולם הוא שהם הם היוצרים את המשפחה היהודית, אותה מסגרת חיים ששמרה על חיוניותה שעה שבעמים אחרים התפוררה מסגרת המשפחה.

בקבעה את הרשאים להינשא זה לזה, קבעה התורה שני מעגלים של קרובים האסורים להתחתן זה בזה. המעגל הראשון הוא קבוצת קרובים שהנישואין ביניהם עונשם מיתה או כרת, ואילו המעגל השני הוא קבוצת קרובים נוספת שאיסורה מדרבנן. חלק נכבד מאיסורי עריות אלה, אף שאין

התורה נותנת להם טעם הגיוני, הגיעו אליהם בני אדם בכוח שכלם: יש איסורי עריות האסורים ברוב ארצות העולם, וחלקם אף נאסרו מסיבות רפואיות.

בקבעה את הדרך המדויקת שבה בני הזוג נישאים, ואת הדרך המדויקת שבה הם נפרדים הביאה התורה לכך, שהמסגרת של המשפחה תהיה מוצקה וברורה. החובה לפרסם את הנישואין ואת הגירושין (ע"י עדים הנוכחים בהם) גרמה לכך שהמסגרת המשפחתית ידועה ומפורסמת, והאפשרויות לטעות בה מועטות. גם סימן ההיכר החיצוני לאישה נשואה - כיסוי הראש - מוסיף לבהירות זו.

בתוך המשפחה קבעה התורה מסגרת לחיי האישות: דיני נידה מקרבים ומרחיקים חליפות את בני הזוג זה לזה, ושומרים על חיוניות הקשר שביניהם.

שתי מסגרות של קדושה פועלות זו בצד זו - קדושת חיי המשפחה וקדושת המקדש וקודשיו - ואין הם מתערבים זה בזה. כל הפעולות הקשורות בפריה וברביה - כאשר הן יוצרות משפחה בישראל - הן קדושות בקדושת דיני האישות ("הרי את מקודשת"), ואף על פי כן כל כולן אינן טהורות לעניין המקדש: האיש שבא אל אשתו - שניהם טמאים; האישה שראתה דם נידה, האיש שיצאה ממנו שכבת זרע, האישה שילדה - כל אלה "טמאים", דהיינו מובדלים מקדושת המקדש וקודשיו: הם אסורים להיכנס למקדש; הם אסורים לאכול קודשים, תרומות ומעשרות או קורבנות, עד שייטהרו. התורה הפרידה בין קדושת המשפחה לקדושת המקדש.

בדינים המתייחסים לחלשים - עיגון וחליצה - נקבעו דינים ותקנות שבכוחם לשמור על שלמות האומה ועל טהרת המשפחה יחד עם הדאגה לסובל: בעדות עגונה מקילים ככל האפשר, ובלבד שיהא ברור שהבעל מת, ובדין יבמה נתקנו תקנות לכפות חליצה על יבם סרבן.

דרכיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום!

יצירת משפחה

קידושין ונישואין

"נישואין" הם הפעולות הנדרשות להקמת בית חדש בישראל. הנישואין מקשרים בין האיש לאישה, ויוצרים משפחה שאינה ניתנת לפירוק אלא בדרכים מיוחדות הקבועות בהלכה.

פעולות הנישואין מתחלקות לשלושה חלקים: (1) שידוכין (2) קידושין (3) נישואין. כל שלב מגביר את הזיקה ההדדית בין בני הזוג, אבל רק אחרי הנישואין הופכים השניים להיות משפחה בישראל.

שידוכין

הקשר בין בני זוג נוצר במעמד בו הם מבטיחים זה לזה להינשא. למעמד זה קוראים בלשון ההלכה "שידוכין". זהו המעמד בו נוצר הקשר הראשון בין בני הזוג.

בשפת העם נתייחד כיום המונח "שידוכין" לפעולה הגורמת לבני הזוג להיפגש. זהו פירוש חדש שאין לו קשר עם המושג המקורי. את המונח "שידוכין" של לשון ההלכה החליף היום המונח "אירוסין". בעברית של היום קוראים "מאורסים" לזוג שהחליט להתחתן. בלשון ההלכה ניתן לומר על זוג זה שהם השתדכו.

מעמד ה"שידוכין" ("אירוסין" בלשון העם) עבר התפתחות במרוצת הדורות, ומקורו בתקופת האמוראים. על חשיבותם של השידוכין בתקופת התלמוד יש ללמוד מהעובדה שהאמוראים היו מענישים את המקדש אישה בלא שידוכין. כוונתם העיקרית של מתקני השידוכין הייתה למנוע קידושין הנערכים בחופזה ובלא יישוב דעת.

לשידוכין נוספה במרוצת הזמן מטרה נוספת: עריכת הנישואין מחייבת הכנות מרובות. כדי לאפשר לכל צד להתכונן כראוי לחתונה, מתוך ודאות שאמנם יתבצעו הנישואין, הצדדים באים לידי הסכם מחייב. בהסכם קובעים כי החתן מתחייב לשאת את הכלה לאישה, וכן את המועד שבו

תיערך החתונה. אפשר, כמובן, להוסיף תנאים מחייבים אחרים, כרצון בני הזוג.

הסכם זה קרוי "תנאים", כלומר התנאים שבהם ייערכו הנישואין. בהרבה עדות נוהגים לכתוב את התנאים בשטר ולהחתים עליו עדים. הסכם התנאים קושר את בני הזוג זה לזה, ומחייבם להינשא. אך אין התנאים משנים את מעמדם של בני הזוג מבחינה הלכתית, ואף אין לשידוכין כל מקור בתורה. בני הזוג נשארים רווקים כפי שהיו, ולא נוצר ביניהם כל קשר של אישות.

קידושין ונישואין

קשר האישות בין בני הזוג מתחיל ב"קידושין", ומגיע לידי גמר ב"נישואין". קשר הקידושין מייחד את בני הזוג זה לזה, ומבדיל בינם לבין כל יתר האנשים. האישה נאסרת על כל העולם מיד עם הקידושין, אבל עדיין לא נעשה מעשה המאחד את בני הזוג, והם עדיין אסורים זה על זה. המעשה המאחד הוא הנישואין, שבעקבותיו בני הזוג הופכים להיות משפחה הנשואה כדין. שני אלה - הקידושין והנישואין - שונים זה מזה, ובמקורם אף נעשו בזמנם שונים. בתקופת התלמוד נערכו הנישואין לנערה (בגיל 12.5) 12 חודש אחר הקידושין, ולבוגרת 30 יום אחריהם. בחודשים אלה הייתה הכלה בבית אביה. כבר בימים קדומים ביטלו את ההפרדה בין הקידושין לנישואין. בימינו נערכים הקידושין והנישואין במעמד אחד, כשבני הזוג עומדים מתחת לחופה.

כאשר איחדו את הקידושין והנישואין, הפכו השידוכין להיות ההתקשרות הראשונה בין בני הזוג. השידוכין החליפו את האירוסין. שטר שידוכין משנת ה' נ"א (1291) מדגים זאת:

...ועוד לקחה בקניין שלם מעכשיו, במקום קידושין, ונתחיבה בשמעון הנזכר כמשודך, ולהינשא לו כדת משה וישראל בשבת נחמו הבא הקרוב, בלי שום ערעור ועיכוב. וגם כן רצה והודה שמעון המשודך בכל התנאים הכתובים למעלה, ולקח בקניין שלם, במקום קידושין, כמנהג, שיתחתן ויינשא בלאה הנ"ל בזמן הנ"ל, כדת משה וישראל.

שו"ת הרשב"א, ח"ג סימן ר"י

קטע זה של שטר השידוכין מראה כי בזמן השידוך נערך קניין, המחייב את בני הזוג להתחתן (בשבת נחמו הקרוב), וכי קניין זה הוא במקום קידושין, כפי המנהג שנתקבל, שהקידושין נדחים עד לזמן הנישואין.

קידושין

הגדרות

כאשר החתן עונד את הטבעת לאשתו ואומר "הרי את מקודשת לי...", הוא "קידש" את אשתו, ונעשה מעשה "קידושין". כך קרוי מעשה זה בלשוננו כיום, אך בלשון המקרא קוראים לו "אירוסין". המונח "קידושין" בא גם לבטא את קדושתה של האישה המאורסת ואת האיסור לחלל קדושה זו. כדי להבחין בין המונחים נחזור ונסכמם: להחלטת בני הזוג להתחתן אין שם במקרא. במשנה קוראים לזה "שידוכין", ובשפתנו היום "אירוסין". לאחר שהחתן נותן טבעת לאשתו ואומר "הרי את...", האישה "מאורסת" בלשון המקרא, ו"מקודשת" בלשון המשנה. כיום אין למצב זה שם בשפת העם, כי הוא נמשך דקות מעטות: מיד לאחר הקידושין נערכים הנישואין. לאחר החופה בני הזוג "נשואים". במקרא לא מופיע ביטוי זה, ובמקומו מצוי המונח "לקח": "כי יקח איש אשה" (דברים כב, ג), "כי יקח איש אשה חדשה" (דברים כב, ה), "ויקח אשה ושמה קטורה" (בראשית כה, א).

חופה/חתונה	נתינת טבעת	התקשרות כדי להתחתן	
לקיחה	אירוסין		השם במקרא
נישואין	קידושין	שידוכין	השם במשנה
נישואין		אירוסין	השם כיום

מעשה הקידושין

את מעמד הקידושין מאפיינים שישה עניינים: (1) מעשה הקידושין; (2) עדים (3) אמירה (4) ברכת האירוסין (5) מניין אנשים (6) רב מומחה מסדר קידושין.

שלושת הראשונים הכרחיים; מקורם בדין תורה, ובהעדר אחד מהם אין הקידושין תופסים. שלושת האחרונים נתקנו על ידי גדולי ישראל לדורותיהם, וחובה לקיימם, אבל תוקף הקידושין אינו מותנה בביצועם.

(1) מעשה הקידושין

לפי דין תורה אפשר לקדש אישה בשלוש דרכים: בכסף, בשטר או בביאה. הצד השווה בכל אלה הוא שהם צריכים להיעשות לשם קידושין, אבל אם האיש נתן לאישה כסף במתנה, היא אינה מקודשת.

קידושי שטר הם כאשר האיש מוסר לאישה בפני שני עדים מסמך ובו כתוב "הרי את מקודשת לי בשטר זה", או ניסוח אחר שמשמעותו קידושין, ונזכרים בו שמות האיש והאישה ויתר הפרטים הדרושים, והאישה מקבלת אותו ביודעה כי על ידי זה היא מקודשת לאיש. לשטר זה אין קשר עם הכתובה. קידושי שטר הם היוצרים את הקידושין, בעוד שטר הכתובה הוא מסמך המפרט את חובות הבעל. קידושי שטר אינם נוהגים היום.

קידושי ביאה הם אם אמר האיש בפני שני עדים "הרי את מקודשת לי בביאה זו", והתייחד עמה בפניהם לשם קידושין ובא עליה, הרי היא מקודשת. צורה זו של קידושין נדחתה כבר בזמן קדום, ובתלמוד אנו מוצאים שחז"ל גזרו עליה, מפני שראו בה סימן של פריצות וחוצפה, ומי שקידש בדרך זו היה צפוי למכות מרדות, על אף שקידושיו תופסים. לצורה זו של קידושין יש חשיבות באשר לנישואין אזרחיים, כפי שיבואר בהמשך. מזה דורות רבים מקדשים בקידושי כסף בלבד. "כסף" פירושו כל דבר שיש לו ערך כספי. בכל תפוצות ישראל מקדשים כיום בטבעת. כדי למנוע מצב בו האישה תטעה לחשוב שהטבעת שווה יותר מערכה האמיתי, מקדשים בטבעת זהב, פשוטה בצורתה וללא אבני חן. הטבעת חייבת להיות רכושו של האיש המקדש.

(2) עדים

מעשה הקידושין חייב להיות בפני שני עדים כשרים, שאינם קרובים זה לזה ולא לחתן או לכלה. נוכחותם היא חלק ממעשה הקידושין, ובלעדיהם אין הקידושין בעלי תוקף. אם זוג מציג עצמו כזוג נשוי, אבל הוא אומר שבשעת הנישואין לא היו עדים - אין הם נשואים.

(3) אמירה

בעת מסירת הטבעת לידי האישה החתן חייב לבאר לה ולעדים שהוא נותן את הטבעת לשם קידושין. לאחר שהרב מסדר הקידושין (כשלוחו של החתן) אמר את ברכת האירוסין, שם החתן את הטבעת על אצבעה הימנית של הכלה, ואומר לה שהוא עושה זאת כדי לקדשה לו בזה: "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל". הנוסח אינו מעכב, וכל נוסח המראה בברור שהבעל מקדש את האשה, וששניהם הבינו כי הכל נעשה לשם קידושין כדת משה וישראל - יוצר בדיעבד קידושין.

(4) ברכת האירוסין (הקידושין)

חז"ל תיקנו ברכה למעמד הקידושין. את הברכה מברכים לפני האירוסין על כוס יין. מברכים על היין תחילה, ואחר כך מברכים את ברכת האירוסין. נוסח הברכה הוא: "ברוך אתה ה', אמ"ה, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על העריות, ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות לנו על ידי חופה וקידושין. ברוך אתה ה', מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין."

בברכת האירוסין מוזכרים שלושה נושאים:

- א. "וציוונו על העריות": איסור עריות, יחסי אישות או נישואין עם קרובת משפחה, עם אשת איש, עם נכרית ועוד.
- ב. "אסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות לנו על ידי חופה וקידושין": אירוסין אינם משלימים את קשר האישות בין בני הזוג. הארוסות אסורות על ארוסיהן, ורק לאחר החופה והקידושין הן מותרות.
- ג. "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין": קדושת ישראל נובעת מהעובדה שמסגרת חיי המשפחה מאורגנת על ידי חופה וקידושין.

(5) מניין אנשים

קידושי סתר היוו בעיה חברתית חמורה: אנשים הודיעו כי קידשו אישה בסתר, האשה הכחישה את הדבר. עדים הופיעו, ולעתים נאמנותם היתה מפוקפקת, והדבר גרם לבעיות הלכתיות סבוכות. כדי להתגבר על בעיה זו הנהיגו תקנות המונעות קידושין בסתר.

במאה ה-13 וה-14 התפשטו תקנות נגד קידושי סתר ותרמית בהרבה קהילות בספרד. הרשב"א העיד: במקומות רבים יש הסכמה שלא לקדש אלא בעשרה, ושיהיו שם אביה ואמה או מקרובותיה, והחזן והקהל (שו"ת ח"ד סימן שי"ד). ההסכמות האלה הונהגו לשלש מטרות: א. לשם פרסום הנישואין ברבים, דרשו מעמד של עשרה מישראל. ב. לשם פיקוח משפחתי על הקידושין, דרשו הסכמת אביה ואימה או אחת מקרובותיה של האישה. ג. לשם פיקוח ציבורי על סדר הקידושין, הנהיגו שישתתף בטכס גם חזן הקהל. חזן הקהל הייתה לו עמדה חשובה בקהילות ספרד כבא כח הקהל,

שהיה גם ממונה על סידור הכתובה. נגד עבריינים נקבע עונש של חרם וקנס.
(פריימן, סדר קידושין ונישואין, סו).

(6) רב מסדר קידושין

את הקידושין מסדר רב הבקי בדיני קידושין. סיבוכים רבים עלולים לעלות בגלל טעות בסדר הקידושין, ועל כך התקינו שהקידושין ייערכו בפני רב המוסמך לכך. בהחלטה של מועצת הרבנות הראשית נאמר:

הננו גוזרים לאסור על כל איש ורב בישראל לסדר קידושין-נישואין, אם לא שהוסמך והתמנה לתפקידים אלה על פי כתבה וחתימת ידה של הרבנות הראשית שבערי ארץ ישראל. וכל העושה זאת שלא ברשות, הרי הוא פורץ גדרם של ראשונים.

יודגש: לא הרב הוא המקדש את האישה לבעלה; את פעולת הקידושין עושה החתן, ואילו הרב מפקח על כל הנעשה שיהא כדין.

לאחר הקידושין החתן שובר כוס זכוכית, כדי להזכיר את בית המקדש העומד בחורבנו.

מעמדו של הרב בסידור קידושין

מתוך: אברהם פריימן, סדר קידושין ונישואין, עמוד צד

עם חידוש הארגון של קהילות אשכנז וצרפת באמצע המאה ה-14, אחרי גזירות המגפה השחורה, תיקן הרב מאיר הלוי מווינא את סמיכת הרבנים והעמדת הנישואין, למן השידוכין עד הכניסה לחופה, תחת השגחת רב העיר. מאז נתקבל בקהילות צרפת ואשכנז המנהג הקבוע שהרב המקומי היה מברך ברכת אירוסין ונישואין. במאה ה-17 התחילו רבנים לקבל שכר בעד השתתפותם בסדר החתונה.

כשאשר הרב יעקב וייל (מהרי"ו) את חזקת הרבנות של הרב ישראל מברונא ברגנשפורג, כתב לקהל ההוא: "ויכול מהר"י ברונא לנהוג נשיאותו ברמים הן לקבוע ישיבה לעצמו, הן ליתן גטין וחליצות, ולהורות הוראות, ולברך ברכת אירוסין ונישואין, ושום אדם לא ימחה בידו" (שו"ת מהרי"ו סי' קנא).

וגם הרב ישראל איסרלין כתב באגרתו לקהל רגנשפורק, כי כתר תורה ושררתה אין בה משום השגת גבול, שהרי היא מונחת ומופקרת לכל מי שרוצה לזכות בה (ולכן יכול כל אחד לשמש ברבנות). ואי משום דיש קפוח פרנסה בדבר, מחמת הפרס שייפול לכיס המנהיגים מגטין וחליצה והשבעת נשים ושכר ברכת אירוסין ונישואין - על קיבול פרס זה אנו בושים, ובטורח למצוא היתר לרובן (פ"כ סי' קכח). בכל זאת נתפשט המנהג לקבל שכר מנישואין, לא רק באשכנז אלא גם מחוצה לה.

בסוף המאה ה-17 כבר קבע מהר"ם ינץ בבבנברק: אמרו חכמים מאן דלא ידע בטיב קדושין לא יהא לו עסק עימהם (קדושין ו, א), לכך מנהג יפה שנהגו קדמונינו שלא יעשה שום אדם ברכת אירוסין ונישואין כי אם ברשות ובהיתר רב ומנהיג, וכן המנהג בכל אלו המדינות (שו"ת מהר"ם מינץ סי' קט). מנהג זה נשתרש עד כדי כך שמהר"ם מינץ נשאל על רב העיר או חבר עיר שנוהגים ליתן לו ברכת אירוסין, אם מותר להם לברך בהיותם אבלים תוך שלושים על האב או על האם, והורה להתיר (שם סי' פו).

כך קיבל רב העיר את המונופולין על סידור הקידושין בכל מחוז רבנותו, והוא נהיה ל"מסדר קידושין" המוסמך בגלילו. בזה הועמד כל סדר הקידושין והנישואין באשכנז ואגפיה תחת פקוח רב העיר. תיקון זה הטביע את חותמו על כל טכס הנישואין של האשכנזים עד ימינו.

אך עלינו להדגיש שתיקון זה היה מחוסר חיזוק משפטי, כי מי שעבר וקידש שלא ברשות הרב ובלי השתתפותו, קידושיו היו קדושין גמורים.

איחוד הקידושין והנישואין

הדבר שהונהג מכבר ברוב עדות ישראל הוא איחודם של הקידושין והנישואין.

הגורמים לביטול תקופת האירוסין ולהצמדת האירוסין (הקידושין) לנישואין היו בעיקר הסיבוכים ההלכתיים שנוצרו עקב הסתירה במעמד של המאורסים: מצד אחד האישה המאורסת היא כאשת איש, אך עם זאת היא אסורה על בעלה עד לנישואין.

אירוסין יכולים להעשות בפני שני עדים בלבד. דבר זה מזמין בעיות כאשר האיש טוען שארס (והעדים הלכו למדינה אחרת), והאישה מכחישה זאת. הצמדת האירוסין לנישואין מקשה על מעשי רמייה.

לאחר הארוסין בני הזוג עדיין אסורים זה לזה, והם ממשיכים לגור איש בבית הוריו. קרו מקרים שבהם החתן עזב את העיר ונעלם, והאישה לא יכלה להינשא, כיוון שלא קיבלה ממקדשה גט. פעמים אף קרה שבני הזוג התחרטו, והחליטו שלא להינשא, ובגלל מעשה הקידושין הייתה האישה צריכה גט, והיא נאסרה לכוהן.

כל הבעיות האלה באות על פתרון אם הקידושין והנישואין נערכים במעמד אחד, תחת החופה, ובשעה שבה מתחיל קשר האישות בין השניים הוא בא אף להשלמתו.

במאה ה-14 נתפשט המנהג לקדש בשעת החופה. הריטב"א כתב בתשובה לאחת הקהילות:

מנהג כל בני עירכם לעשות שידוכין בלא קידושין, ולתת סבלונות בשעת שידוכין, ואחר כך מקדשים בשעת החופה, ואין אחד שיקדש ואחרי כן יתן מתנות. שו"ת הרטב"א, יט, וכן בשו"ת זרע אנשים, סימן מ"ג

סבלונות הן המתנות שהחתן נותן אחרי האירוסין: מנהג חתנים לאחר האירוסין שולח החתן לבית חמיו לכבוד אשתו תכשיטים ופירות וכדי יין וכדי שמן. (קידושין נ,א). הריטב"א מוסר, שהמנהג הוא לתת את הסבלונות אחרי השידוכין, ולא אחרי הקידושין, שהרי הקידושין הם בזמן החופה. בטור אבן העזר, מביא רבי יעקב בן הראש את המנהג כנוהג כללי:

והאידינא (=עכשיו) אין נוהגין לארס אלא בשעת חופה, הלכך מברך ברכת אירוסין וברכת נישואין יחד זה אחר זה. טור אבן העזר סב

תשובה של רבי שמעון בר צמח דוארן, רב באלגיר במאה ה-15 (נפטר 1444) מתארת את חשיבותה של התקנה לארס רק בשעת החופה, בכך שהיא מגינה על הבנות מסחיטה ומעיגון:

שאלה: האומר לאישה קידשתך בפני פלוני ופלוני, והלכו למדינת הים, והאישה מכחשת אותו. מהו לחוש לדבריו ולהצריכה גט מספק?

תשובה: דברים פשוטים אני רואה כאן, שאין לחוש כלל לדבריו ולעגנה...

וגם מה שאמרת שאין להחמיר בזה, משום שלא יהו בנות החשובים מדרך כף רגל בני פריצי עמנו - יפה אמרת.

וכדי שיסמוך לב כל אדם עליו בזה ולא יהיה לבו נוקפו, אכתוב לך עניין מעשה אחר שקרה במיורקא בזמן הרשב"א ז"ל, מעניין איש אחד שטען שקידש אישה אחת. ונראין הדברים שהוא היה טוען שבפני שני עדים קידשה, ולא העיד בזה בבית דין אלא עד אחד. ונשאל מזה הרשב"א, והתירה, משום שאין דבר שבערוה פחות משניים, ואפילו שניהם מודים, וכל שכן במכחשת...

ואחד מן התלמידים קָעט בהוראתו של הרשב"א, וכתב לו כלשון הזה: "ויזהר רבנו שלא להתיר בלא גט". והרב ז"ל כעס עליו, ובלשון הזה השיבו: "מי אתה הרב הגדול, שאתה מזהירני על הוראתי ומיישר אורחותיי. ומה המה עצותיך, הלהן הוראותיי תשברנה, הלהן תעגנה, איני רואה אותך רק ככסיל העושה עצמו בסכלותו כסילי".

...לכפות בנות ישראל לפני הפריצים שיתעללו בהם, לומר שקידש אחד מן הפריצים אחת מבנות הנכבדים והעשירים, ויעיד לו פריץ אחר כמוהו, כדי לעגן או להוציא ממון מידה - זו רעה חולה, ומלאה כל הארץ נבלה.

... וראוי להם לגדור אותה, הן לענוש נכסים ולאסרין לכל פריץ רשע עריץ, יזנה ויפרוץ לעשות בנות ישראל הפקר. כי יחמוד אישה בלב, יוציא עליה לעז שהוא קידשה, כדי לעגנה או ליקח ממנה פדיון. מימי הגבעה לא נראתה כזאת בישראל, על כן עוצו עליה ודברו ויסרו בקוצים ובעקרבים כל מתפרץ להעיז פניו לעשות כזאת בישראל מיום זה ואילך.

ונראה שכדי לגדור הפרצה הזאת הייתה התקנה הקדומה בקהלכם, שלא יקדש אדם כי אם בשעת נישואין, כדי שכל אדם יבוש מעצמו ויתירא מהקנס המוטל בתקנה שלא להוציא לעז כזה, ואף על פי שלפי הדין אין בזה לעז כלל, שמכיוון שאינו נאמן אין לשום אדם לפרוש ממנה מפני אותו חשש, אבל יראה שהיה נהוג ביניהם שהיו יראי שמים פורשים ממנה עד שיגרשנה, על כן עשו תקנה זו. תשובות תשב"ץ א, קנד

איחוד הקידושין והנישואין לא התקבל בכל תפוצות ישראל, וכדי לחזק את התקנות הקובעות שהאירוסין יהיו בזמן הנישואין, חזרה ותיקנה הרבנות הראשית תקנה בדבר, והטילה חרם על כל מי שיעיד על קידושין כאלה. בהחלטה של מועצת הרבנות הראשית משנת תש"י נאמר:

אסור לכל איש ואישה מישראל לקדש ולארס שלא בשעת חופה. איסור זה רובץ בחרם גמור על כל איש מישראל שהוא נזקק להעיד על קידושין ואירוסין כאלה, והוא נחשב לחוטא פלילי שראוי להיענש עליו. כל איש שארס לו אישה שלא בשעת חופה, חייב לגרש ארוסתו זאת בגט כריתות כדת משה וישראל.

הפרדה בין נכסי בעל ואישה

להפרדה בין קידושין ונישואין יש משמעות מעשית גם היום. לפעמים בני הזוג רוצים להפריד הפרדה מוחלטת בין נכסי הבעל ונכסי האישה, באופן שהבעל לא יהיו לו זכויות בנכסי האישה או בירושתה. הסכם כזה קרוי

היום "הסכם ממון", בו הבעל מסתלק מזכויותיו בנכסי האישה. הסתלקות מנכסי האישה אינה יכולה להיות לפני אירוסין, כי אז אין לבעל כל זכויות בנכסיה, שיוכל להסתלק מהן. לאחר הנישואין אין ההסתלקות מועילה, כי מעמדו של הבעל כיורש הוא קבוע, ואין הבעל יכול להסתלק ממנו באופן חד צדדי. ההפרדה אפשרית, אפוא, בשעה שנוצרה זיקה בין רכוש האישה והבעל. זיקה זו נוצרה בזמן הקידושין, אבל עדיין אין לה תוקף מלא, כי לא היו נישואין. זהו הזמן בו יכולים בני הזוג לחתום על ההסכם המפריד את נכסיהם, או אף שולל מן הבעל זכויות בנכסים העתידיים ליפול בידי האישה. (שרשבסקי, דיני משפחה, עמודים 114-115)

סבלונות

"סבלונות" הם המתנות שהחתן נותן לכלה לאחר האירוסין. בעבר, כאשר האירוסין היו "קידושין", ולאחר האירוסין הייתה האישה מקודשת לבעלה, היו הסבלונות ניתנים כאשר בני הזוג היו כבר קשורים בקשר מחייב מבחינת ההלכה. בתלמוד יש דיון אם בני אדם רגילים לשלוח סבלונות רק אחרי הקידושין, או גם לפניהם. לדבר יש משמעות במקרים שספק אם היו קידושין. אם בני אדם רגילים לתת מתנות רק לאחר הקידושין, אם אדם שלח לאשה סבלונות, פירוש הדבר שהוא כבר קידש את האישה קודם לכן. אם רגילים לתת סבלונות גם לפני הקידושין, אין במשלוח הסבלונות כל הוכחה לכך שהשניים מקודשים. בחלק השני של הספר מצויות תשובות, בהם עניין הסבלונות עולה בדיון אם היו קידושין אם לאו.

הסבלונות קשורים בעניין נוסף: האם הם עצמם ניתנו לשם קידושין? פעמים החתן טוען כי נתן את המתנות לשם קידושין, ואז יש לברר את שתי השאלות: אם הסבלונות ניתנו לשם קידושין, וכן אם מתן הסבלונות הוא הוכחה לקידושין שנעשו לפני כן.

כאשר הצמידו את הקידושין לנישואין, משלוח המתנות הוקדם לשלב השידוכין. ולכן אין במשלוח הסבלונות כל הוכחה כי היו קידושין בין בני הזוג. וזה מה שמוסר הריטב"א, שהמנהג הוא לתת את הסבלונות אחרי השידוכין, ולא אחרי הקידושין, שהרי הקידושין הם בזמן החופה.

דיון מפורט בנושא 'סבלונות' – בחלק שני של החוברת.

רמב"ם, הלכות אישות פרק א

סדרי נישואין לפני מתן תורה

א. קודם מתן תורה היה אדם פוגע אישה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה, מכניסה לביתו ובוועלה בינו לבין עצמו, ותהיה לו לאישה. כיון שניתנה תורה, נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אישה, יקנה אותה תחלה בפני עדים, ואחר כך תהיה לו לאישה. שנאמר (דברים כ"ב) "כי יקח איש אשה ובא אליה."

ב. וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם. ובאחד משלשה דברים האישה נקנית: בכסף או בשטר או בביאה. בביאה ובשטר מן התורה, ובכסף מדברי סופרים. וליקוחין אלו הן הנקראין "קידושין" או "אירוסין" בכל מקום. ואישה שנקנית באחד משלשה דברים אלו, היא הנקראת "מקודשת" או "מאורסת".

ג. וכיון שנקנית האישה, ונעשית מקודשת, אע"פ שלא נבעלה ולא נכנסה לבית בעלה, הרי היא אשת איש, והבא עליה חוץ מבעלה חייב מיתת בית דין, ואם רצה לגרש צריכה גט.

דין "קדשה" לפני מתן תורה

ד. קודם מתן תורה, היה אדם פוגע אישה בשוק, אם רצה הוא והיא, נותן לה שכרה ובוועל אותה על אם הדרך והולך לו. וזו היא הנקראת "קדשה". משנתנה התורה, נאסרה הקדשה, שנאמר (דברים כ"ג) "לא תהיה קדשה מבנות ישראל". לפיכך, כל הבועל אישה לשם זנות בלא קידושין, לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה.

רמב"ם, הלכות אישות פרק ג

כיצד האישה מתקדשת?

א. כיצד האישה מתקדשת? אם בכסף הוא מקדש, אין פחות מפרוטה כסף או שווה פרוטה. אומר לה: "הרי את מקודשת לי", או 'הרי את מאורסת

לי', או 'הרי את לי לאישה בזה', ונותנן לה בפני עדים, והאיש הוא שאומר דברים שמשמען שקונה אותה לו לאישה. והוא שיתן לה הכסף.

ב. נתנה היא, ואמרה לו "הריני מקודשת לך", "הריני מאורסת לך", "הרי אני לך לאישה", או בכל לשון הקנאה, אינה מקודשת. וכן אם נתנה היא לו ואמר הוא - אינה מקודשת. נתן הוא ואמרה היא - הרי זו מקודשת בספק.

ג. ואם קידש בשטר, כותב על הנייר או על החרס או על העלה ועל כל דבר שירצה "הרי את מקודשת לי", או "הרי את מאורסת לי" וכל כיוצא בדברים אלו, ונותנו לה בפני עדים.

ד. וצריך שיכתוב אותו לשם האישה המתקדשת, כגט, ואינו כותבו אלא מדעתה. כתבו שלא לשמה, או לשמה ושלא מדעתה, אע"פ שנתנו לה מדעתה, בפני עדים, אינה מקודשת.

מה אומרים בזמן הקידושין?

ו. הדברים שיאמר האיש כשיקדש, צריך שיהיה עניינם שהוא קונה אישה, לא שיהא עניינם שהקנה עצמו לה. כיצד? הרי שאמר לה או כתב בשטר שנתנו לה "הריני בעלך", "הריני ארוסך", "הריני אישך" וכל כיוצא בזה, אין כאן קידושין כלל. אמר לה או כתב לה "הרי את אשתי", "הרי את ארוסתי", או "הרי את קנויה לי", "הרי את שלי" וכל כיוצא בזה, הרי זו מקודשת.

ח. ויש לאיש [רשות] לקדש האישה בכל לשון שהיא מכרת בו, ויהיה משמע הדברים באותה הלשון שקנאה, כמו שביארנו. היה מדבר עם האישה על עסקי הקידושין, ורצתה, ועמד וקידש, ולא פירש ולא אמר לה כלום, אלא נתן בידה או בעל, הואיל והן עסוקין בעניין, דיו, ואינו צריך לפרש. וכן עדי הקידושין והגירושין, אינו צריך לומר להם "אתם עדיי", אלא כיוון שקידש בפניהם או גירש, הרי זו מקודשת ומגורשת.

הדרך שבה נהגו לקדש

כא. נהגו כל ישראל לקדש בכסף או בשווה כסף. וכן אם רצה לקדש בשטר, מקדש, אבל אין מקדשין בביאה לכתחילה, ואם קידש בביאה, מכין אותו מכת מרדות, כדי שלא יהיו ישראל פרוצים בדבר זה, אע"פ שקידושיו קידושין גמורין.

כב. וכן המקדש בלא שידוך, או המקדש בשוק, אע"פ שקידושיו קידושין גמורין, מכין אותו מכת מרדות, כדי שלא יהא דבר זה הרגל לזנות, וידמה לקדשה שהייתה קודם מתן תורה.

ברכות הקידושין

כג. כל המקדש אישה, בין על ידי עצמו, בין על ידי שליח, צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו, ואחר כך מקדש כדרך שמברכין קודם כל המצוות. ואם קידש ולא בירך, לא יברך אחר הקידושין, שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה.

כד. כיצד מברך? "בא"י אמ"ה, אשר קידשנו במצוותיו, והבדילנו מן העריות, ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין. בא"י, מקדש ישראל." זו היא ברכת אירוסין. ונהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין או של שיכר. אם יש שם יין, מברך על היין תחילה ואחר כך מברך ברכת אירוסין, ואחר כך מקדש. ואם אין שם לא יין ולא שיכר, מברך אותה בפני עצמה.

הלכות אישות פרק י

דין ארוסה

א. הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו, מכין אותו מכת מרדות. ואפילו אם קידשה בביאה, אסור לו לבוא עליה ביאה שנייה בבית אביה, עד שיביא אותה לתוך ביתו, ויתייחד עמה, ויפרישנה לו. וייחוד זה הוא הנקרא "כניסה לחופה", והוא הנקרא "נישואין" בכל מקום.

נישואין

הנישואין כוללים שלושה עניינים: (1) כניסה לחופה (2) שבע ברכות הנישואין (3) כתובה.

החופה

החופה היא המקום שבו בני הזוג נמצאים יחד לשם נישואין, והיא מסמלת את ביתם החדש. התיאור המדויק של החופה לא נמסר על ידי חז"ל, והדבר גרם לגישות שונות בהסבר המושג "חופה". יש שלוש גישות עיקריות:

א. "החופה היא שפורסים סודר על האישה בשעת הברכה" (אה"ע נה, א). בעל "ערוך השולחן" מבאר: "הכוונה היא כעין מנהגנו, שמעמידים כלונסאות ויריעה פרושה עליהן, וקרויה בלשון העם 'חופה', ומעמידים במקום מיוחד, ומכניסים תחתיה החתן והכלה. ויש האומרים שפריסת הצעיף על פני הכלה היא החופה." אצל התימנים פורשים טלית על בני הזוג (כל-בו, ע"ה)

ב. "החופה היא שהביא החתן את הכלה לביתו לשם נישואין". לפי דעה זו החופה היא כניסה לביתו של החתן, וכאשר החתן הכניס את הכלה לביתו לשם נישואין, נערכה החופה. נוכחות אנשים זרים, לפי דעה זו, אינה מפריעה לנישואין שיחולו (ר"ן). (יודגש: החתן מביא את אשתו לביתו לשם נישואין. ביקור הכלה בבית ארוסה אינו נחשב לנישואין).
ג. "החופה היא שיביא כלתו לתוך ביתו ויתיחד עמה. וייחוד זה הוא הנקרא חופה, והוא הנקרא נישואין בכל מקום" (רמב"ם, אישות י, טו). לפי גישה זו לא די בהבאת הכלה לבית בעלה; צריך גם ייחוד בלא אנשים זרים.

החופה - המנהג למעשה

ברוב עדות ישראל נוהגים בשלוש השיטות גם יחד. החתן נכנס ראשון תחת החופה, ואחריו באה הכלה, ושם עורכים את הקידושין; לאחר הקידושין אומרים את ברכות הנישואין. בני הזוג נמצאים תחת החופה, והם נשואים לפי הגישה הראשונה. אחר כך הם הולכים לחדר הייחוד, חדר צדדי שאין בו אנשים זרים, ובכך הם נישאים לפי שתי הגישות האחרונות.

אצל הספרדים נערכת החופה בתוך הבית, ואצל האשכנזים בחוץ, מתחת לרקיע.

הנישואין, בדומה לקידושין, נערכים בפני שני עדים כשרים. הם רואים את הזוג מתחת לחופה בשעת אמירת שבע הברכות, והם רואים אותם נכנסים לחדר הייחוד. ספרדים אינם נוהגים חדר ייחוד, כי הם אינם מפרשים "חופה" = ייחוד.

ברכות הנישואין

שבע ברכות תיקנו חכמים לומר בשעת הנישואין; וברכות אלה נאמרות גם ב"שבע ברכות", בכל יום משבעת ימי המשתה שלאחר החתונה, לאחר סעודה שמשתתפים בה מניין אנשים ונוכח בה אדם שלא היה ב"שבע ברכות" קודמים. בזמן הקידושין ברכת היין בתחילה, וב"שבע ברכות" ברכת היין בסוף. וזה נוסח הברכות:

1. בא"ה אמ"ה, בורא פרי הגפן.
2. בא"ה אמ"ה, שהכול ברא לכבודו.
3. בא"ה אמ"ה, יוצר האדם.
4. בא"ה אמ"ה, אשר יצר את האדם בצלמו, בצלם דמות תבניתו, והתקין לו ממנו בניין עדי עד. בא"ה, יוצר האדם.
5. שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. בא"ה, משמח ציון בבניה.
6. שמח תשמח רעים האהובים, כשמחך יצירך בגן עדן מקדם. בא"ה, משמח חתן וכלה.
7. בא"ה אמ"ה, אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדווה, אהבה ואחוה ושלוש ורעות. מהרה, ה' אלוקינו, יישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחה נגינתם. בא"ה, משמח החתן עם הכלה.

הברכה הראשונה היא על היין, כי אין שמחה אלא ביין. הברכה השנייה היא על בריאת העולם, שהרי בני הזוג הזה, כל העולם כולו מתחדש עליהם עתה, עם נישואיהם. הברכה השלישית היא על יצירת האדם, כאילו הוא נוצר עכשיו. הברכה הרביעית היא על הזיווג שהקב"ה זיווגם יחד. הברכה החמישית היא על ציון וירושלים שעתיד הקב"ה לנחמן ולשמחן, שכן חייב

אדם להעלות את ירושלים על ראש שמחתו. הברכה השישית היא על שמחת חתן וכלה, הודיה ותפילה שתהא שמחתם שלמה. הברכה השביעית היא הודיה לה' על אשר המתיק את החיים על פני תבל בשמחתם ובששונם של חתן וכלה ועל שנתן בהם אהבה, אחווה, שלום ורעות. הברכות הן רחבות, וכוללות הרבה. האדם מישראל אינו אדם בודד בשעת נישואיו, אלא חוליה בשרשרת הדורות, והוא מודה לה' שבראו, וזוכר את ציון ואת ירושלים, את העם הנמצא בגלותו ואת ירושלים ואת המקדש.

הכתובה

הכתובה היא מסמך המפרט את התחייבות הבעל כלפי אשתו בימי נישואיהם או לאחר הפסקתם עקב גירושין או מות הבעל. לשונה של הכתובה ארמית, השפה שדיברו בה בעת עריכת הכתובה. נוסח הכתובה קבוע, ומוסיפים בו את התאריך, את מקום החתונה, את שמות בני הזוג ואת הערך הכספי של התחייבויות הבעל. בסוף הכתובה חותמים העדים (ואף הבעל). מכינים את הכתובה לפני החופה, כדי שתהיה מוכנה להימסר לכלה בין הקידושין לבין אמירת שבע הברכות.

שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה, כדי להקשות על הבעל לגרש את אשתו. הכתובה כוללת התחייבות קבועה של הבעל לשלם לאשה סכום כסף בזמן הגירושין, או שיורשיו יתנו אם ימות לפניו. כל נכסיו של הבעל אחראים לכתובת האשה. (שבת יד, ב ורש"י).

על האישה לשמור את כתובתה שלא תאבד, כיוון שאסור לו לאדם לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה. אם אבדה הכתובה, הבעל נותן לאשתו כתובה אחרת. לכתובה שנייה זו קוראים "כתובה דאירכסא" [=שאבדה].

מבנה הכתובה

בכתובה שלושה חלקים:

- (א) ההתחייבויות שמתחייב הבעל
- (ב) הערבויות לביצוע ההתחייבויות
- (ג) חתימות.

ההתחייבויות

בכתובה מתחייב הבעל שלוש התחייבויות: 1. מזונות האשה 2. דמי כתובה ותוספת כתובה 3. נדוניה ותוספת נדוניה.

ההתחייבויות הכלולות ב"מזונות" הן לימי הנישואין, בעוד שהכתובה והנדוניה הן למקרה של פירוק הנישואין עקב גירושין או מות הבעל.

נוסח הכתובה בתרגומה לעברית

- (א) ב _____ בשבת, _____ ימים לחודש _____ שנת _____ לבריאת העולם, למניין שאנו מונים כאן בעיר _____
- (ב) איך ש _____ אמר לה לבתולה _____ היי לי לאישה כדת משה וישראל, ואני אעבוד ואכבד אותך, ואתן לך מזונות, ואפרנס איתך, כדרכם של אנשים מישראל שהם עובדים ומכבדים זנים ומפרנסים את נשותיהם באמת.
- (ג) ואני נותן לך מוהר הבתולות מאתיים דינרי כסף הראוי לך מן התורה ומזונותייך וכסותך וכל צורךך, ולבא אלייך כדרך כל הארץ.
- (ד) ונתרצתה _____ בתולה זו להיות לו לאישה, וזו הנדוניה שהכניסה לו מבית אביה, בין בכסף, בין בזהב, בין בתכשיטים, בין בבגדי לבוש ובין בכלי מיטה סך מאה זקוקים כסף צרוף.
- (ה) ונתרצה החתן הנ"ל והוסיף לה משלו עוד סך מאה זקוקים כסף צרוף אחרים כנגדן, סך הכל מאתיים זקוקים כסף צרוף. ועוד הכניסה לו סך _____, והוסיף לה החתן כנגדן שליש, העולה לסך _____.
- (ו) סך כל כתובה זו, נדוניה זו ותוספת זו עולים לסך _____, לבד כל בגדיה ותכשיטיה וחפציה השייכים לגופה.
- (ז) וכה אמר ה"ה _____ החתן: אחריות שטר כתובה זה והתוספות של הכתובה והנדוניה והתוספות על הנדוניה קיבלתי עליי ועל יורשיי אחריי, להיפרע מבין הטוב והנאה שבנכסיי, ומכל קניין שיש לי תחת השמים וממה שאני עתיד לקנות, הן נכסים שיש להם אחריות (נכסי דלא נידי) והן נכסים שאין להם אחריות (מיטלטליון) - הכול יהא אחראי וערב להיפרע מהם שטר כתובה זה והתוספות שבו, ואפילו הגלימה שעל כתפי תהא אחראית לפירעון זה, בין בהיות בחיים חיותי, ובין לאחר ימי חיי, מהיום הזה ועד עולם.
- ואחריות שטר כתובה זה, ותוספות אלו, קיבל עליו החתן כחומר כל שטרי כתובות ותוספות הנהוגים בבנות ישראל, העשויים כתיקון חז"ל, לא כאסמכתא (=כהתחייבות שאינה בלב שלם) ולא כטופס שטרות (=שטר שנכתב בלא התחייבות לבצעו, אלא ללימוד).
- (ח) וקיבלנו קניין על כך מאת _____ החתן ל _____ הכלה, בכל מה שכתוב ומפורש למעלה, בכלי שכשר לקנות בו, והכול שריר וקיים.
- נאום _____ בן _____ עד ונאום _____ בן _____ עד.
- גם אני, החתן, מודה על כל הנ"ל, ובאתי על החתום, _____ בן _____.

פירוש הכתובה

(לפי סדר הסעיפים שבנוסח המתורגם)

סעיף א': תאריך ומקום עריכת הכתובה.

מזונות האשה

סעיף ב': חובת המזונות כוללת דאגה לקיומה החומרי של האישה. החובה כוללת נוסף למזונות, גם מתן כסות ומדור, דהיינו בגדים, מקום מגורים, וכן ריפוי.

דמי כתובה ותוספת כתובה

סעיף ג': דמי הכתובה ("מוהר הבתולות"). זהו סכום שנקבע על ידי חז"ל. במקרה שהנישואין מתפרקים בגלל הבעל (ע"י גט), או במותו, האישה מקבלת את הסכום. תשלום זה נקבע כדי להגן על האישה, שלא יהא קל בעיני הבעל לגרשה, והוא הורחב גם למקרה מותו. הסכום הוא 200 זוז, סכום כסף שאפשר היה לחיות ממנו שנה אחת. שוויו של הסכום המינימאלי נקבע לפי מנהג המקום, ולפי ערך המטבע.

לכתובה אפשר להוסיף סכום כסף נוסף. מצד הדין אין אפשרות לחייב את הבעל להוסיף, אבל גם בזה הולכים לפי מנהג המקום. על סמך הלכה זו קובעת הרבנות הראשית מזמן לזמן את הסכום המינימאלי, הכולל את הכתובה ואת תוספת הכתובה כאחד.

נדוניה ותוספת נדוניה

סעיף ד': הנדוניה הם הנכסים שהאשה מביאה איתה בשעת נישואיה. נכסים אלה נרשמים בכתובה, והבעל מקבל על עצמו אחריות להחזירם עם פירוק הנישואין לפי ערכם בזמן החתונה. בכתובה כמנהג ספרדים כתוב "והודה החתן הנזכר שקבלם, ועלו ובאו לידו ורשותו במושלם עד סוף פרוטה אחרונה, ורצה והעלם על עצמו כנכסי צאן ברזל, שאם פחתו - פחתו לו, ואם הותירו - הותירו לו". בניסוח זה מפורש כי החתן מקבל את הנדוניה ברמת אחריות של נכסי צאן ברזל. הסבר המושג יופיע בפרק הבא, "חובות וזכויות בנישואין".

סעיף ה': הנכסים שהביאה האשה ונכתבו בכתובה הם באחריות הבעל. נכסים אחרים נשארים ברשות האשה, והבעל רשאי לסחור בהם. נכסים

אלה קרויים נכסי מלוג, והם יוסברו בפרק הבא. כיוון שהבעל רשאי לסחור בנכסי אשתו, הוא מקבל אחריות על סכום נוסף, "תוספת נדוניה". מנהג האשכנזים הוא לנקוב בכתובה סכום קבוע, "מאתיים זקוקים כסף צרוף", מבלי לפרט את הסכומים במטבע המדינה. אם כך כתוב בכתובה, במקרה של גירושין תתבע האשה סכום גבוה, בהתאם לרכוש שהביאה בעת נישואיה.

סעיף ו': לאחר פירוט כל הסכומים מסכמים את הסכומים כולם לסכום אחד.

בכתובה כמנהג ספרדים יש תוספת: "ולא ישא ולא ישדך ולא יקדש שום אשה אחרת עליה, כי אם ברשות בית דין הצדק". תוספת זו נחוצה כי חרם דרבנו גרשום, האוסר לשאת שתי נשים, חל רק על עדות אשכנז. התנאי הזה מרחיב את האיסור גם על מי שהחרם לא חל עליו.

ערבויות

בסעיף ז' נותן הבעל ערבויות לקיום התחייבויותיו. הוא משעבד את כל נכסיו, אלה שברשותו בעת חתימת הכתובה ואלה שהוא עתיד לקנות. אפילו "מעילו שעל כתפיו" משועבד לתשלום כתובה לאישה.

חתימות

סעיף ח' של הכתובה כולל חתימות של העדים ושל הבעל לאימות כל ההתחייבויות.

את הכתובה קוראים אחרי האירוסין, ולפני הנישואין, ולאחר שקוראים אותה היא ניתנת לאישה. מועד הקריאה נקבע בין האירוסין לנישואין, כדי להפריד בין השניים, ולקבוע לכל אחד מהם ברכת בורא פרי הגפן.

ציולמי כתובת ראה בקישור הבא:

[אוסף הכתובות של הספרייה הלאומית מתוך אתר האוניברסיטה העברית](#)

תרגום עברי של הכתובה

איך פלוני בן פלוני חתן זה אמר לה לבתולה פלונית, הוי לי לאישה כדת משה וישראל, ואני בעזרת השמים אעבוד ואוקיר ואזון ואפרנס אותך כמנהג אנשים יהודים שעובדים ומוקירים וזנים ומלבישים את נשיהם באמונה. ונתתי לך מוהר בתוליך כסף מאתים וזו הראויים לך מן התורה, ומזונותיך וכסותך והספקתך ולבוא אליך כדרך כל הארץ. ורצתה פלונית זו בת פלוני והייתה לו לפלוני חתן זה לאישה.

ורצה פלוני חתן זה והוסיף לה משלו מאתיים דינרים, מחצה לה ומחצה לבנים שיזמין לה המקום ממנו. וזו הנדוניה שהכניסה לו פלונית מבית אביה ואמה לבית בעלה בין בכסף בין בזהב ובגדים ותכשיטין ושושי ערש וכלים כך וכך. סך שומת הכל קיבל עליו פלוני חתן זה באלף דינרים גדולים של כסף צרוף, ומאתים דינרין תוספת שהוסיף לה משלו להיות לה במתנה, לבד המתנה לחוד שנעשה לה.

וכך אמר לנו פלוני חתן זה: אחריות וחומר שטר כתובה זו ונדוניה זו ותוספת שלה קבלתי עלי ועל יורשי אחרי שתפרע מכל המעולה והיקר שבנכסין וקנינין שיש לי תחת השמים, שקניתי ושאקנה, שיש להם אחריות ושאין להם אחריות, כולם יהיו אחראים וערבים לשטר כתובה זו ונדוניה זו ותוספת שלה ואפילו מכסותי שעל כתפי. כאחריות וחומר כל שטרי כתובות ונדוניות הנהוגות בישראל מיום זה ולעולם, שלא כאסמכתא ושלא כטופסי שטרות, כדת וכהלכה ובכל חיזוקי רבנן.

וקנינו מפלוני חתן זה לפלונית זו על כל מה שכתוב ומפורש לעיל בכלי הכשר לקנות בו.
והכל שריר וקיים.

שטר כתובה זה הוא מתוך ספר השטרות של רבי יהודה אלברצלוני. הנוסח הועתק מספרו של אשר גולאק, "אוצר השטרות", ירושלים תרפ"ו, עמודים 31-32. התרגום לעברית הוא של גולאק.

רמב"ם, הלכות אישות פרק י

הכתובה

ז. וצריך לכתוב כתובה קודם כניסה לחופה, ואחר כך יהיה מותר באשתו. והחתן נותן שכר הסופר.

וכמה הוא כותב לה? אם הייתה בתולה, אין כותבין לה פחות ממאתיים דינרים. ואם בעולה, אין כותבין לה פחות ממאה דינרים. וזה הוא הנקרא עיקר כתובה. ואם רצה להוסיף לה אפילו כיכר זהב, מוסיף. ודין התוספת ודין העיקר אחד הוא לרוב הדברים; לפיכך כל מקום שנאמר בו "כתובה" סתם הוא העיקר והתוספת כאחד. וחכמים הם שתיקנו כתובה לאישה, כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה.

י. הכונס את האישה ולא כתב לה כתובה, או שכתב ואבד שטר הכתובה, או שמחלה כתובתה לבעלה, או שמכרה לו כתובתה, חוזר וכותב לה עיקר כתובה אם רצה לקיימה, לפי שאסור לו לאדם לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה. אבל המוכרת כתובתה לאחרים - ... אינו צריך לכתוב לה כתובה אחרת, שלא תיקנו כתובה אלא כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, ואם הוציא זה, משלם כתובתה ללוקח, כדרך שהיה משלם לה אם לא מכרה.

שבעת ימי המשתה

יב. וכן תיקנו חכמים שכל הנושא בתולה יהיה שמח עמה שבעת ימים. אינו עוסק במלאכתו, ולא נושא ונותן בשוק, אלא אוכל ושותה ושמח, בין שהיה בחור בין שהיה אלמן. ואם הייתה בעולה, אין פחות משלושה ימים, שתקנת חכמים היא לבנות ישראל שיהיה שמח עם הבעולה שלושה ימים, בין בחור בין אלמן.

חובות וזכויות בנישואין

חובות וזכויות של הבעל והאישה

שארה, כסותה ועונתה לא יגרע.
(שמות כא, י')

כתוצאה ממעשה הקידושין נוצרת משפחה, ולשני בני הזוג זכויות וחובות איש לרעהו. אמנם הקשר שבין בני הזוג מושתת על אהבה ועל כבוד, ורע הדבר אם בני הזוג חיים על פי "חובות" או "זכויות" שיש לאחד כלפי השני, ובכל זאת - מסגרת חוקית מסודרת היא הבסיס המשפטי של הקשרים בתוך המשפחה.

חובות הבעל לאשתו

חובות הבעל הן: (א) מזונות (ב) כסות ומדור (ג) עונה (ד) ריפוי (ה) פדיון משבי (ו) עיקר כתובה (ז) קבורה (ח) מזונות האישה בזמן אלמנותה (ט) מזונות הבנות עד לנישואיהן.

הסבר:

א. מזונות

במובן המצומצם אלו צורכי הכלכלה השוטפים של האישה. הבעל חייב לתת לאישה את מזונותיה לפי המינימום הדרוש לה, בהתאם למנהג המקום והחברה שהם חיים בה. בנוסף לזה יש שני כללים לגבי זכות המזונות:
- האישה זכאית לרמת המזונות שהבעל מרשה לעצמו
- האישה זכאית להמשיך לחיות ברמת חיים כפי שחיתה לפני נישואיה.

ההלכה מגדירה זאת כך: "עולה עמו ואינה יורדת עמו" (כתובות מח,א). מכאן שאישה הבאה מבית עני, ונישאת לעשיר, או אף אם נישאת לעני, והתעשר, זכאית האישה לרמת חיים ברמת עושרו הנוכחית של בעלה.

חובת הבעל לכבד את אשתו מעניקה לה גם את הזכות לדרוש ממנו שיאכל עמה ביחד, ולא יעזבנה לבדה בארוחות בלא הסכמתה. (אה"ע ע"ב, ברמ"א).

ב. כסות ומגורים

חובה על הבעל לתת לאשתו בגדים הראויים לה, וכן כלי בית ומקום מגורים לגור בו. וכן חובה עליו לתת לה תכשיטים. גם כאן, כמו בחובת מזונות, חלים הכללים העקרוניים: הכל כמנהג המדינה, עולה עמו ואינה יורדת עמו, והכל לפי עשרו. מכאן שחובת הבעל לתת לאשתו כסף לתכשיטים ולצורכי קוסמטיקה וכדומה, בהתאם למקובל במקום מגוריהם, ולפי הרגלי האישה או יכולת הבעל.

האישה זכאית לדירה משותפת עם בעלה, וגם כאן רמת המגורים נקבעת לפי העקרונות של מזונות. מקום המגורים הוא על פי מקום מגוריו של הבעל, אלא אם כן הסכימו מראש על מגורים במקום אחר. עם זאת, אין הבעל יכול לדרוש לשנות את מקום מגוריהם אם המקום החדש אינו נוח לאישה.

אם אחד מבני הזוג רוצה לעלות לארץ ישראל, או אם הם גרים בארץ ישראל ואחד מבני הזוג רוצה לגור בירושלים, דעתו קובעת, ובן זוגו חייב להסכים עמו, גם במחיר ירידה ברמת החיים. זאת בתנאי שהמגורים בארץ ישראל, או בירושלים, אפשריים מבחינה כלכלית, והמשפחה לא תאלץ לחיות מן הצדקה.

ג. עונה

הבעל חייב לחיות חיי אישות עם אשתו.

ד. ריפוי

אישה שחלתה, חייב הבעל לדאוג לרפוייה ולממן את הוצאות הריפוי.

ה. פדיון משבי

נשבית - חייב לפדותה. בכל מקרה שבו נשללת מהאישה חירותה, הבעל חייב לעשות כל שביכולתו לשחררה. למשל: בעל שעלה לארץ, ואשתו נשארה בחו"ל, ואינה מקבלת רשיון יציאה, חייב הבעל לשלם כל תשלום לשחררה;

אישה שהתחייבה בקנס או במאסר, הבעל חייב לשלם את הקנס ולשחררה. הפוסקים נחלקו אם החובה לשחרר את האישה ממאסר חלה גם במקרה שהאישה התחייבה במאסר באשמתה. יש הפוסקים שחובת פדיון חלה רק אם האישה נשבתה בכח ובמקרה. ויש הפוסקים שגם אם נשבתה או התחייבה מאסר באשמתה, חובת הבעל לפדותה. הם משווים זאת לאישה שחלתה מפני שאכלה מאכלים מזיקים, שגם אז חייב הבעל לרפאותה. (אה"ע עח, פ"ת א).

ו. עיקר כתובה

בשם זה מתכוונים לסכום הקצוב הכתוב בכתובה, שהבעל חייב לתת אותו לאישה אם הנישואין פורקו בגללו. סכום זה הוא 200 ז"ז, ולאמנה או לגרושה נותנים 100 ז"ז.

ז. קבורה

מתה אשתו - חייב הבעל לממן את קבורתה והספדה, כמקובל במדינה.

ח. מזונות ומדור אחר מותו

למרות שאין האישה יורשת, היא זכאית להמשיך לדור כל חייה, עד שתתחתן, בבית שבו חייתה עם בעלה, ולקבל תשלום מזונות מכספי הירושה. חוב זה קודם לתשלום הירושה.

ט. מזונות הבנות

הבנות ממשיכות להתפרנס מן הירושה עד לנישואיהן, והן קודמות לירושת הבנים: אם יש מעט כסף, הבנות הן שתקבלנה אותו, והבנים לא יירשו. (הרחבה בדיני ירושת הבנות, ראה בפרק "דיני ירושה").

חובות האישה לבעלה

כשאדם נושא אישה, הוא זוכה בארבעה דברים אלה: (א) מעשה ידיה. (ב) מציאאתה. (ג) פירות נכסיה בחייה. (ד) ירושתה לאחר מותה.

א. מעשה ידיה

האישה חייבת לבצע בביתה את התפקידים שנשים מאותם חוגים ובאותה רמת חיים רגילות לעשותן: "הכל כמנהג המדינה" (כתובות נט, ב). מדובר בעיקר בניהול משק הבית וגידול הילדים. מבנה המשפחה המתואר בהלכה הוא זה: החובה לדאוג לאמצעי קיום למשפחה מוטלת על הבעל, ואילו החובה לנהל את הבית מוטלת על האישה. "תיקנו חכמים שיהיו מעשי ידי האישה כנגד מזונותיה" (אישות יב, ד).

איזה משני החובות קודם: החובה של הבעל לפרנס את אשתו, או חובת האישה לבצע את תפקידיה בבית? ההלכה היא ש"מזונות עיקר". פירוש: חובת הבעל לפרנס את האישה היא החובה הבסיסית. אם אין הבעל ממלא את חובתו - אין לו זכות במעשי ידי אשתו. מאידך: אם הבעל ממלא את חובותיו, זכאי הוא למעשי ידי האישה, "משום איבה". פירוש: אם הבעל ממלא את חובתו, ונושא בעול הכספי של כלכלת המשפחה, ואילו האישה אינה מוכנה להשתתף בעול הבית - יגרום הדבר לאיבה בין בני הזוג. אם האישה אינה מסוגלת לעבוד - חובת הבעל במזונותיה אינה מתבטלת.

כיוון שמעשי ידי האישה הם בתמורה למזונות שחייב הבעל, יכולה האישה לוותר על המזונות, ולהשאיר את שכר עבודתה לעצמה. אבל הבעל אינו יכול לומר כי הוא מוותר על מעשי ידי האישה, ומבקש להשתחרר מחובת מזונות. הבדל זה נובע מן הכלל "מזונות עיקר" - חובת הבעל לפרנס את האישה היא החובה הבסיסית, ומעשי ידיה הם בתמורה לחובה זו.

החובה לטפל בילדים נגזרת גם היא מהחובה הכללית של "מעשה ידיה לבעלה", ועל כן גם היא כפופה לעיקרון של "עולה עמו ואינה יורדת עמו". מכאן נובע שאם הבעל רגיל לרמת חיים כזו, שמטפלת נשכרת לטיפול השוטף בילדים, חייב הבעל לשכור מטפלת גם אם האישה יכולה לטפל לבדה בילדים.

ב. מציאתה

אישה שמצאה מציאה, המציאה שייכת לבעל, והיא מצטרפת לכספים שהוא מייעד לפרנסת המשפחה.

ג. פירות נכסיה בחייה

הרכוש שהאישה מביאה לבית בעלה, הן רכוש שהיה לה לפני הנישואין והן הרכוש שהיא רוכשת בימי הנישואין, כגון כסף ירושה, נשאר של האישה, אבל לבעל יש זכות בפירות נכסיה.

דוגמא: אישה שירשה דירה, הדירה נחשבת ה"קרן", ודמי השכירות שמקבלים מן הדירה הם ה"פירות". הבעל מקבל את פירות הדירה, דהיינו את שכר הדירה, לפרנסת המשפחה. האישה תקבל חזרה את הדירה במקרה של פירוק הנישואין.

ההלכה מבדילה בין שני סוגים נכסים: "נכסי מלוג" ו"נכסי צאן ברזל", כפי שיפורט בהמשך. זכויות הבעל בנכסים דומות, וההבדל העיקרי שביניהם הוא במידת האחריות של הבעל לקרן: אחריות הבעל גדולה יותר בנכסי צאן ברזל. ההחלטה אילו נכסים יהיו נכסי מלוג, ואילו נכסי צאן ברזל, היא בהסכמת בני הזוג: האישה אינה חייבת למסור חלק מנכסיה לאחריות הבעל ולהפוך אותם לנכסי צאן ברזל, והבעל אינו חייב לקבל על עצמו אחריות לנכסי האישה, ולהפוך אותם לנכסי צאן ברזל.

נכסי צאן ברזל

נכסי צאן ברזל הם נכסים שמעריכים אותם בשעת כתיבת הכתובה, והם נרשמים בה. הבעל מתחייב להחזיר בעת פירוק הנישואין את ערכם הנקוב בכתובה, בלי להתחשב בערכם הממשי בזמן התשלום. כאן פועל הכלל "אם פחתו, פחתו לו, ואם הותירו, הותירו לו": הבעל מחזיר את הרכוש לפי ערכו בזמן הנישואין; ירד המחיר, הפסיד הבעל; עלה - הרוויח. אם הנכסים התקלקלו או אבדו - הבעל חייב באחריותם, באותו ערך שנרשמו בכתובה.

הכינוי "צאן ברזל" ניתן לנכסים אלה בגלל העובדה שמבחינת האישה הרכוש הנקרא "צאן", מבוטח בערכו וקיים כ"ברזל".

כיום אין נכסי 'צאן ברזל', משום שאין רושמים בכתובה נכסים, וכל הכתובות כוללות נוסח אחיד, ורק סכום הכתובה ותוספת הכתובה משתנה מכתובה לכתובה.

נכסי מלוג

נכסי מלוג הם כל נכסי האישה שלא נכללו בכתובה, ואינם "צאן ברזל". מקור הנכסים אינו חשוב: בנכסי מלוג כלולים נכסים שהאישה הביאה עמה בעת נישואיה, או נכסים שירשה או קבלה לאחר נישואיה.

בנכסי מלוג אין הבעל אחראי לקרן, והוא זכאי לקבל את הפירות. אם האישה ירשה דירה, מותר לבעל להשתמש בדירה ולהפיק ממנה רווחים (לרווחת הבית) בצורה שאינה פוגעת בדירה עצמה, ולאחר פירוק הנישואין תחזור הדירה לאישה, בלי להתחשב בערכה בזמן הנישואין. הכלל הוא: "אם פחתו - פחתו לה, ואם הותירו - הותירו לה." כלומר: אם מחיר הדירה יעלה, תרוויח האישה, ואם מחירה ירד, האישה תפסיד. הביטוי "נכסי מלוג" מקורו ביוונית וברומית, ושם פירושו "חליבה" - אדם החולב בהמה. בהקשר שלנו הפירוש הוא אדם ה"חולב" את הרכוש (בדוגמה כאן: הדירה), מקבל את הרווח, ואילו הרכוש עצמו - אינו שלו. (ע"פ הערוך).

הזכויות שיש לבעל בפירות נכסי האישה, אינם לתועלתו האישית, אלא לרווחת הבית. ייעודם להקל על עול הוצאות משק הבית, ולרווחת המשפחה כולה: "לא התקינו פירות לאיש אלא כדי להרוויח בהוצאות הבית" (רמב"ם אישות כב, כ). ופירוש הדברים: "שיהיו שניהם מתפרנסים בכבוד יחד מן הפירות" (שמ"ק כתובות פ, ב).

ד. ירושתה

הבעל יורש את אשתו. אם האישה מתה לפניו, עוברים כל נכסיה לבעלותו. (הרחבה בדיני ירושת הבעל - ראה בפרק "דיני ירושה")

רמב"ם, הלכות אישות פרק יב

התחייבויות עקב הנישואין

א. כשנושא אדם אישה, בין בתולה בין בעולה, בין גדולה בין קטנה, אחת בת ישראל ואחת הגיורת או המשוחררת, יתחייב לה בעשרה דברים, ויזכה בארבעה דברים.

חובות הבעל

ב. והעשרה, שלושה מהן מן התורה, ואלו הן: שארה, כסותה ועונתה. "שארה" אלו מזונותיה, "כסותה" כמשמעה, "עונתה" לבוא עליה כדרך כל הארץ.

והשבעה מדברי סופרים, וכולן תנאי בית דין הם. האחד מהם "עיקר כתובה", והשאר הם הנקראים "תנאי כתובה". ואלו הן: לרפאותה אם חלתה, ולפדותה אם נשבת, ולקברה כשתמות, ולהיות ניזונת מנכסיו ויושבת בביתו אחר מותו כל זמן אלמנותה, ולהיות בנותיה ממנו ניזונות מנכסיו אחרי מותו עד שיתארסו, ולהיות בניה הזכרים ממנו יורשין כתובתה יתר על חלקם בירושה שעם אחיהם.

זכויות הבעל

ג. והארבעה שזוכה בהן, כולם מדברי סופרים. ואלו הן: להיות מעשה ידיה שלו, ולהיות מציאתה שלו, ושיהיה אוכל כל פירות נכסיה בחייה, ואם מתה בחייו יירשנה, והוא קודם לכל אדם בירושה.

זכויות האישה מול חובותיה

ד. ועוד תיקנו חכמים, שיהיו מעשה ידי האישה כנגד מזונותיה, ופדיונה כנגד אכילת פירות נכסיה, וקבורתה כנגד ירושתו לכתובתה. לפיכך, אם אמרה האישה "איני ניזונת ואיני עושה", שומעין לה, ואין כופין אותה. אבל אם אמר הבעל "איני זנך ואיני נוטל כלום ממעשה

ידייך", אין שומעין לו, שמא לא יספיק לה מעשה ידיה במזונותיה, ומפני תקנה זו ייחשבו המזונות מתנאי הכתובה.

חובות הכתובה חלים גם ללא כתיבה

ה. כל הדברים האלו, אף על פי שלא נכתבו בשטר הכתובה, ואפילו לא כתבו כתובה, אלא נשא סתם, כיוון שנשאה, זכה בארבעה דברים שלו, וזכתה האישה בעשרה דברים שלה, ואינן צריכין לפרש.

תנאים לצמצום חובות הכתובה

ו. התנה הבעל שלא יתחייב באחד מן הדברים שהוא חייב בהן, או שהתנתה האישה שלא יזכה הבעל באחד מן הדברים שהוא זוכה בהם, התנאי קיים, חוץ משלושה דברים שאין התנאי מועיל בהן וכל המתנה עליהן תנאו בטל. ואלו הן: עונתה ועיקר כתובתה וירושתה.

ז. כיצד? התנה עם האישה שאין לה עליו עונה, תנאו בטל, וחייב בעונתה, שהרי התנה על מה שכתוב בתורה, ואינו תנאי ממון.

ח. התנה עמה לפחות מעיקר כתובה, או שכתב לה מאתיים או מאה עיקר כתובה, וכתבה לו שנתקבלה מהן כך וכך, והיא לא נתקבלה - תנאו בטל, שכל הפוחת לכתולה ממאתיים ולא למנה ממנה, הרי זו בעילת זנות.

ט. התנתה עמו אחר שנשאה שלא יירשנה, תנאה בטל. ואף על פי שירושת הבעל מדברי סופרים, עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה. וכל תנאי שבירושה בטל, ואף על פי שהוא ממון, שנאמר בה "לחקת משפט". ובשאר הדברים תנאו קיים, כגון שהתנה עמה שאין לה שאר וכסות על מנת שלא יאכל פירות נכסיה וכל כיוצא בזה, תנאו קיים.

קידושי ספק

נישואין אזרחיים

מהותם

נישואים אזרחיים הם נישואים שנערכו על פי חוקי המדינה, ולא כדת משה וישראל. נישואים כאלה יכולים להיות רק בחוץ לארץ, מפני שלפי החוק בישראל נישואין הנערכים בארץ בין יהודים נערכים רק כדת משה וישראל.

הבעיה

לכאורה נישואין אזרחיים אינם נישואים, ובני הזוג הם כמו שני רווקים שחיו חיי אישות, ושניהם נשארים רווקים. בכל זאת הדעות חלוקות בין הפוסקים כיצד להתייחס לנישואין כאלה. בעיה זו נתעוררה בזמן גירוש ספרד, לגבי האנוסים שלא יכלו להתחתן כדיני ישראל והוכרחו להתחתן על פי מנהגי הכנסייה הקתולית. כיום חזרה הבעיה בגלל העלייה מרוסיה.

הדעה המחמירה

לדעת חלק מן הפוסקים יש צורך בגט מספק לגבי בני הזוג שנישאו בנישואין אזרחיים. כמה הסברים לגישה זו:

א. יש גם החוששים בנישואין כאלה לקידושי כסף, מפני שמקובל שהבעל נותן לאשתו טבעת לאחר קיום הטקס האזרחי.

ב. בזמן עריכת הנישואין האזרחיים בני הזוג חותמים בפנקס הנישואין הממשלתי, וחתימה זו היא מעין "קידושי שטר". הדרך השניה שאשה מתקדשת בה היא כאשר הבעל כותב לאשתו על שטר "הרי את מקודשת לי בשטר זה".

ג. יש החוששים בנישואין אזרחיים מקידושי ביאה, הדרך השלישית של קידושי אישה. השניים הרי חיים חיי אישות, והם רואים את עצמם נשואים.

הדעה המקלה

פוסקים אחרים סבורים שנישואין אזרחיים הם חסרי כל ערך, ולשאלות שמעלים הפוסקים המחמירים הם משיבים תשובות אלה:

א. גם מסירת הטבעת אינה לשם קידושין, והאישה לא התקדשה בטבעת זו.
 ב. אמנם בני הזוג חותמים בפנקס הנישואין, אבל בקידושי שטר מסירת השטר היא מעשה הקידושין, ואילו חתימה בפנקס הנישואין היא עדות על נישואין שהיו קודם לכן, והרי קודם לא היו כל נישואין כדת משה וישראל.

ג. קידושי ביאה הם קידושין הנעשים על ידי ביאה. יחסי אישות בין שניים מתוך הנחה שהם נשואים ועומדים, אינם יוצרים את הנישואין. במקרה של נישואין אזרחיים השניים חושבים שהם התחתנו ואינם מתכוונים לקידושי ביאה.

את גישת השוללים ניסח הריב"ש: "כיוון שהתחילו בנישואין כתקנת הנכרים, הרי הוא כאילו פירשו שאין דעתם לשם קידושין כדת משה וישראל, אלא כדרכי הנכרים, שאינם בתורת גטין וקידושין, ואם כן אינה כנשואה."

ההלכה למעשה

נוכח הדעות השונות והספקות בודקים בכל מקרה של נישואין אזרחיים, אם יש לראות את בני הזוג כנשואים כדת משה וישראל. במקרים שבהם אין אפשרות לנישואין כשרים, ובני הזוג חושבים לתומם כי הם נשואים כדת משה וישראל בגלל הנישואין האזרחיים, יש לפעמים להפעיל את הכלל "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות".

כלומר: איש ואישה יהודים חיים יחד כבעל ואישה, והם מתכוונים לחיות כזוג נשוי, חזקה עליהם, כל עוד לא הוכח ההפך, שחיו חיי אישות לשם נישואין. הרמב"ם מנסח עניין זה כך: "אין אדם מישראל הכשרים עושה בעילתו בעילת זנות, והרי בידו לעשותה בעילת מצווה. ולא עוזב אדם היתר ועושה איסור". במקרים כאלה אולי ייחשבו בני הזוג כנשואים.

בתי הדין בארץ ישראל נוהגים בכל מקרה של נישואין אזרחיים, כאשר השניים רוצים להיפרד ולהתחתן שנית, לדרוש גט מספק. הסיבות לגט זה הן חשש של קידושי ביאה, בגלל הכלל "אין אדם עושה בעילתו זנות", וכן כדי שלא ייראה בציבור שאשת איש נישאת בלא גט.

ניתוח מפורט של הנושא נישואים אזרחיים בחלק שני, עמוד 122

קידושין מתוך משחק

ספרות ההלכה עוסקת בהרחבה בבעיה של קידושין תוך כדי משחק והתבדחות, ותקנות שונות נתקנו כדי להפחית את נזקם של קידושין כאלה. הבעיה עולה כאשר נער נותן מתוך קלות דעת חפץ לנערה ואומר לה את נוסח הקידושין, "הרי את..." בדרך כלל הדבר נעשה לעיני אחרים, דבר המוסיף חומרה, שכן הנערים הרואים זאת הם עדים למעשה הקידושין. כאמור לעיל, כל נער יכול לקדש נערה, ואין צורך ברב מסדר קידושין כדי שהקידושין יתפסו. הקידושין תופסים אם בזמן המעשה נוכחו שני עדים והיתה הסכמה של בני הזוג למעשה הקידושין. בדרך כלל קשה להחליט אם המשחק היה לשם משחק או שמא היה בו גם מקצת רצינות. במקרים רבים בית הדין נאלץ לקבוע שהשניים מקודשים מספק ועליהם לעבור את תהליך הגירושין. כתוצאה מכך נאסרת הבת לכוהן, כדין גרושה.

מיד בהיוודע על מקרה כזה יש לברר את הפרטים ולהביאם לידיעתו של רב, כדי שיפסוק אם הקידושין תפסו או לא. אם הקידושין תפסו, הפכה הנערה להיות אשת איש, ואסור לה להינשא ללא גט. כדי למנוע מצב שהקידושין יתפסו, על נערה הנקלעת למצב כזה לזרוק מיד את החפץ שניתן לה ולומר שאינה מסכימה למעשה. דוגמאות למקרים כאלה ראה בחלק השני של החוברת.

קידושי סתר

אדם שקידש אישה בפני שני עדים, הקידושין תקפים. אבל קידושין כאלה, שאין להם פירסום מספיק, יכולים להיות מוקד של תקלות. קרו מקרים בהם אנשים מסרו כי קדשו אשה בסתר, בפני עדים, אלא שהעדים יצאו למדינה אחרת. מטרתם היתה לעתים סחיטה, ולעתים רצו באמת לשאת את האשה, אבל מסיבות כלכליות או אחרות, שעה שהאשה לא רצתה בהם.

כנגד מצבים כאלה נתקנו תקנות המחייבות את פומביות הקידושין והנישואין. רבינו אשר בן יחיאל, בטוליטולה שבספרד, (נפטר 1327) כתב על אדם שאמר כי קידש אישה בסתר:

הרע מאוד לעשות, להוציא קול על בת ישראל שנתקדשה, ולא הזכיר עדיו, וראוי להענישו על כך, פן ירבו המתפרצים לזלזל בבנות ישראל להושיבם עגונות. וניכר לכל באומדנא דמוכח שאינו אומר אמת, כי כבר הנהיגו אבותינו הראשונים לעשות פומבי ופרסום בשעת קידושין, כאשר אמרו נרות דולקים ומיטות מוצעות ובני אדם נכנסין ויוצאין. וכן נהגו בדורות הללו, שנועדים יחד קרובים וקרובות האישה, וכן קרובי וקרובות האיש, ואינו דבר מצוי שאדם נכבד ואישה נכבדת יעשו במחשך מעשיהם, ומראש בסתר ידברו.

שו"ת הרא"ש, לה, ד

בחלק השני של הספר, בפרק "משפטו של שמואל אבן תיבון" תמצא תיאור מפורט של משפט שהתנהל בגלל איש שטען כי קידש אשה, ואילו האשה הכחישה את דבריו.

רמב"ם הלכות אישות פרק ד

א. אין האשה מתקדשת אלא לרצונה. והמקדש אשה בעל כרחה אינה מקודשת, ...

ג. "התקדשי לי בדינר זה", ונטלתו וזרקתו לפניו, או לים, או לאור או לדבר האבד - אינה מקודשת. אמרה לו: "תנהו לאבא" או "לאביך" או "לאיש פלוני", ונתן, אינה מקודשת, ואם אמרה לו "תנהו לו שיקבלהו לי", ונתן, הרי זו מקודשת.

ד. אמרה לו: "הניחהו על הסלע" - אינה מקודשת. ואם היה סלע שלה, מקודשת. היה הסלע של שניהם, הרי זו מקודשת בספק. אמר לה: "התקדשי לי בכיכר זה". אמרה לו: "תנהו לעני", אפילו היה עני הסמוך עליה, אינה מקודשת. "תנהו לכלב" - אינה מקודשת. ואם היה הכלב שלה, מקודשת. ואם היה רץ אחריה לנשכה, ואמרה לו "תנהו לכלב זה" - הרי זו ספק מקודשת.

ה. היה מוכר פירות או כלים וכיוצא בהן, באת אשה ועמדה ואמרה לו: "תן לי מעט מאלו". ואמר לה: "אם אתן לך תהי מקודשת לי?!", אם אמרה "היין", ונתן לה, הרי זו מקודשת. אבל אם אמרה לו "תן לי מהין" או "השלך לי" או דברים שעניינם לא תשחק עמי בדברים אלו, אלא תן בלבד, ונתן, אינה מקודשת.

וכן אם היה שותה יין, ואמרה לו "תן לי כוס אחד" ואמר לה: "אם אתן לך הרי את מקודשת לי בו" ואמרה לו: "השקיני השקות" או "תן", "השקה", "השלך" - אינה מקודשת, שאין הדברים מראין אלא השקיני בלבד, ולא תשחק עמי בדבר אחר.

רמב"ם הלכות אישות פרק ט

שמועות על קידושי אישה

כב. האשה שיצא עליה קול שהיא מקודשת לפלוני, הרי זו בחזקת מקודשת, אף על פי שאין שם ראייה ברורה. וכל קול שלא הוחזק בבית דין אין חוששין לו.

וכיצד הוא הקול שתוחזק זו בו שהיא מקודשת? כגון שבאו שנים והעידו שראו הנרות דולקות, ומטות מוצעות, ובני אדם נכנסין ויוצאין, ונשים שמחות לה ואומרות: נתקדשה פלונית היום, נתקדשה פלונית היום. שמעו אותן אומרות פלונית תתקדש היום, אין חוששין לה, שמא נזדמנו לקדש ולא נתקדשה. עד שישמעו שנתקדשה.

וכן אם באו שנים ואמרו: ראינו כמו שמחת אירוסין, ושמענו הברה, ושמענו מפלוני ששמע מפלוני שנתקדשה פלונית בפני פלוני ופלוני, והלכו להם העדים למדינה אחרת או מתו - הרי זה קול שמחזיק אותה מקודשת.

בין בעל לאשתו

מן האגדה

אמר רבי אליעזר: כל אדם שאין לו אישה, אינו אדם, שנאמר "זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם" (בראשית ה, ב). יבמות מט

אמר רבי תנחום, אמר רבי חנילאי: כל אדם שאין לו אישה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. בארץ ישראל אמרו: בלא תורה ובלא חכמה. רבא בר עולה אמר: אף בלא שלום. יבמות מב

שנו רבותינו: "אשר בנה... אשר אירש...": "לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה בית, וייטע כרם, ואחר כך יישא אישה. ואף שלמה אמר בחכמתו: "הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך" (משלי כד, כז). "הכן בחוץ מלאכתך" זה בית; "ועתדה בשדה לך" זה כרם; "אחר ובנית ביתך" זו אישה. סוטה מד

דרש רבי עקיבא: איש ואישה - זכו, שכינה ביניהם; לא זכו, אם אוכלתם. סוטה יז

האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמזריח בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפרקן - עליו הכתוב אומר "ויזעת כי שלום אהלך". סוטה סב

פריה ורבייה

לא טוב היות האדם לבדו

אחת המטרות המרכזיות של הבריאה היא הקמת משפחה, כפי שדרשו חז"ל את הפסוק "לא תוהו בראה - לשבת יצרה" (ישעיהו מה, יח).

ודרשו חכמים: כל מי שאינו עוסק בפריה וברבייה כאילו שופך דמים, שכן כתוב "שופך דם האדם", וסמוך לו "ואתם פרו ורבו", ללמד שזה מול זה: העוסק בפריה וברבייה אינו שופך דמים, אך גם להפך.

אחד היה בין חכמי התלמוד, שמעון בן עזאי, ששקדן היה, ועסק כל ימיו בתורה. תלמיד חבר לרבי עקיבא היה, וכאשר מת, נאמר שבמותו בטלו השקדנים. בן עזאי לא נשא אישה כל ימיו, והסביר זאת באומרו: מה אעשה, ונפשי חשקה בתורה. אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים (יבמות סג,ב). האם יכול שמעון בן עזאי לשמש דוגמה לאחרים? על כך חלקו הרמב"ם והרא"ש:

רמב"ם כתב, כי אדם העוסק בתורה וטרוד בה ומתיירא לישא אישה כדי שלא יטרח במזונותיו ויתבטל מן התורה - מותר לו לאחר את נישואיו, כיוון שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, וכל שכן בתלמוד תורה: מי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי, ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אישה, אין בידו עוון. והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו.

רבנו אשר (הרא"ש) חלק על דברי רמב"ם אלה וכתב: "מה שאמר הרמב"ם, 'ילמד ואחר כך יישא אישה', קצבה לאותו לימוד לא ידעתי. שלא ייתכן שיתבטל מפריה ורבייה כל ימיו, שלא מצאנו רשות לזה אלא כבן עזאי, שחשקה נפשו בתורה".

מתי קיים את המצווה?

מצוות פריה ורבייה קיים אדם אם יש לו בן ובת. היו לו בנים ומתו - לא קיים את המצווה. ואף על פי שקיים אדם את המצווה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא ייבטל מפרייה ורבייה כל זמן שיש בכוחו, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם. וכן מצוות חכמים שלא ישב אדם בלא אישה, שלא יבוא לידי הרהורי עברה. וכן לא תשב אישה בלא איש, שלא תיחשד בעברה.

הרחקה וייחוד

הרב ש' מן ההר

הרחקות

צווים רבים ציוו חז"ל כדי להרחיק אנשים ונשים אלה מאלה, וכדי שלא יתקרבו אלה אל אלה, ומכאן שלא ירקדו יחד נערים ונערות. את הכתוב "ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב לגלות ערוה" (ויקרא יח, יט) פירשו חז"ל: "יכול יחבקה וינשקנה? תלמוד לומר 'לא תקרב'" (אבות דרבי נתן ב). וכל התקרבות גופנית בכלל. כל צעירה לא נשואה היא נידה, על כל הדינים הנובעים מכך. יש בנות ספרדיות הנמנעות מללכת לבית הכנסת או להתפלל או לגעת בספר תורה בשעת המחזור. הרב עובדיה יוסף הורה, כי אין לנהוג כך, וכי הבנות יכולות להתפלל, ללכת לבית כנסת ולגעת בספר תורה.

איסור ייחוד

הדבר מפורסם בישראל שאסור לכל איש ואישה להתייחד, פרט לאדם עם בתו או עם אמו ולאיש עם אשתו גם בשעה שהיא נידה. אח עם אחותו רשאים להתייחד, אבל לא יגורו יחד דרך קבע. גם זוג מאורס אסורים להתייחד זה עם זה. הייחוד הוא שיהיה האיש עם האישה במקום מיוחד, שאין אנשים באים לשם.

הקושי בשמירת דיני עריות

אין לך דבר בכל התורה כולה שקשה לרוב העם לפרוש ממנו כמו מן העריות ומהביאות האסורות. אמרו חכמים: בשעה שנצטוו ישראל על העריות, בכו וקיבלו מצווה זו בתרעומת ובבכייה, שנאמר "בוכה למשפחותיו" - על עסקי משפחות.

ואמרו חכמים: "גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתם." ואין אתה מוצא קהל בכל זמן וזמן שאין בהם פרוצים בעריות ובביאות אסורות. ועוד אמרו חכמים: "רוב בגזל, מיעוט בעריות, והכול באבק לשון הרע".

לפיכך ראוי לו לאדם לכופף יצרו בדבר זה ולהרגיל את עצמו בקדושה יתרה ובמחשבה טהורה ובדעה נכונה כדי להינצל מהן. גדולי החכמים היו אומרים לתלמידיהם: "היזהרו מפני בתי, היזהרו מפני כלתי", כדי ללמד לתלמידיהם שלא יתביישו מדבר זה ויתרחקו מן הייחוד.

וכך ינהגו להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים, שאלו גורמים גדולים, והם מעלות של עריות, ולא ישב בלא אישה, שמנהג זה גורם לטהרה יתרה. גדולה מכל זאת אמרו: יפנה עצמו מחשבתו לדברי תורה, וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה.

כיסוי ראש לאישה נשואה

במסכת כתובות דף עב, א מופיעים המושגים "דת משה" (דאורייתא) ו"דת יהודית" (מנהגים שישראל נהגו בהם). מושגים אלה מוזכרים בנוסח הקידושין: "הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל". בדיון הגמרא עולה כי כיסוי ראש האישה ברשות הרבים הוא חובה הכלולה ב"דת משה" - חובה דאורייתא. ראייה לכך מביאה הגמרא מפריעת ראשה של סוטה, (ראה במדבר ה'), דבר שהוא ביזוי ועונש. מכאן שכל אישה אחרת ראשה מכוסה ברשות הרבים. החובות הכלולות ב"דת יהודית" - מנהגי ישראל - כוללות לפי דברי הגמרא את חובתה של האישה לכסות את ראשה גם במבוי פנימי, שאין הרבים עוברים שם.

שו"ת הריב"ש* סימן תכה [קטעים]

לרב יצחק אלטינסי.

שאלת:

לבאר לך מה שכתוב בתורה: "ואל אשה בנדת טומאתה, לא תקרב לגלות ערותה". אם נאמר על כל אישה נידה: בין באשתו, בין בפנויה?

תשובה:

דבר ברור הוא שאסור ביאת הנידה; לא באשתו בלבד, אלא בין באשתו, בין באשת חברו, בין בפנויה... וכן שנינו במסכת כתובות (כ"ט): אלו נערות שיש להן קנס... וקא חשיב בהדייהו: הבא על הנידה. ומסיים בה: אע"פ שהן באיסור כרת, אין בהן מיתת ב"ד... וזה דבר פשוט, ולא נסתפק בו אדם מעולם. והדבור בו מיותר.

גם הכתוב אמר סתם: "ואל אשה בנדת טומאתה". ולא חילק בין אשתו לפנויה. שהרי לא אמר 'ואל אשתך'. ומה שאמר: "אשה"; דרשו בו בפרק ואלו הן הלוקין (י"ד): לחייב על כל אישה ואישה. ומן הכתוב הזה דרשו בספרא: שאפילו קריבה לבד, רצוני לומר: קריבה של הנאה. כגון: חבוק ונישוק; אסורה מן התורה. ואפילו בלא יחוד, דליכא למיחש לביאה. לפי שהקריבה עצמה אסורה בלאו הזה.

דתניא התם בספרא: "ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב לגלות ערותה". אין לי אלא שלא יגלה; מניין שלא יקרב? תלמוד לומר: "לא

* רבי יצחק בר ששת פרפת, הוא הריב"ש, נולד בברצלונה בשנת ה"א פ"ו (1326) ונפטר בשנת ה"א קס"ח (1408) באלג'יר. הריב"ש היה לגדול הדור לאחר פטירת רבו הגדול והאהוב, ר' נסים (הר"ן). שימש ברבנות בקהילות רבות בספרד, ובשנת ה"א קנ"א (1391), בעקבות המהומות האנטי-יהודיות שפקדו את ספרד, ברח לצפון אפריקה, שם שימש כרב וכאב בית דין בעיר אלג'יר. בבית דינו שימש הרשב"ץ כדיין. מאות מפסקיו משמשים מקור לפסקי השלחן ערוך של ר' יוסף קארו.

תקרב". אין לי אלא נידה שאסורה באיסור בל תקרב ובל תגלה; מנין שכל העריות באיסור בל תקרבו, ובל תגלו? תלמוד לומר: לא תקרבו לגלות. וכן כתב הרמב"ם ז"ל, שלוקה על זה מן התורה. ולא קיימא לן כרבי פדת, דאמר בפרק ראשון במסכת שבת (דף י"ג): לא אסרה תורה, אלא קריבה של גלוי עריות. אבל הרמב"ן ז"ל כתב בהשגות שחבר על ספר המצות, שאין כאן מלקות מן התורה; אלא בביאה גמורה... וברייתא דספרא, אסמכתא בעלמא.

וייחוד הנידה, גם כן בפנויה, כל שהוחזקה נידה, אסור מן התורה. שהרי יחוד העריות, מן התורה; כדאיתא בהדיא, במסכת עבודה זרה, פרק אין מעמידין (דף ל"ו:). והנידה, הרי היא כשאר העריות, ובכללן; כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (דף נ"ד). ובזה חמורה הפנויה נידה, מאשתו נידה. שאשתו נידה, אינה אסורה לו להתייחד עמה; שלא חייבוהו להוציא את אשתו מביתו, ולא להעמיד שומר...

ואף הפנויה שאינה נידה, חמורה היא בזה מאשתו נידה. שהרי אע"פ שאין יחוד הפנויה אסור מן התורה; מכל מקום בית דינו של דוד גזרו עליו.

והארכתי במה שלא היה צריך, למען השלים דרושך, ולמלאת מבוקשך. ואתה שלום. כחפצך, וחפץ דורש שלומך.

נאמנך, יצחק ב"ר ששת זלה"ה.

טהרת המשפחה

הרב ש' מן ההר

ואל אשה בנדת טומאתה
לא תקרב לגלות ערוה.

ויקרא יח יט

דם נידה

אחת לחודש מגיעה לרחם האישה ביצית מקרוסקופית, שיצאה מאשכול הביצים אשר בשחלה. ברחם עברה הרקמה הפנימית שינויים מיוחדים לשם קליטת הביצית. אם הביצית הופרתה על ידי זרע האיש, תתחיל היא להתפתח לעובר, שעתיד להיוולד כעבור תשעה חודשים. אולם אם לא הופרתה הביצית, אין היא יכולה להתקיים ברחם, והיא, יחד עם הרקמה שהוכנה לקליטתה וכמות מסוימת של דם, מופרשים מגוף האישה החוצה. הפרשה זו היא הנקראת "וסת" (מחזור), והיא נמשכת אצל רוב הנשים בין ארבעה לשבעה ימים. אחריה מצטייד הרחם ברקמת תאים צעירים לצורך קליטת ביצית חדשה, וחוזר חלילה. בתקופת המחזור אין האישה יכולה להיכנס להריון (כיום סבורה הרפואה שיחסים מיניים בזמן זה מזיקים לבני הזוג)*.

איסור נידה

אישה שיצא דם מגופה, כפי שנתבאר למעלה, אסורה בקרבה ובביאה, ואפילו הייתה טיפת הדם זעירה ביותר. וכן היולדת או המפלת, מרגע שנפתח רחמה, אף על פי שלא ראו דם, דינן כנידה. אין הנידה והיולדת נטהרות מאיסורן אלא כשימנו מניין ימים, כל אחת כמניין הימים שקבעה להן התורה וכפי שיפורט להלן. ואחרי גמר מניין הימים יטבלו במקווה כדין תורה. טבלו במקווה בלי למנות ימים, או מנו ימים ולא טבלו במקווה, עומדות הן באיסורן כל ימיהן, ואפילו פסק מהן דם הווסת זמן מרובה.

* מעניין לציין כי סוגים מסוימים של מחלות ממאירות של איברי המין של האישה והגבר נדירים בין היהודים, בעוד שבין הגויים הם שכיחים. הרפואה תולה הבדל זה במצוות מילה, בדיני אישות ובנאמנות למשפחה (ראה, לדוגמא **אנציקלופדיה רפואית למשפחה** בעריכת פרופ' יעקב רותם, תל אביב, 1981, עמ' 1631).

הנידה והיולדת, כל זמן שלא טבלו במקווה, בכלל איסורי עריות הן, ואם בא עליהן אדם, חייבים הוא והיא כרת. ואיסור ביאה זו היא ככלל האיסורים שנאמר עליהם "ייהרג ואל יעבור". ואין הבדל בדבר אם האישה פנויה או נשואה לו. ומכל מקום, בן הנידה הוא כשר, ומותר לבוא בקהל, הואיל ואילו טבלה האישה כדין תורה ונישאה לו, הייתה מותרת. כמו כן המקדש את האישה בשעה שהיא נידה, אף על פי שהיא אסורה על בעלה באיסור כרת, קידושין תופסים בה, מתוך שהיא יכולה להיטהר לבעלה. הנידה לא זו בלבד שהיא אסורה בביאה, אלא היא גם אסורה בכל קרבה גופנית של חיבה. כמו כן היא אסורה מלהיכנס לבית המקדש, וכן אסורה היא לאכול תרומה או קרבן, עד שתטהר כדין בספירת ימים ובטבילה. ובזמן שהיו אבותינו נוהגים בדיני טומאה וטהרה, היו גם כל הנשים הפנויות שראו דם נזהרות לטבול ולהיטהר, כדי שתוכלנה לנהוג עצמן בטהרה לעניין כניסה למקדש או לאכילת תרומה וקודשים. מאז שפסק נוהג זה של זהירות בטומאה וטהרה בהליכות יום יום, וכולנו כיום טמאים כל הימים, אין אישה צריכה לטבול מנידתה אלא לצורך חיי נישואין עם בעלה. המנהג רווח כיום שאין פנויה מונה ימי נידה ואינה טובלת אלא לצורך נישואין.

ספירת הימים

אישה שחיה חיי נישואין עם בעלה, איך היא נוהגת בדין הנידה? אותו יום שבו החלה לראות דם הוא היום הראשון שלה, והיא מחכה עד סוף היום החמישי, ורוחצת ובודקת לפני בין השמשות אם פסק הדם לחלוטין. אם מצאה דם, מחכה עוד, עד שתהיה נקייה לגמרי מדם. בדיקה זו היא הקרויה "הפסק טהרה", וכמה תנאים מנו בה:

א. הבדיקה תהיה ביום החמישי מיום שהחלה לראות דם, או מאוחר יותר, אבל לא קודם לכן.

ב. הבדיקה תיעשה לפני בין השמשות.

ולמה תהיה הבדיקה לפני בין השמשות? כדי שספירת שבעת הימים הנקיים הבאה אחרי "הפסקת טהרה" תהיה ספירה של ימים שלמים, שהרי היום מתחיל אחרי שקיעת החמה.

לאחר הפסק טהרה מתחילים "שבעה נקיים" - שבעה ימים הנקיים מדם, שבסופם האישה טובלת.

בכל שבעת הימים בודקת עצמה האישה בבוקר ולפני בין השמשות, לדעת אם נקייה היא מדם. בדיעבד, אם בדקה רק ביום הראשון וביום השביעי, יצאה ידי חובה. כיוון שהיו ימים אלו נקיים בתחילתם ובסופם, בוודאי היו נקיים גם באמצעם.

הטבילה

סיימה את הבדיקות ואת ספירת שבעת הימים הנקיים, טובלת במקווה בלילה, לאחר צאת הכוכבים. לפני שהיא טובלת, רוחצת כל גופה במים חמים, כדי שלא יהא עליה שום דבר חוצץ בינה לבין מי המקווה, וכן בודקת היא כל גופה, שלא יהא כלום על גופה או על שיערה, או בפיה, שדבר החוצץ בין גופה ובין מי המקווה פוסל את הטבילה. ונהגו להעמיד אישה אחרת בטבילתה, שתראה שלא צפו משערותיה על המים, שאין הטבילה מטהרת אלא אם היה כל גופה, בלי שיור כל שהוא, בבת אחת במים. כללו של דבר: אין הטבילה מטהרת לפני שנגמר מניין שבעה נקיים, ואין מנין שבעה נקיים מטהר בלא טבילה.

סיכום

נמצאנו למדים שסדר הטהרה כך הוא:

- (א) ממתינה חמישה ימים מתחילת ראייתה;
- (ב) מפסיקה "הפסק טהרה";
- (ג) סופרת "שבעה נקיים";
- (ד) טובלת במקווה כדין תורה.

דיני טהרה מרובים הם, ולא הובאו כאן אלא מושגים כלליים בדיני טהרה בלבד. חובה על כל איש ואישה מישראל העומדים להקים בית בישראל ללמוד את דיני הטהרה לפני נישואיהם, לבל ייכשלו באיסור כרת - האיסור החמור החוצץ בין בני הזוג לאביהם שבשמים ומטיל פגם בבניהם אחריהם. ספרי הלכה נוחים מצויים, והמתקשה בהבנת עניין כל שהוא - יפנה לרב. גדולי הרבנים ניחנו בהבנה עמוקה לבעיות בתחום האישות, וברצון ישיבו על כל שאלה ויסבירו כל סתום.

ברוך שנתן טהרה לעמו ישראל בקדושתו!

בין הורים לילדים

חובות האב לבניו

יחסי הורים וילדים מסודרים גם הם על פי עקרונות הלכתיים. כמו ביחסי איש ואשתו, הבסיס לקשר הוא אהבה וכבוד. אך צריך מסגרת של הלכות מחייבות, המשמשת בסיס ומסגרת לחיים במשפחה. בלעדיה יפרש כל אחד את האהבה ואת הכבוד שהוא רוחש להוריו או לילדיו בדרכו שלו.

כתובות סה,ב

דרש רבי עולא רבה

אפתחא דבי נשיאה :

אף על פי שאמרו

אין אדם זן

את בניו ובנותיו כשהן קטנים,

אבל זן קטני קטנים.

עד כמה? עד בן שש.

אין אדם חייב לזון

קידושין כט,א

האב חייב בבנו :

למולו,

לפדותו

וללמדו תורה

ולהשיאו אישה

וללמדו אומנות.

ויש אומרים : אף להשיטו במים.

ר' יהודה אומר :

כל שאינו מלמד את בנו אומנות,

מלמדו ליסטות.

"ליסטות" סלקא דעתך!?

"אומנות" - מקצוע שיחיה ממנו.

שחייה, ובכלל זה הגנה על עצמו.

מי שאין לו מקצוע, ייאלץ לשדוד.

אלא : כאילו מלמדו ליסטות.

החובה לפרנס את הילדים

החובות בתחום הקיום הכלכלי, לדאוג למזונות, נקבעו תחילה עד גיל שש. הדבר נבע ממסגרת החיים, ועבר שני שינויים: הראשון מתואר בדברי הרמב"ם, והשני הוא מתקנת הרבנות הראשית.

רמב"ם, הלכות אישות פרק יב, הלכה יד-טו

כשם שאדם חייב במזונות אשתו, כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים, עד שיהיו בני שש שנים. מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו, כתקנת חכמים.

ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. אם לא רצה, מכריזין עליו בציבור, ואומרים: "פלוני אכזרי הוא, ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן את אפרוחיו." ואין כופין אותו לזונם אחר שש.

במה דברים אמורים? באיש שאינו אמוד (שאין יודעים מה גודל רכושו), ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי. אבל אם היה אמיד, שיש לו ממון הראוי ליתן ממנו צדקה המספקת להן, מוציאים ממנו בעל כורחו משום צדקה, וזנין אותן עד שיגדלו.

הרמב"ם מתאר שני סוגי חובות של האב בעניין פרנסת הבנים:

א. החובה הבסיסית - לפרנס את הילדים עד גיל שש. חובה זו מוחלטת, ואדם אינו יכול להימלט ממנה בטענה שאין לו כסף.

ב. מגיל שש ומעלה החובה לפרנס תלויה במצבו הכלכלי של האב:

- אם יש לו כסף, בית הדין מחייב אותו לדאוג לפרנסת ילדיו עד שיגדלו.

אם האב מסרב, בית הדין יעקל את רכושו ויפרנס את הילדים.

- אם אין לאב כסף, מפעילים עליו רק לחץ חברתי: מפרסמים שהאיש

אינו מפרנס את ילדיו, והוא אכזר ורע לב.

תקנה של הרבנות הראשית האריכה את החובה החוקית לפרנס את הילדים עד לגיל 15.

החובה למול את הבנים

בראשית פרק יז

- (ט) ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמר
אתה וזרעך אחריו לדרתם:
(י) זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך
אחריו המול לכם כל זכר:
(יא) ונמלתם את בשר ערלתכם
והיה לאות ברית ביני וביניכם:
(יב) ובן שמנת ימים ימול לכם כל זכר לדרתיכם
יליד בית ומקנת כסף מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא:
(יג) המול ימול יליד ביתך ומקנת כסף
והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם:
(יד) וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו
ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר:

רמב"ם, הלכות מילה, א,א

מילה, מצוות עשה שחייבין עליה כרת, שנאמר "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו, ונכרתה הנפש ההוא מעמיה". ומצווה על האב למול את בנו...

תלמוד בבלי, מסכת שבת דף קל, עמוד א

תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל מצווה שקיבלו עליהם בשמחה, כגון מילה, דכתיב (תהלים קיט, קסב) "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב" עדיין עושין אותה בשמחה, וכל מצווה שקיבלו עליהם בקטטה, כגון עריות, דכתיב (במדבר יא, י) "וישמע משה את העם בכה למשפחותיו", על עסקי משפחותיו עדיין עושין אותה בקטטה. דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא [=שאין כתובה - נישואין - שאין בה מריבה].

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מצווה שמסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודת כוכבים ומילה, עדיין היא מוחזקת בידם. וכל מצווה שלא מסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון תפילין, עדיין היא מרופה בידם.

פדיון הבן

במדבר פרק יח

טו) כל פטר רחם לכל בשר אשר יקריבו לידוד
 באדם ובבהמה יהיה לך.
 אך פדה תפדה את בכור האדם,
 ואת בכור הבהמה הטמאה תפדה.
 טז) ופדויו מבן חדש תפדה
 בערך כסף חמשת שקלים בשקל הקדש,
 עשרים גרה הוא.

רמב"ם, הלכות בכורים פרק יא

- א. מצוות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא בכור לאמו הישראלית, שנאמר "כל פטר רחם ליי", ונאמר "אך פדה תפדה את בכור האדם".
- ב. ואין האישה חייבת לפדות את בנה. שהחייב לפדות את עצמו הוא שחייב לפדות את בנו. עבר האב ולא פדהו, כשיגדל יפדה את עצמו.
- ג. הפודה את בנו מברך "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על פדיון הבן", וחוזר ומברך "שהחיינו", ואחר כך נותן הפדיון לכוהן. ואם פדה עצמו, מברך "לפדות הבכור" ומברך "שהחיינו".
- ד. מצווה זו נוהגת בכל מקום ובכל זמן. ובכמה פודהו? בחמש סלעים, שנאמר "ופדויו מבן חדש תפדה", בין בכסף בין בשווה כסף מן המיטלטלין שגופן ממון כעניין השקלים.
- ה. רצה הכוהן להחזיר לו הפדיון, מחזיר. ולא ייתן לו הוא ודעתו שיחזיר. ואם עשה כן, והחזיר לו, אין בנו פדוי, עד שיגמור בלבו ליתן לו מתנה גמורה. ואם רצה הכהן אחר כך להחזיר, יחזיר. וכן אם פירש ונתן לו על מנת להחזיר, הרי בנו פדוי.
- ו. כוהנים ולוויים פטורים מפדיון הבן...
- ז. ישראל הבא (=הנולד) מן הכוהנת ומן הלוייה פטור, שאין הדבר תלוי באב אלא באם, שנאמר "פטר רחם בישראל".
- ח. מאימתי יתחייב בפדיון? משישלים שלושים יום; שנאמר: "ופדויו מבן חדש תפדה." מת הבן בתוך שלושים, ואפילו ביום שלושים... אינו חייב בחמישה סלעים.

לימוד תורה

דברים פרק יא

יח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם

וקשרתם אתם לאות על ידכם

יט) ולמדתם אתם את בניכם

לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך:

תלמוד בבלי, בבא בתרא דף כא, עמוד א

אמר רב יהודה, אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל; שבתחילה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה למד תורה; מאי דרוש? "ולמדתם אותם" - ולמדתם אתם.

התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים; מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה"; ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א

א. .. קטן אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם"...

ו. מאימתי אביו חייב ללמדו תורה? משיתחיל לדבר מלמדו "תורה ציווה לנו משה" ו"שמע ישראל", ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע, הכול לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התינוקות.

ח. כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל ייסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו. אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה".

להשיאו אישה

קידושין לב

להשיאו אישה, מנלן? מנלן שהאב חייב להשיא את ילדיו?
 דכתיב: "קחו נשים, והולידו פסוק בירמיהו כט
 בנים ובנות, וקחו לבניהם נשים,
 ואת בנותיכם תנו לאנשים".
 הכי אמר להו: כך אמר להם ירמיהו:
 ניתן לה מידי תן לה (לבת) משהו
 ולבושיה ונכסייה, ובגדים ונכסים,
 כי היכא דקפצו עלה אינשי. כדי שאנשים ירצו לשאתה.

רמב"ם, הלכות אישות פרק כ

א. ציוו חכמים שייתן אדם מנכסיו מעט לבתו כדי שתינשא בו, וזה הוא הנקרא פרנסה. המשיא את בתו סתם, לא יפחות לה מכסות שפוסקים לאשת עני שבישראל, כמו שביארנו. במה דברים אמורים? בשהייה האב עני. אבל אם היה עשיר, הרי זה ראוי ליתן לה כפי עושרו.
 ג. האב שמת והניח בת, אומדים דעתו כמה היה בלבו ליתן לה לפרנסתה, ונותנין לה. ומניין יודעין אומדן דעתו? מרעיו ומיודעיו וממשאו ומתנו וכבודו. וכן אם השיא בת בחייו, אומדין בה, ואם לא ידעו לו בית דין אומדן דעת, נותנין לה מנכסיו עישור לפרנסתה.

כיבוד הורים

שמות כ

(יב) כבד את אביך ואת אמך,
למען יארכוֹן ימִיךָ על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.

דברים ה

(טו) כבד את אביך ואת אמך, כאשר צוך ה' אלהיך,
למען יארכוֹן ימִיךָ,
ולמען ייטב לך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.

ויקרא יט

(ג) איש אמו ואביו תיראו, ואת שבתתי תשמרו,
אני ה' אלהיכם.

קידושין לא,ב

תנו רבנן:

מכבדו בחייו ומכבדו לאחר מותו.

בחייו כיצד?

הנשמע בדבר אביו למקום,
לא יאמר שלחוני בשביל עצמי

מהרוני בשביל עצמי

פטרוני בשביל עצמי

אלא, כולהו בשביל אבא.

במותו כיצד?

היה אומר דבר שמועה מפיו

לא יאמר "כך אמר אבא",

אלא "כך אמר אבא מארי,

הריני כפרת משכבו".

והני מילי תוך שנים עשר חודש.

מכאן ואילך אומר

רק בתוך 12 חודש ממות אביו אומר

"הריני כפרת משכבו" (=הכ"מ)

"זיכרונו לברכה לחיי העולם הבא".

פירוק המשפחה

איסורי נישואין

גילוי עריות

כל המצוות שבתורה נדחות מפני פיקוח נפש, רק על שלושה דברים נאמר "ייהרג ואל יעבור", והם: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. שקול בעיני הקדוש ברוך הוא גילוי עריות כנגד שפיכות דמים וכנגד עבודה זרה. וכבר אמרו חז"ל: "אלוהיהם של אלו שונא זימה הוא" (סנהדרין קו). ומהו גילוי עריות? שלא יבוא אדם במגע של אישות עם אישה האסורה לו: נידה, קרובת משפחה, אשת איש. "אשת איש" היא אישה שנתקדשה ליהודי ולא קיבלה ממנו גט, ולא נתאלמנה ממנו. ואפילו נפרדה ממנו או נתגרשה בדיני הגויים - כיוון שקיבלה קידושין כדין תורה, הרי היא אשת איש.

ולא רק ביאה אסורה, אלא כל קרבת בשר אסורה, כגון חיבוק ונישוק, שכן אמרה תורה (ויקרא י"ח, י"ט): "ואל אישה בנדת טמאתה לא תקרב"; כלומר: לא תעשה שום קריבה.

כל קרבה של חיבה אסורה, חוץ מן האב עם בתו והאם עם בנה. וכן אמרו חז"ל: "קדושים תהיו": הוו פרושים מן העריות ומן העברה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערווה, אתה מוצא קדושה" (רש"י לויקרא יט, ב). יש סוגים שונים בדיני עריות: עריות שהעובר עליהן חייב מיתת בית דין, עריות האסורות באיסור כרת, איסורי לאו (ועשה) ואיסורים מדברי סופרים הנקראים גם "שניות לעריות".

איסורי מיתה וכרת (=איסור עריות)

העריות האסורות שעונשן מיתה הן: אשת איש, אמו, אשת אביו, כלתו, בתו, בת בנו, בת אשתו, בת בנה, בת בתה ואם אשתו. הבא על אחת מהן במזיד ובהתראה חייב מיתה; במזיד בלי התראה, חייב כרת; בשוגג - חייב להביא קרבן חטאת. שאר העריות המנויות בפרשת "אחרי מות" - איסורן איסור כרת. אחד האיש ואחד האישה שווים לעונש ולקרבת. היה הוא מזיד והיא שוגגת או אנוסה, או היא מזידה והוא שוגג - המזיד חייב כדין מזיד, והשוגג כדין שוגג.

הבא על הערווה (שעונשה מיתה או כרת) והוליד ממנה בן או בת, הרי הנולד ממזר, הוא ובניו ובני בניו עד סוף כל הדורות, ועליו נאמר "לא יבוא ממזר בקהל ה'" (דברים כג, ג). ממזרת אסורה לישראל ומותרת לגר. ממזר אסור בבת ישראל, ויישא ממזרת או גיורת.

מי שקידש אחת מן העריות שאיסוריהן במיתה או בכרת, אין הקידושין תופסים כלל, וכאילו לא נתקדשה האישה. פנויה שלא נתקדשה לאיש וילדה לו, הוולד כשר.

איסורי לאו, עשה ושניות לעריות

איסורי ביאה שאין בהם עונש כרת נקראים "איסורי לאווין" או "איסורי קדושה". ביניהם: אלמנה לכוהן גדול, גרושה, או זונה לכוהן, ממזרת לבן ישראל, בת ישראל לממזר, גויה, יבמה לזר. אישה שנתגרשה ונישאה, ואחר כך מת בעלה השני או גירשה, אסורה לחזור לבעלה הראשון. אישה שזנתה אסורה על בעלה ועל הבעל.

כהן שנשא אישה הפסולה לו, בניו "חללים": הזכרים נפסלים מן הכהונה, והם מותרים לשאת אישה האסורה לכהן, והבנות נפסלות מלהינשא לכהן. כהן זה אינו מפסיק להיות כהן, אבל הוא מאבד את זכויות הכהן: אינו עולה לתורה ראשון ואינו נושא כפים. (או"ח קכח, מ).

איסורי עשה הם שלושה: מצרי ואדומי ובעולה לכוהן גדול. אלה הם איסורי "עשה", כיוון שהתורה לא כתבה את איסורם בלאו, "ולא יבוא", אלא מכלל שנאמר (דברים כ"ג ט') "דור שלישי יבוא להם בקהל", לומדים מכך שדור ראשון ושני של מצרי ואדומי אסורים, ומכיוון שנאמר על הכוהן (ויקרא כ"א י"ג) "והוא אישה בבתוליה יקח" לומדים שלא ייקח לא בתולה. ולא הבא מכלל עשה הרי הוא כעשה.

שניות לעריות הן: קבוצת עריות שאיסורן מדברי סופרים. ביניהן: אשת אחי האם, אשת אבי אביו, חלוצה (=אישה שחלצה) האסורה לכוהן ועוד. עשרים נשים אסורות באיסור "שניות לעריות" ופירוטן ברמב"ם, הלכות אישות א,ו.

בניגוד לאיסורי מיתה וכרת, שהקידושין אינם תופסים בהם, באיסורי לאו ועשה ושניות לעריות הקידושין תופסים, ולכן אדם שקידש אישה שהיא

אסורה לו באיסורים אלה, לקידושין יש תוקף, האישה היא אשת איש לכל דבר, אבל חכמים חייבו אותו לתת לה גט.

נישואי תערובת

נישואין בין יהודים לנכרים אינם תופסים: "המקדש גויה או שפחה אינם קידושין, אלא הרי היא אחר הקידושין כמו שהייתה קודם הקידושין. וכן גוי ועבד שקידש בת ישראל - אין קידושיהם קידושין. ישראל מומר שקידש, אף על פי שהוא עובד עבודה זרה מרצונו, הרי אלו קידושין גמורים, וצריכה ממנו גט" (רמב"ם אישות ד, טו). הסיבה שדינו של יהודי מומר לעניין זה הוא כדין יהודי גמור, היא בגלל שאין אדם יכול למחות את יהדותו, וגם בשעה שהוא ממיר את דתו הוא יהודי וכל חובות התורה עליו. כמו כן גוי, מרגע שהתגייר הוא נחשב יהודי לכל דבר, וגם אם חזר ושב והמיר את דתו, הוא נשאר יהודי, וקידושי תופסים.

נישואי תערובת הם בכלל איסורי עריות. הבן הנולד בנישואין פסולים אלה הולך אחר האם: אם האם יהודייה, הוא יהודי, ואם האם גויה, הוא גוי.

על נישואי תערובת כותב הרמב"ם דברים אלה: "עוון זה, אף על פי שאין בו מיתת בית דין, אל יהי קל בעיניך, שיש בו הפסד שאין בכל העריות כמותו. שהבן מן הערווה בנו הוא לכל דבר, ובכלל ישראל נחשב, אף על פי שהוא ממזר. והבן מן הנכרית אינו בנו, שנאמר (דברים ז' ד') 'כי יסיר את בנך מאחרי' - מסיר אותו מלהיות אחרי ה'. ודבר זה גורם להידבק בעבודה זרה שהבדילנו הקב"ה מהם, ולשוב מאחרי ה' ולמעול בו" (איסורי ביאה יב, ח-ט).

למי מתייחס הבן?

איש ואישה שנישאו בנישואין כשרים, הנישואין יוצרים משפחה, והבן הולך אחר האב: כוהן וישראלית שהתחתנו - הבן כוהן; בת כוהן וישראל שהתחתנו - הבן ישראל.

אם יהודייה התחתנה עם נכרי, אין כאן נישואין, שהרי היהודייה נשארת על פי דין פנויה. נישואין אלה אינם יוצרים משפחה. במקרה כזה

הבן הולך אחר האם: יהודייה ונכרי - הבן יהודי; יהודי ונוכרייה - הבן נכרי¹.

קידושין פרק ג משנה יב

כל מקום שיש קדושין ואין עבירה, הולד הולך אחר הזכר. ואיזו? זו כוהנת לוויה וישראלית, שנישאו לכהן וללוי ולישראל.
 וכל מקום שיש קדושין ויש עבירה, הולד הולך אחר הפגום. ואיזו? זו אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת לישראל, בת ישראל לממזר.
 וכל מי שאין לה עליו קדושין, אבל יש לה על אחרים קדושין, הולד ממזר. ואיזה? זה הבא על אחת מכל העריות שבתורה.
 וכל מי שאין לה לא עליו ולא על אחרים קדושין, הולד כמותה. ואיזה? זה ולד שפחה ונכרית.

המשנה מבחינה בין סוגים שונים של נישואין:

- א. נישואין רגילים, בהם הבן הולך אחר האב. כהן וישראלית - הבן כהן; ישראל ובת כהן - הבן ישראל. ישראל ולוויה - הבן ישראל.
- ב. נישואין שיש להם תוקף, אבל יש בהם איסור, הבן הולך אחר הפגום: כהן שנשא גרושה, הבן הוא חלל, ונפסל מן הכהונה.
- ג. נישואין שהם אסורים לזוג הספציפי הזה, אבל כל אחד מהם יכול להתחתן עם יהודי אחר. לדוגמה: אח שנשא את אחותו, הבן ממזר.
- ד. נישואין שאינם חלים כלל, כמו נשואי תערובת, הבן הולך אחר האם.

רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יט, טו

כהנים ולוים וישראלים מותרין לבוא זה בזה, והולד הולך אחר הזכר, שנאמר "ויתילדו על משפחותם לבית אבותם" - 'בית אביו' היא משפחתו, ואין בית אמו משפחתו.

¹ בהלכה המוסלמית, הבן הולך תמיד אחר האב. לכן יתכן מצב בו ילד נקרע בין שתי השקפות סותרות: ילד שנולד למוסלמי וליהודיה, הוא יהודי לפי ההלכה היהודית, ומוסלמי לפי פסיקת בית הדין המוסלמי. מצבים כאלה, הנגרמים על ידי שתי מערכות ששתייהן תקפות במדינת ישראל - יוצרים בעיות קשות לפתרון.

עגונה

"עגונה" היא אישה שבעלה נעלם ואין יודעים אם הוא מת או חי. אם מת הבעל, היא תוכל להינשא, אבל אם הוא חי, והאישה תינשא לאחר ואח"כ "יופיע" הבעל הראשון - היא תצטרך להתגרש משני בעליה, הראשון והשני, ובניה יהיו ממזרים. בגלל תוצאה זו מובן מה טעם נזהרים בהתרת עגונה.

מצוות התרת עגונה

התרת עגונה נחשבת מצווה, וגדולי ישראל מסרו נפשם כדי שלא תישארנה בנות ישראל עגונות בשעה שאפשר להתיר להן להינשא.

הקלות שונות מצויות בדיני עדות המתירה אישה להינשא, ודרכי החקירה של העדים שונות לחלוטין מדרכי חקירה רגילות. דוגמאות: שמע מן התינוקות שהם אומרים "עכשיו באנו מהספד פלוני, כך וכך ספדנים היו שם, ופלוני החכם ופלוני עלה אחר מיטתו" - הרי זה מעיד מפייהם על פי הדברים הללו, ומשיאים את אשתו. נכרי המסיח לפי תומו ואמר "אוי לפלוני שמת, כמה היה נאה, וכמה טובות עשה עמי" וכיוצא בדברים אלו, שהם מראים שאין כוונתו להעיד ולהתיר את האישה, הרי זה נאמן (ע"פ רמב"ם, הלכות גירושין יג).

רמב"ם, הלכות גירושין יג

ט"ו. העד שאמר שמעתי שמת פלוני אפילו שמע מאישה ששמעה מעבד - הרי זה כשר לעדות אישה, ומשיאים על פיו. אבל אם אמר העד או האישה או העבד: מת פלוני, ואני ראיתיו שמת, שואלים אותו היאך ראית, ובמה ידעת שמת? אם העיד בדבר ברור, נאמן; ואם העיד בדברים שרובם למיתה, אין משיאים את אשתו, שאין מעידים על האדם שמת, אלא כשראוהו שמת ודאי ואין בו ספק.

ט"ז. כיצד? ראוהו שנפל לים, אפילו טבע בים הגדול, אין מעידים עליו שמת, שמא יצא במקום אחר. ואם נפל למים מקובצים, כגון בור או מערה, שעומד ורואה כל סביביו, ושהה כדי שתצא נפשו ולא עלה, מעידים עליו שמת, ומשיאים את אשתו.

כ"ט. אל יקשה בעיניך שהתירו חכמים הערווה החמורה בעדות אישה או עבד או שפחה או נכרי המסיח לפי תומו ועד מפי עד ומפי הכתב ובלא דרישה וחקירה, שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים ובעדותם, כגון שהעידו שזה הרג את זה, או הלווה את זה. אבל דבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד הזה, ואין העד יכול להישמט אם אין הדבר אמת, כגון זה שהעיד שמת פלוני - לא הקפידה תורה עליו. שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר. לפיכך הקלו חכמים בדבר זה, והאמינו בו עד אחד מפי שפחה ומן הכתב ובלא חקירה ודרישה, כדי שלא תישארנה בנות ישראל עגונות.

מדברי הפוסקים על התרת עגונות

על מסירות הרבנים להתיר עגונות אפשר ללמוד מדבריהם בדיון על עגונות. הרא"ש קובע חובה "לכל מורה לחזור על כל צדדים להתיר... ואנו ננעץ בתריס מגן גיבורים חכמי התלמוד והגאונים אשר מאוד מאוד ביותר הקלו בעדות נשים משום עיגונם. ואחרי שחכמי התלמוד והגאונים הקלו משום תקנת עגונות, אתה למד לחכמי הדור השפל הזה לצאת בעקבותיהם". רבי יוסף קארו, בפתיחה לתשובה על עגונה, משבח את השואל שהשתדל למצוא היתר לעגונה "כי תלך בדרך טובים רבותינו ז"ל, אשר כמה וכמה חשו לעגונה וכמה הקלות הקלו בה מפני זה. וכן כל חכמי הדורות הבאים אחריהם חזרו בצדדים וצדדי צדדים להתיר אישה כאשר בא לידם שאלה כזו, וגם אתה צידדת צדדים ואמרת טעמים נכוחים להתירה. יישר כוחך כארי!"

הרבנים היושבים בדין אינם חוסכים כל מאמץ כדי להתיר לאישה להינשא. בשנות השואה הושמדו באירופה קהילות שלמות, ובכל זאת כמעט לא נותרו עגונות כתוצאה מהמלחמה. גם בארץ קרו מקרים של יהודים שנטשו את נשותיהם וברחו למדינות רחוקות, ובכל זאת הצליחו שליחי הרבנות לאתר את הבעל ולקבל ממנו גט כדי להתיר את האישה.

שו"ת הרמב"ם סימן שנ

שאלה זו עוסקת בדין עגונה שהעדות על מות בעלה נמסרה מאשה נכרית, שאף את שמו של המת לא ידעה, ורק הכירה אותו מנדודיו בכפרים.

שאלה

ראובן היה נושא ונותן בחוץ, ויצא לישא וליתן כמנהגו בכפרים של עכו. ובא אצל יהודי אחד, והפקיד כליו שם, ולקח מהם מקצת, והלך למכור בעיר אחרת. המתין יום ויומים ושלשה ימים ולא בא, אז הביא שאר כליו לאשתו. שאלוהו עליו, אמר: הלך ולא חזר.

לימים עברו יהודים מבני עכו דרך שם, אמרה להם גויה אחת: לאן אתם הולכים? אמרו לה: לכפר פלוני. אמרה להם: לא תזוזו מכאן, לכו וחזרו לבתיכם, שמא יארע לכם מה שאירע ליהודי אחד. שאלוה: מה אירע לו? אמרה: יצא מעיר פלונית ללכת אל עיר פלונית, יצאו אחריו והרגוהו. שאלוה: ומאין תדעי זה האיש? אמרה: הוא היה מודעתנו כשהיה בעכו ועושה מלאכותינו. וספרה להם דמותו.

וכשבאו העדים השומעים אל בית דין שבעכו, השיאו האשה על פיהם. ויש אצלנו מי שממחה בדבר, ויביא ראיות, והם יגיעו אל שער דינו של אדוננו. יורנו ויקבל שכרו מהשם יתעלה.

תשובה

זאת האשה מותרת היא להנשא. שזו הגויה משיחה היא לפי תומה בתחלה, ... ואף על פי שלא הזכירה שמו, ולא ידעה אותו בשמו... וכל אלו הדברים חוזרין לעיקר אחד, והוא שאין מדקדקין בעדות אישה עגונה, וכל המחמיר ודורש וחוקר בדברים אלו, לא יפה הוא עושה, ואין דעת חכמים נוחה הימנו. שעקר תקנתם "בעגונה הקלו" משום עיגונא דאתתא.

וכתב משה ב"ר מימון זצ"ל

י י ב ו ס

כי ישבו אחים יחדו, ומת אחד מהם, ובן אין לו,
לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר.
יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה.
והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת,
ולא ימחה שמו מישראל.
(דברים כה, ה-ו)

מצוות ייבום וחליצה

דין ייבום הוא, שאם מת אדם בלא בנים, נושא אחד מאחיו את האלמנה ויורש את נכסיו, והבן הנולד ימשיך את שושלת האח שמת בלי בנים.
במקביל לאפשרות הייבום נתנה התורה אפשרות לחליצה. יש מקרים רבים שבהם טובת השניים היא שהיבם לא יישא את יבמתו, כמו למשל אם יש ביניהם הבדלי גיל גדולים. במקרים כאלה האישה משתחררת על ידי חליצה, והיא מותרת לכל אדם, פרט לכוהן.
היבמה לפני ייבום וחליצה קרויה "זקוקה לייבום" או "זקוקה", והיא אסורה לכל אדם, פרט למייבם. מדין תורה היבם אינו צריך לקדש את היבמה. חכמים תיקנו קידושין ליבם ויבמתו, וקראו להם "מאמר".

החליצה

כיצד חולצים? מביאים ליבם נעל של עור, והוא נועל אותה ברגל ימין וקושר את רצועותיה על רגלו. והיבם והיבמה עומדים בפני בית דין, ומקריאים ליבמה בלשון הקודש "מאן יבמי", ואחר כך מקריאים ליבם "לא חפצתי לקחתה", והיבמה מתירה את רצועות הנעל מעל רגלו וחולצת את הנעל ומשליכה אותה לארץ.

ואחר כך היא עומדת ויורקת בארץ כנגד פניו, ואחר כך מקריאים לה "ככה ייעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו...".

במדרש תנחומא נאמר: "מצוות הייבום הוא מכלל החוקים, והוא שדרשו חז"ל 'את חקותי תשמרו': דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם. ואלו הן: שעטנז ובשר חזיר ורוק היבמה והרבעת כלאיים

ופטר חמור ובשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה אדומה." לפי זה, היתר יבמה לזר על ידי חליצה הוא חוק, ואין אנו מבינים את טעמו.

ייבום וחליצה בזמן הזה

קיימת מחלוקת מימי הגמרא ועד היום מה עדיף: לחלוץ או לייבם. היו שהעדיפו ייבום, כפי שמשמע מן הכתובים, והיו שהעדיפו חליצה. טעמים: מצוות ייבום באה כשהיא דוחה את איסור כרת של אשת אח (אדם שמת, ויש לו בנים, אסור לאָחיו לשאת את אלמנתו באיסור "כרת"). מכאן שהמייבם המתכוון לשם מצוות ייבום, מקיים את המצווה, ואיסור אשת אח מתבטל. אך מה יהיה אם כוונתו לייבם בגלל הירושה? במסכת יבמות (דף לט) אומר אבא שאול: "הכונס יבמתו לשם נוי, לשם אישות ולשום דבר אחר, כאילו פוגע באיסור ערוה, וקרוב בעיני להיות הוולד ממזר".

במשך הדורות התקיימו שתי גישות אלו זו בצד זו: בארצות המזרח נהגו לייבם, ואילו במדינות אירופה העדיפו לחלוץ. כנס רבנים ארצי שהתכנס בירושלים בשבט תש"י החליט: "הננו גוזרים על תושבי ארץ ישראל ועל אלה שיעלו מעתה והלאה לאסור עליהם מצוות ייבום לגמרי, וחייבים לחלוץ, וחייבים במזונות יבמתם כפי מה שיפסקו עליהם בית הדין, עד שיפטרו את יבמתם בחליצה."

קשיים בגלל סירוב לחלוץ

קשיים משני סוגים עשויים להתעורר בגלל החליצה: אם היבם מסרב לחלוץ, היבמה נשארת כעגונה, ואינה יכולה להתחתן, ואם היבמה מסרבת לחלוץ, והיבם רווק, אסור לו להתחתן, בגלל חרם דרבנו גרשם. רוב התקלות למעשה הן כאשר היבם מסרב לחלוץ.

תקנה של הרבנות הראשית מיום כא בטבת תש"ד מתייחסת לבעיה זו. וכך הוחלט שם: "אחרי העיון הראוי בשיטות הראשונים והאחרונים ז"ל נקבע אצלנו לפסק הלכה למעשה... כשהיבם מסרב לחלוץ, אחרי שלושה חודשים על בית דין לחייבו במזונות יבמתו, עד שימלא חובתו כתורה וכמצווה, שאם לא כן תישאר חלילה עגונה לעולם." בדרך זו מודדים לסרבן במידתו: הוא רוצה להרוויח בגלל סבלה של האלמנה, ועל כן בית הדין מחייב אותו במזונותיה עד שיחלוץ.

גירושין

והיה אם לא תמצא חן בעיניו,
כי מצא בה ערות דבר,
וכתב לה ספר כריתות, ונתן בידה ושלחה מביתו.
(דברים כד, א''))

חומרת הגירושין

חז"ל ראו בגירושין אסון למשפחה, ואמרו: "כל המגרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות." פירוק משפחה הוא אסון לבני הזוג, ובעיקר לילדים הנותרים ללא משען ברור.

גטין פרק ט משנה י

בית שמאי אומרים: לא יגרש אדם את אשתו, אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שנאמר (דברים כ"ד, א') "כי מצא בה ערות דבר".
ובית הלל אומרים: אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר (דברים כ"ד) "כי מצא בה ערות דבר".
רבי עקיבא אומר: אפילו מצא אחרת נאה הימנה, שנאמר (שם) "והיה אם לא תמצא חן בעיניו".

המשנה מציגה שלש עמדות ביחס לשלמות המשפחה: בית שמאי אומרים כי אפשר לשבור את המסגרת המשפחתית רק אם הבעל מצא באשה "ערוות דבר" - אם נשברה המסגרת המשפחתית לחלוטין.
בית הלל אומרים, "אפילו הקדיחה תבשילו" - אם אין הסכמה בין בני הזוג, וכל נושא הופך להיות מוקד למריבה, ייפרדו. (בית הלל דורשים את הפסוק "ערוות דבר", ומדגישים את המילה "דבר", במשמע: כל דבר שהוא).
רבי עקיבא, שאהבתו לרחל אשתו הייתה לסמל המסירות בין בני זוג, אינו יכול לשער שאדם יחשוב שאישה אחרת נאה יותר מאשתו. אם אדם אינו רואה את חייו עם אשתו כחיים שלמים - ייפרדו. (רבי עקיבא היה זה שאמר לתלמידיו על רחל אשתו: "שלי ושלכם - שלה" - כל מה שאני יודע, וכל מה שאתם יודעים, בזכותה אנו יודעים - נדרים נא).

בניגוד לתפיסה של הנצרות-הקתולית, המונעת גירושין גם אם ברור שאין תקנה למשפחה, התירה התורה גירושין. הגירושין חייבים להיערך בדרך שקבעה תורה עפ"י מסורת חכמים, וכל המשנה בגטין מהמתכונת שקבעו חכמים, עלול להוציא מתחת ידו גט פסול. גט פסול סכנתו מרובה: האישה חושבת שהיא נתגרשה, בעוד שהיא נשארה אשת איש גמורה, ואם תינשא בשנית יהיו בניה ממזרים. בגלל חומרת הדינים הללו קבעו חכמים "כל שאינו בקי בהלכות גטין וקידושין, לא יהא לו עסק עימהם", מי שאינו מומחה לא יהיה דיין, שמא יתיר לאשת איש להינשא. וכל כך חששו לטעות בסידור הגט, עד שמינו בזמן הגמרא חכם שיהיה מסדר הגטין, וכן נמצא בדברי הקדמונים שהיו נוהגים שלא לתת גט רק לפני גדולי הדור.

גט שסידרוהו הדיוטות יש לפסול אותו, ויש הפוסלים גם גט שסידר אדם שאינו מוסמך ולא קבל רשות לכך, גם אם הוא חכם. לפני סידור הגט מנסה בית הדין להשיב שלום בית לזוג המתגרש, ורק אם אינו מצליח בכך, ניגש בית הדין לסידור הגט.

עיקר הגירושין

שבעה דברים חייבים להיות כדי שהאישה תתגרש:

- א. שלא יגרש האיש אלא מרצונו, שנאמר "והיה אם לא תמצא חן בעיניו, וכתב לה ספר כריתות". מכאן שאינו מגרש אלא מרצונו ואם נתגרשה שלא מרצונו אינה מגורשת.
- ב. שיגרש בכתב, ולא בדרך אחרת, שנאמר "וכתב לה ספר כריתות". וכך אמרו חז"ל: "וכתב לה: בכתובה מתגרשת".
- ג. שייתן הבעל או שלוחו את הגט לידה של האישה, ולא שתיקח אותו האישה. שנאמר "ונתן בידה".
- ד. שהגט יינתן לאישה או לשליחה, שנאמר: "ונתן בידה". שליחה יכול אף הוא לקבל את הגט, כי שליח הוא כמו השולח.
- ה. שייתן את הגט לאישה בפני עדים, שנאמר "על פי שני עדים או שלשה עדים יקום דבר".
- ו. שייתן את הגט לשם גירושין, ולא שייתן את הגט כאילו הוא שטר חוב או דבר אחר.

ז. מדרבנן: שתקבל האישה את הגט מרצונה החופשי. תקנה זו היא אחת התקנות של רבנו גרשם מאור הגולה, שהטיל חרם שלא לגרש אישה בעל כורחה.

הגט - מהותו

- ארבעה דברים הם ביסודו של גט מן התורה:
- א. שיהיה מפורש בו שהבעל גירש את אשתו, שנאמר "ושלחה מביתו", ולא שישלח את עצמו ממנה.
 - ב. שיהא מפורש בו שהוא כורת את הקשר שבינו לבינה.
 - ג. שיהא נכתב לשם האישה המתגרשת, ולא שייכתב סתם, שנאמר "וכתב לה" - לשמה, ולפי הרמב"ם - גם לשמו.
 - ד. שלא יהיה צורך לעשות בגט לאחר כתיבתו פעולה נוספת (כמו חיתוך, למשל) אלא לתיתו לאישה.

כפייה לגרש

בכל המקרים שהנישואין אסורים, כגון כוהן הנושא גרושה או ישראל הנושא ממזרת, כופים את הבעל לגרש את אשתו. יש מקרים שבהם כופים את הבעל לגרש גם בגלל דרישה של האישה. אם הבעל סובל ממחלות מסוכנות ומידבקות, כמו למשל, "מוכה שחין וצרעת", או אם הוא עוסק ב"אומנות מסרחת" - במקרים כאלה האישה יכולה לבקש פסק דין שיחייב את הבעל לתת גט.

גם במקרה שבית הדין קובע כי קיימים נימוקים מספיקים לגירושין, אין לשכוח את היסוד הראשון של הגירושין, שהם צריכים להיות מרצונו של הבעל. גט הניתן שלא מרצונו של הבעל נקרא "גט מעושה" והוא פסול. כתוצאה מגט זה אין האישה מגורשת, ואם תינשא על פיו, יהיה דינה כמו אשת איש שנישאה, שתצא מזה ומזה ובניה ממזרים.

אולם לא תמיד הגט המעושה פסול. בנישואין אסורים, או באותם המקרים שנאמר בהם במפורש כי כופים לגרש, הכפייה מותרת, והגט המעושה יהיה כשר. הרמב"ם מסביר הלכה זו כך:

רמב"ם, גירושין ב, כ

מי שהדין נותן שכופים אותו לגרש את אשתו, ולא רצה לגרשה, בית הדין של ישראל, בכל מקום ובכל זמן, מכים אותו עד שיאמר "רוצה אני", ויכתוב הגט, והוא גט כשר... ולמה לא בטל גט זה, שהרי הוא אנוס? שאין אומרים אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחויב בו מן התורה, כגון מי שהוכה עד שמכר או עד שנתן. אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצווה או לעשות עברה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר האסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו, אלא הוא אנוס את עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה להתגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, ורוצה לעשות כל המצוות ולהתרחק מעברות, ויצרו הוא שתקפו, כיוון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר "רוצה אני" - כבר גירש לרצונו.

לפי החוק הקיים במדינה יכול בית הדין הרבני לפסוק מאסר לאדם או לשלול ממנו רשיון נהיגה או להטיל עליו סנקציות נוספות, עד שהוא מסכים לתת גט. אבל מתוך החשש של "גט מעושה" מובן מדוע אין בית הדין מרבה להשתמש בדרך זו.

יש מקרים בהם האישה מסרבת לקבל גט, שעה שבית הדין סבור שיש הצדקה למתן הגט. האישה רוצה להציק לבעלה, ולמנוע ממנו להתחתן, ובשל כך היא מסרבת לקבל את הגט. במקרים כאלה יתכן שבית הדין, בהיתר של מאה רבנים, יאפשר לבעל לשאת אישה שניה לאחר שיפקיד את הגט בבית הדין. דבר זה אפשרי כי האיסור לשאת שתי נשים הוא בגלל חרם דרבנו גרשום, ומדין התורה המקורי יתכן שלאדם יהיו שתי נשים. (נזכור את אלקנה, ושתי נשיו: חנה ופנינה). פתרון זה אינו אפשרי כאשר הבעל מסרב לתת גט, כי אישה בשום מקרה אינה יכולה להיות נשואה לשני בעלים.

הערך גט באנציקלופדיה יהודית דעת, וצילום גט
<http://www.daat.co.il/encyclopedia/value.asp?id1=54>

שו"ת הרמב"ם סימן שמו

תקנות חדשות שתקן רמב"ם ז"ל משום תקנת בנות ישראל והם :

שלא נשיא אישה לנכרי בכל ארץ מצרים, עד שיביא ראייה שהוא בלתי נשוי, או ישבע בחומש על זה. ואם יש לו אישה, יכתוב לה גט ואז נשיאנו פה.

וכל נכרי שיישא אישה פה, ורצה לצאת לארץ אחרת, לא נניחנו ללכת אפילו שנתרצתה אשתו בזה, עד שיכתוב לה גט וימסרנו בידה, ויתנה בזמן כפי מה שיתפשרו ביניהם : או שנה או שנתיים או שלוש שנים, לא יותר מזה.

הסבר : "נכרי" בתקנה זו הוא יהודי שבא ממקום אחר.

נוסח הגט בתרגום לעברית

בשני בשבת, בשני ימים לירח סיוון שנת חמשת אלפים ושבע מאות ושתיים לבריאת העולם למניין שאנו מונים כאן בעיר ירושלים היושבת על מי שילוח ועל מי בורות, אני.... בן.... העומד היום בירושלים הנזכרת, וכל שם אחר וכינוי שיש לי ולאבותיי ולמקומי, חפצתי ברצון נפשי בלא אונס, ועזבתי ופטרתי וגירשתי אותך לעצמך, את אשתי.... הנקראת.... בת.... העומדת היום בירושלים הנזכרת וכל שם אחר וכינוי שיש לך ולאבותייך ולמקומך, שהיית אשתי מקודם לכן, וכעת פטרתי ועזבתי וגירשתי אותך לעצמך, שתהיי רשאית ושולטת בנפשך ללכת להינשא לכל איש שתרצי, ואיש לא ימחה בידך משמי מהיום הזה ולעולם, והרי את מותרת לכל אדם.
וזה אשר יהיה לך ממני ספר גירושין ואיגרת עזיבה וגט פיטורין כדת משה וישראל.

הערך גט באנציקלופדיה יהודית דעת, וצילום גט

<http://www.daat.co.il/encyclopedia/value.asp?id1=54>

דיני ירושה

ירושת הבעל והאישה

מעשה הנישואין מזכה את הבעל בארבעה דברים, והאחרון שבהם הוא ירושת האישה לאחר מותה. וכך נאמר במשנה כתובות ו,א: "מציאת האישה ומעשה ידיה לבעלה, וירושתה".

מכח מה יורש הבעל את אשתו? הרמב"ם בהלכות אישות פרק יב הלכה ג פוסק:

והארבעה שזוכה בהן כולם מדברי סופרים, ואלו הן: להיות מעשה ידיה שלו, ולהיות מציאתה שלו, ושיהיה אוכל כל פירות נכסיה בחייה, ואם מתה בחייו יירשנה, והוא קודם לכל אדם בירושה.

הראב"ד חולק על הרמב"ם, וכותב:

אמר אברהם: אומר אני, ירושת הבעל דבר תורה.

מצאנו, אם כן, שתי דעות בדבר ירושת הבעל את אשתו: לדעת רמב"ם תקנת חכמים היא זו שקבעה כי הבעל יורש את אשתו, ולדעת הראב"ד, הבעל יורש את אשתו מדין תורה.

דיני ירושה אלה הכבידו על הנישואין, וגרמו לכך שנשים חששו להינשא, כדי שלא לקפח את יורשיהן. לפי הדין בעל היה יורש את האישה, בין היו לה בנים ובין אם לא היו לה בנים. מצד שני, נתפתח בספרד מנהג שהבעל היה כותב לאשתו כסף רב בכתובה, והתוצאה הייתה שליורשים נשאר מעט מאוד מן העיזבון.

שתי קבוצות של תקנות התערבו בזכות הירושה של בני הזוג. תקנה ראשונה היא תקנת שו"מ, הקרויה על שם הערים שפירא, וורמיזה ומגנצא שבגרמניה. תקנות אלה נתפשטו בצרפת ובאשכנז במאה ה-12. ואלה עיקרי התקנות:

א. אישה שמתה בשנה הראשונה לנישואיה בלא בנים, על הבעל להחזיר את כל הנדוניה והתכשיטים לאלה שנתנו אותם, או ליורשיה.

ב. אם מת אחד מבני הזוג בשנה השניה לנישואין, ולא נשאר זרע של קיימה, יחזירו את מחצית הנדוניה לנותניה.

תקנות אחרות נתקנו בספרד, בקהילות טוליטולא ומולינא. התקנות נתקנו במאה ה-13, לפני תקופתם של הרשב"א והרא"ש. ואלה עיקרי התקנות:

א. אם מתה אישה, והשאירה אחריה בנים, זכרים או נקבות, הבעל והבנים חולקים את כל עיזבונה, חצי לבעל, וחצי לבנים. מתה האישה בלא בנים, מחלקים את עיזבונה: חצי לבעל, וחצי לקרוביה הראויים לרשת אותה.

ב. אם מתה אישה בלא בנים, והוברר שהעיזבון שהניחה הוא ממה שנתנה לה אמה כנדוניה, האם נוטלת את מחצית העיזבון, והבעל את המחצית השניה.

ג. אלמנה הבאה לגבות את הנדוניה, כתובתה ותוספת הכתובה, יכולה לגבות רק עד מחצית הנכסים, ולא יותר.

ד. החובות המוטלים על המת, נגבים מן המחצית שמקבלים היורשים ולא מן החצי שירשת האישה, כי ירושת האישה היא במקום כתובתה, וכתובה קודמת לפירעון חובות הבעל.

רבי יוסף קארו, בשלחן ערוך אבן העזר סימן קי"ח, סיכם את תקנות הנישואין של קהל טוליטולה. הרמ"א בסוף הסעיף מזכיר את תקנות שו"מ "שאנו נוהגים בזמן הזה בנדוניית חתנים", ומסכם וכותב "וכל מקום שיש מנהג - הולכים אחר המנהג".

ירושת הבנים

דין ירושה קובע את חלוקת הרכוש במקרה של מותו של אדם: הדין המקורי הוא שהבכור נוטל פי שניים מאחיו, ויתר האחים מתחלקים ברכוש בשווה. הבנות אינן יורשות, אלא מקבלות מזונות עד שתתבגרנה, והן גם מקבלות עשירית מהנכסים כנדוניה לנישואיהן. אם הנכסים מועטים - הבנות קודמות לבנים.

זכותו של אדם להעביר את נכסיו למי שהוא רוצה. אמנם: אין הוא יכול לשנות את דיני הירושה, ולכן אם אדם רוצה לחלק את נכסיו באופן

שונה מדיני הירושה הרגילים, צריך הוא לעשות זאת בדרך של מתנה, ולא בדרך של ירושה. וכך דברי המשנה:

משנה בבא בתרא פרק ח משנה ה

האומר: "איש פלוני בני בכור, לא ייטול פי שנים"; "איש פלוני בני, לא יירש עם אחיו" - לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה. המחלק נכסיו לבניו על פיו, ריבה לאחד ומיעט לאחד, והשוה להן את הבכור - דבריו קיימין. ואם אמר "משום ירושה" - לא אמר כלום.

...

הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, מה שעשה עשוי, אבל אין רוח חכמים נוחה הימנו. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם לא היו בניו נוהגין כשורה, זכור לטוב.

ביאור:

זכותו של אדם לתת את נכסיו למי שהוא רוצה, אבל אין לו רשות לשנות את דיני הירושה. בדיני הירושה נאמר "והיתה לבני ישראל לחוקת משפט" (במדבר כז, יא), ותנאי שמתנה אדם פרטי אינו יכול לבטל חוקה. לכן אדם יכול לתת את נכסיו במתנה, אבל אינו יכול לצוות על ירושה בדרך השונה מדיני הירושה. לכן, אם אדם רוצה לחלק את נכסיו בדרך שונה מסדרי הירושה הרגילים, עליו לכתוב שהוא "נותן" את נכסיו, ולא שהוא "מוריש" את נכסיו. כאשר הוא נותן את נכסיו, יכול הוא לחלק אותם בכל דרך שירצה.

רמב"ם הלכות נחלות פרק ו

ג. אמר: "פלוני בני יירש חצי נכסי, ושאר בני החצי" - דבריו קיימין. אבל אם אמר "הבכור יירש כפשוטו" או שאמר "לא יירש פי שנים עם אחיו" - לא אמר כלום, שנאמר "לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור, כי את הבכור בן השנואה יכיר".

ה. במה דברים אמורים? כשאמר בלשון ירושה, אבל אם נתן מתנה דבריו קיימין. לפיכך, המחלק נכסיו על פיו לבניו כשהוא שכיב מרע (=חולה ונוטה למות), ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להן הבכור - דבריו קיימין. ואם אמר משום ירושה, לא אמר כלום.

חלקו הכפול של הבכור בירושה הוא כדין מתנה, ולכן הוא יכול לוותר על חלקו זה. אם החלו בחלוקת הנכסים, והבכור קיבל חלק שווה לאחיו, משמעות הדבר שויתר על חלקו המיוחד, ודינו כיתר האחים. (ח"מ רע"ח, ח).

ירושת הבנות

הבנות אינן יורשות, אלא מקבלות מזונות עד שתתבגרנה, והן גם מקבלות עשירית מהנכסים כנדוניה לנישואיהן. אם הנכסים מועטים - הבנות קודמות לבנים. וכך נאמר במשנה:

משנה בבא בתרא פרק ט, א

מי שמת והניח בנים ובנות -

בזמן שהנכסים מרובים, בנים יירשו והבנות יזונו.

נכסין מועטין, הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים.

פירוש:

המשנה עוסקת בסדרי ירושה. הבנים יורשים מדין תורה, והבנות יורשות בגלל תנאי הכתובה. המשנה מבדילה בין שני מצבים: כאשר יש בירושה מספיק כדי לפרנס את הבנים והבנות עד שהבנות תתבגרנה, או כאשר אין בירושה סכום כזה. הרמב"ם מסביר את פרטי הדינים:

רמב"ם הלכות אישות יט, יז

מי שמת והניח בנים ובנות, יירשו הבנים כל הנכסים, והם זנין את אחיותיהם עד שיבגורו או עד שיתארסו. במה דברים אמורים? בשהניח נכסים שאפשר שיזונו מהם הבנים והבנות כאחד, עד שיבגורו הבנות. ואלו הן הנקראין "נכסים מרובין".

אבל אם אין בנכסים שהניח אלא פחות מזה, מוציאין מהם מזונות לבנות עד שיבגורו, ונותנין השאר לבנים.

ואם אין שם אלא כדי מזון הבנות בלבד, הבנות ניזונות מהן עד שיבגורו או עד שיתארסו, והבנים ישאלו על הפתחים.

מבנה זה של חלוקת הירושה מגן על הבנות הצעירות, ונותן להן אפשרויות מחיה וסיוע כלכלי לנישואיהן. אבל הבנות הנשואות אינן יורשות כלל. כדי לתקן מצב זה, הונהג שההורים מקנים לבנותיהם חלק מן הירושה. בארצות אשכנז הונהג "שטר חצי [חלק] זכר", שניתן לבנות בשעת נישואיהן. שטר זה מקנה לבת הנשואה ירושה בערך של חצי ממה שירש הבן. חלק זה הוא בנוסף לזכויות הבנות במקרה שהנכסים מועטים.

סדר הירושה שנתקבל היה זה:

א. נוהגים לקצוב לבת חצי חלק בן זכר בעיזבון האב, מלבד קרקעות וספרים, בהם הקפידו שלא יעברו לבית אב אחר.

ב. אם מתה הבת בלי שהשאירה בנים, מתבטל חיוב זה, והבעל אינו יורש אותה.

ג. שטר חצי זכר דינו כירושה רגילה, ולכן תשלומי מזונות הבנות הצעירות וכתובת האישה, קודמים לתשלום זה. (גולאק, יסודי המשפט העברי ח"ג 100)

הערך 'ירושה' באנציקלופדיה יהודית דעת, ונוסח צוואה המתאים לחוק במדינת ישראל וכן להלכה.

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=68>

חלק שני : מקורות וניתוחים

רמב"ם*, מורה נבוכים

חלק ג פרק מט (בשינויי סגנון)

המצוות אשר כלל אותם הכלל הארבעה-עשר הם אשר ספרנום ב"ספר נשים" ו"הלכות אסורי ביאה" ו"כלאי בהמה", ומצוות מילה - מזה הכלל. וכבר הקדמנו להגיד תכלית כוונת זה הכלל, ועתה אחל לבאר פרטיו.

אדם אוהב את בני משפחתו

ואומר: מן הידוע כי צריך אדם לאוהבים כל ימיו. כבר ביאר זה אריסטו במאמר התשיעי מספר המידות: אם בעת בריאותו והצלחתו, ייהנה בחברתם, ובעת צרתו יצטרך אליהם, ובזקנתו וחולשת גופו ייעזר בהם. וזאת האהבה נמצאת בעיקר בבנים וכן בקרובים, עד שהמשפחה שיש לה אבי אב אחד, ואפילו אבי אב רחוק, יהיה ביניהם בעבורו אהבה ועזר קצתם לקצתם וחמלת קצתם על קצתם, אשר היא אחת מכוונות התורה הגדולות.

* רמב"ם - אחד מגדולי ישראל שבכל הדורות. רבי משה בן מימון, נולד בקורדובה שבספרד, בשנת ד"א תתצ"ח (1138) ונפטר בשנת ד"א תתקס"ד (1204). אביו ר' מימון היה דיין העיר קורדובה, וקבל את תורתו מר' יוסף אבן מיגאש, תלמידו ויורשו הרוחני של הרי"ף. בשנת ד"א תתק"ח (1148), לאחר פלישת שבט מוסלמים פאנאטיים לספרד, גלתה המשפחה מקורדובה, ולבסוף ישבה בפאס שבמרוקו בשנת ד"א תתק"כ (1160). שם התחיל הרמב"ם בחיבוריו המפורסמים, ופתח בחיבור פירושו למשנה בשפה הערבית. בפאס עסק הרמב"ם גם בלימוד רפואה, וממקצוע זה התפרנס כל ימי חייו. בשנת ד"א תתקכ"ה (1165), עזבה המשפחה את צפון אפריקה ועלתה לארץ ישראל. עלייתם לא עלתה יפה, והם ירדו מצריימה, ולאחר פטירת ר' מימון התיישבו בניו בפוסטט (קהיר העתיקה). הרמב"ם מונה רב וראש הקהילה ועסק בתורה, הוראה, חיבור ספרים, אגרות ותשובות, ואף נתמנה לרופאו של השולטן, צאלח-א-דין המפורסם. ר' משה הספיק לעסוק בכל שטחי המדע והפילוסופיה, ובכל מקצועות התורה - תלמוד והלכה, פילוסופיה ומוסר, והריץ תשובות מרובות בכל הנושאים הללו לקצות העולם היהודי דאז. בספרו משנה תורה סיכם את כל התורה שבעל-פה להלכה, ובספר המצוות קבע לראשונה את הקריטריונים של מנין תרי"ג המצוות.

איסור זנות

ומפני זה נאסרה הקדשה, (הזונה), לפי שיש בה מהפסד היחס והיות הנולד ממנה זר לבני אדם כולם, לא ידע לעצמו קרוב, ולא יכירהו אחד מקרוביו, וזהו הרע שבעניינים לו ולאביו.

ועניין אחר גדול בטעם אסור הקדשה, והוא מניעת רוב תאוות המשגל והתמדתו: כי בהתחלף גופי הקדשות תוסיף התאוה, כי לא יתעורר יצר האדם לאישה אחת שהורגל בה תמיד כהתעוררו לגופות של נשים אחרות השונות בצורתן.

ובאיסור הקדשה תועלת גדולה מאוד, והיא מניעת הקטטות: כי אילו הייתה הקדשה מותרת, היו באים אל אישה אחת אנשים רבים בזמן אחד ולא היו נמלטים מהמחלוקת, וברוב הפעמים היו הורגים זה את זה, או היו הורגים אותה, כעניין הנודע מאז: "ובית זונה יתגודדו", ולמנוע אלו הרעות העצומות. ולהביא התועלת הכוללת, והיא ידיעת היחסים, נאסרה הקדשה והקדש.

איזו אישה מותרת?

ולא נמצא צד היתר למשגל רק ביחוד אישה, ונשיאתה לאישה בפרהסיה. כי אילו היה די ביחוד לבד, היו רוב בני אדם מביאים קדשה לבתיהם לזמן מוסכם בין שניהם, ויאמר שהיא אשתו. ומפני זה ציווה לעשות מעשה אחד שיחדה אליו בו, והוא האירוסין, ושיפורסם הדבר, והוא הנישואין: "ויקח בעז עשרה אנשים וגו'."

גירושין

ופעמים שלא יהיה ביניהם הסכמת אהבה ושלוש, ולא יסודר עניין ביתם, והותר לו לגרשה. ואילו הייתה מתגרשת בדיבור לבד², או בהוצאה מביתו, הייתה האישה מתחרטת פתאום, ויוצאת ואומרת כי גרושה היא. או כשתזנה עם אדם, תאמר, היא והנואף, שכבר נתגרשה. ולזה נצטוונו שלא ייתכן לגרש רק בספר שיעיד עליו: "וכתב לה ספר כריתת וגו'."

² רמב"ם רומז כאן לשיטה המוסלמית, בה מגרשים אישה באמירה בלבד.

דין מפתה נערה

ומפני שכל נערה בתולה עומדת להינשא לכל מי שיזדמן, לא חייב המפתה אותה רק שישאנה, כי הוא טוב לה בלא ספק משישאנה זולתו. ואם לא תרצה בו, היא או אביה, ייתן המוהר. והוסיף בעונש האונס: "לא יוכל שלחה כל ימיו."

דין ייבום

ואמנם טעם הייבום כתוב, כי היה מנהג קדום קודם מתן תורה, והשאירתו התורה. וציוותה לעשות החליצה מפני שהמעשים ההם היו מגונים במנהגי הזמנים ההם, ואולי יברח מן הגנות ההיא וייבם. מבואר הוא זה בתורה: "ככה יעשה לאיש וגו', ונקרא שמו בישראל וגו'."

ענייני המשגל - ראוי להסתירם

ואפשר ללמוד ממעשה יהודה מידה חשובה ויושר במשפט, וזה מאמרו: "תקח לה, פן נהיה לבוז, הנה שלחתי הגדי הזה." וביאור זה: שבעילת הקדשה קודם מתן תורה היה כבעילת האדם אשתו אחר מתן תורה; רצוני לומר שהיה מעשה מותר, לא היה אדם מרחיק אותו כלל. ונתינת השכר המותנה עליו לקדשה אז כנתינת כתובת אישה לה עתה בעת הגירושין; רצוני לומר שהוא דין מדיני האישה, שחוב עליו לתיתו.

ומאמר יהודה, "פן נהיה לבוז", מלמד אותנו שענייני המשגל כולם, ואפילו המותר מהם, חרפה לנו לדבר בו, וראוי לשתוק ממנו ולהסתירו, ואפילו אם ייגרם הפסד ממון, כמו שתראה יהודה עשה באמרו: טוב שנפסיד, ויישאר לה מה שבידה, משנתפרסם ונוסיף בושת. זאת היא המידה הטובה אשר למדנו מן העניין ההוא.

מוציא שם רע

הלא תסתכל רוב יושר אלו ה"חקקים ומשפטים צדיקים", איך שפטו במוציא שם רע. והוא: כי אין ספק כי זה האיש הרע לא אהב אשתו אשר הוציא עליה שם רע, ולא מצאה חן בעיניו. ואילו היה רוצה לגרשה כדין כל מגרש אשתו, לא היה לו מונע מזה, אך היה מתחייב לתת לה כל המגיע לה. לכן שם לה עלילות דברים, כדי להיפטר ממנה בלא תשלומים, והוציא עליה

דיבה ודבר שקר, להחזיק בזכויותיה שיש לה עליו, והוא חמישים כסף, כי זהו מוהר הבתולות הקצוב בתורה. ומפני זה גזר עליו ית' לשלם "מאה כסף", נמשך אחר העיקר: "אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו..." כן זה המוציא שם רע חשב להפסידה החמישים הראויים לה עליו, ישלם מאה. זהו עונשו על שהיה מחזיק כסף הראוי לה, והשתדלו להחזיק בו. והיה עונשו על שהפחית את מעלתה והוציא עליה קול הזנות שהיו פוגמים כבודו כשהכוחו בשוט, כאמרו: "ויסרו אותו." והיה עונש על שבחר תאוה וביקש הנאה שנתחייב להחזיק בה עולמית: "לא יוכל שלחה כל ימיו", כי לא הביאו אל כל זה רק היותה כעורה בעיניו.

איסורי עריות

אסור העריות, העניין בכלם מכוון למעט המשגל ולהסתפק בו במועט שבמועט.

אמנם איסור זכר ואיסור בהמה מבואר מאוד: אחר שהעניין הטבעי נמאס להיעשות רק לצורך, כל שכן העניין היוצא חוץ לטבע, ובקש ההנאה בלבד.

והעריות מן הנקבות כולם עניין אחד, והוא שכל אחת מהן נמצאת עם האיש שנאסרה עליו תמיד בביתו, והיא ממהרת לשמוע לו לעשות רצונו, וקרובה להימצא אליו. לא יטרח להזמינה, ואי אפשר לשופט לאסור על אדם שיימצאו אלו עמו. ואילו היה דין הערוה כדין הפנויה - רצוני לומר שיהיה מותר לישא אותה, ושלא יהיה בה מן האיסור רק שאינה אשתו - והיו רוב בני אדם בכישלון זנותם תמיד. וכאשר נאסרה בעילתן כל עיקר, ונמנעו לנו מניעה גדולה - רצוני לומר במיתת בית דין ובכרת ושאין שם שום צד התר לבעילתם - יש לבטוח בזה שלא יכוון האדם אליהם ושלא ירהר בהם כלל.

והיות הערוה קרובה להימצא (כאשר זכרנו) מבואר מאוד, וזה כי האדם, כשיהיה לו אישה, מן הידוע שאמה וזקנתה ובתה ובתה ואחותה נמצאות עמו רוב הזמן, ושהבעל פוגש בהם תמיד בצאתו ובבואו ובעשותו מלאכתו. וכן האישה, הרבה פעמים תעמוד עם אחי בעלה ואביו ובנו, וכן מציאות האדם על הרוב עם אחיותיו ודודותיו ואשת דודו והיותו גדל עמהם

הוא מבואר מאוד. ואלו הם כל העריות של שאר בשר. זהו אחד מן העניינים אשר בעבורם נאסר שאר בשר.

נידה ואשת איש

וטעם איסור בעילת נידה ואשת איש מבואר, אין צריך לבקש לו טעם. וכבר ידעת שאסור לנו ליהנות בערווה על אי זה צד שיהיה, ואפילו בראיית העין. והוא שיכוון ליהנות, כמו שביארנו ב"הלכות איסורי ביאה". ושם ביארנו שאין מותר בתורתנו להרהר במשגל כלל...

ואין המוסר הזה מצד התורה לבד, כי העניין הזה גם כן אצל הפילוסופים. כבר הודעתך דברי אריסטו בלשונו, אמר: "זה החוש אשר הוא חרפה לנו" - רצונו לומר חוש המישוש, המביא לבחור המאכל והמשגל. והוא קורא בספריו האנשים המחשיבים את המשגל ואכילת מיני התבשילים - "הפחותים", והאריך לבזותם ולזלזל בהם.

ממזר

ולתרחק מעריות אסר לבעול ממזר בת ישראל. להודיע הנואף והנואפת, שאם יעשו, יפסידו זרעם הפסד שאין לו תקנה לעולם ולפחיתות בני הזנונים גם כן תמיד בכל לשון ובכל אומה, פאר זרע ישראל מהתערב בהם ממזרים. ולמעלת הכוהנים נאסרה להם זונה וגרושה וחללה. וכוחן גדול, אשר הוא הנכבד שבכוהנים, נאסרה עליו אפילו אלמנה ואפילו בעולה. וזה כולו - טעמו מבואר. ואם נאסר עירוב ממזרים ב"קהל ה'", כל שכן עבדים ושפחות. ואיסור חיתון הגויים כבר נכתב טעמו בתורה: "ולקחת מבנותי לבניך, וזנו בנותי אחרי אלהיהן, והזנו את בניך אחרי אלהיהן."

ספר המצוות לרמב"ם

מצוות "לא תעשה" שנה

הזהירנו שלא לבוא על אישה בלא כתובה וקידושין. והוא אמרו "לא תהיה קדשה מבנות ישראל". וכבר נכפלה האזהרה בזה העניין בלשון אחר, והוא אמרו "אל תחלל את בתך להזנותה". ולשון ספרא: "אל תחלל את בתך להזנותה, זה המוסר בתו פנויה שלא לשם אישות, וכן המוסרת עצמה שלא לשם אישות".

ושמע ממני למה כפל לאו זה בזה הלשון, ואיזה עניין הוסיף בו. וזה, שכבר קדם מדינו יתברך, שהבא על הבתולה, בין שיהיה מפתה או אונס, שאינו חייב שום עונש מן העונשין אלא קנס ממון לבד, ושיישא אותה כמו שהתבאר בכתוב. והיה עולה במחשבתנו, שאחר שזה הדבר אין בו אלא קנס ממון, שיהיה דינו הולך כדין דבר שבממון. וכמו שיש רשות לאדם לתת לחברו מממונו מה שירצה, או יפטררו במה שיש לו אצלו, שיהיה לו כמו כן מותר לו שייקח בתו הנערה, וייתנה לאיש שיבעל אותה, ויפטררו מזה, אחר שזה זכות מזכויותיו, כלומר החמישים כסף שהם לאבי הנערה. או גם כן יתנה לו, על תנאי שייקח ממנו כך וכך דינרים.

והזהיר מזה, ואמר: "אל תחלל את בתך להזנותה", לפי שזה שדנתי בו לענשו ממון בלבד, אמנם הוא כשיקרה שיפתה איש או יאנוס. אבל שיהיה הענין ברצון שניהם יחד ובהסכמה, אין דרך לזה. והראה הטעם בזה, ואמר: "ולא תזנה הארץ, ומלאה הארץ זמה". לפי שהפיתוי והאונס לא יקרה אלא מעט, אבל כשהיה העניין בבחירה והסכמה, ירבה זה ויתפשט בארץ.

וזה טעם יפה מאוד ומשובח בזה הפסוק, והוא נאות לכל מה שזכרוהו החכמים, ולמה שהסכימו עליו הדינים התוריים. וזה הלאו, כלומר לאו דפנויה, לוקין עליו.

הסבר: רמב"ם מבדיל בין שני עניינים: בין דין אונס ומפתה, שעונשו ממון, והוא חייב לשאת את הנערה, לבין האיסור "לא תחלל את בתך להזנותה", שהוא לאו, והעונש עליו מלקות. וזה ההסבר: פיתוי או אונס הם דברים הנעשים לעתים רחוקות, ובמקרה. על כן העונש הוא קנס. אם אדם יעלה בדעתו להפוך את הפיתוי לממסד של זנות, ויפקיר את בתו לזנות - כאן לא יחולו הדינים של אונס ומפתה, אלא יופעל הלאו של "לא תחלל את בתך", שהוא חמור יותר ועונשו מלקות.

שו"ת הרשב"א*

חלק ד סימן שיד

השאלה עוסקת במעמדו של תינוק שנולד מחוץ למסגרת הנישואין. השאלה הנדונה כפולה: כיצד להתייחס לאיש, שהפך את העוזרת בביתו לפילגש, ואחר כך נשאה, ומה דין הילד שנולד להם.

שאלת:

על ראובן שהכניס בביתו את דינה בת יהושע לרצונה ולרצון אביה ואמה, לשמש ולעבוד לו. וראובן זה, עברו עליו עשר שנים, ולא נתעברה אשתו, ולא היה לה בן. ובהיות דינה בביתו, פיתה אותה, ושכב עמה, ונתעברה ממנו. וכשהרגיש ראובן בדבר, קידש אותה, וכתב לה כתובה. ואז נתרצו בדבר אביה ואמה של דינה. ושאלת ממני: אם הבן כשר אם לאו?

תשובה:

תחילת כל דבר, צריך אני לומר, שהדבר אסור ומכוער. הוא אסור, מפני שעובר בלאו ד"לא תהיה קדשה", ומשום "אל תחלל את בתך להזנותה", ויש בו איסורא דאורייתא. ומכוער, משום דקודם מתן תורה, אדם פוגע אישה בשוק, ואם נתרצו שניהם בועלה ומקיימה לו לאישה, או נותן לה שכרה והולך לו. כיון שניתנה

* רבי שלמה בן אדרת, הרשב"א, תלמיד רבנו יונה והרמב"ן, נולד ברצלונה שבספרד בשנת ד"א תתקצ"ה (1235) ונפטר שם בשנת ה"א ע' (1310). ברצלונה, עיר נמל חשובה, היתה מרכז מסחרי בינלאומי, וחיי קהילות ישראל שם הגיעו לשיא רוחני, תרבותי וחמרי בתולדות יהדות אירופה. בעקבות זאת פרחו גם הישיבות. חכמי התורה וגדולי ברצלונה - הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן, הריב"ש ור' אהרן הלוי - האירו בשמי היהדות לדורי דורות. בצעירותו של הרשב"א ידו במסחר, אך לאחר מכן פרש ממנו והיה לרב ולראש ישיבה בעירו ברצלונה, ואליו הופנו שאלות מכל העולם היהודי דאז - ספרד, פורטוגל, צרפת, אשכנז, תורכיה, צפון אפריקה, איטליה וארץ ישראל. אלפים מתשובותיו כבר נדפסו, אך אלפי תשובות עודן מצויות בכתב יד וממתינות להדפסתן. פסקיו למאות ואולי לאלפים התקבלו בספר השלחן ערוך. ידיעותיו במשפט הרומי, במשפט המקומי ובכלכלה עזרו לו בביסוס חיי קהילות ישראל בספרד ובניהולן. פירושו לתלמוד מהווים עמוד התווך של הלימוד בישיבות במשך כל הדורות, הן באשכנז והן בספרד.

תורה, נתחדשה הלכה, שהרוצה לישא אישה, יעשה בה מעשה: לקדש אותה בכסף, שיכתוב לה כתובה, ויעשה עמה חופה. גם במקומות רבים, יש הסכמה שלא לקדש אלא בעשרה, ושיהיו שם אביה ואמה או מקרובותיה והחזן מהקהל.

כל שכן שאין מותר לישא אישה דרך פיתוי והפקר, כל שכן שישאנה על אשתו דרך זה. כי אף בכשרות החרים רבנו גרשום ז"ל, שלא ישא אדם אישה על אישה.

אלא שהרמב"ם ז"ל מראה פנים להיתר, שיישא נשים רבות כמנהג הישמעאלים שעושין כן. וכפירוש הר"ח הלוי ז"ל, דכתב דקיימא לן (=מקויים לנו), נושא אדם נשים רבות, והוא דיכול למיקם בסיפוקייהו (=שיכול לספק צורכיהו). ודווקא במקום שנהגו. אבל במקום שלא נהגו, אסור לאדם לישא אישה על אשתו. דאנן סהדי דעל דעת המנהג איניסבא ליה, דלא לינסיב אחריתי (אנו העדים שהאישה התחתנה על דעת המנהג שאסור לבעלה לשאת אשה נוספת)...

וראובן זה עשה שלא כהוגן, ועשה זה מפני שעברו יותר מעשר שנים שלא נתעברה לו אשתו. ואם עשה זה בשביל שלא יתבטל מפריה ורבייה, ולעשות מצווה לקח את דינה לפילגש ולשפחה על אשתו, שלא כן.

והנה אני לא באתי להתיר, להראות פנים שיהא מותר לישא בת ישראל לפילגש, כל שכן על אשתו הכשרה, הנשואה לו בקידושין. שהרי משניתנה תורה נתחדשה הלכה ואסרה הפילגש, והיא אישה המזומנת לו בלא כתובה וקידושין.

ונקראת "פילגש", כדרך שאמר הכתוב: "ולבני הפילגשים אשר לאברהם". "ופילגשו ושמה ראומה". וכן: "פילגש אביו"..."איה הקדשה". והוא שאסרה תורה, כמו שאמר הכתוב: "ולא תהיה קדשה", שאסרה עתה ב"לאו". וגם זה בכלל "לא תחלל את בתך להזנותה", ואמרו בירושלמי, זה המוסר את בתו שלא לשום אישות. או שמוסרת היא את עצמה שלא לשום אישות. פירוש, שמייחדת עצמה לזנות.

וכתב הרמב"ם, שזהו שנאמר בתורה "אל תחלל את בתך להזנותה", אם מסר בתו לאדם אחד להיות לו לפילגש; וכן היא, שנתפתתה למפתה, ושכבה עמו, [האם תאמר] שהיא עברה בלאו זה? תלמוד לומר: "ומלאה הארץ זימה", ולא מעשה יחידי. שאם נתפתתה ליחיד, אינה זימה. ופירש

בקידושין: זימה - "זה מה?" כלומר: שהמפקרת עצמה לכל העולם, אין אנו יודעים בן זה מה הוא, ובן מי הוא.

וכן דינה זו שנתפתתה לראובן, זה אינו זימה. כל שכן שכשהרגיש בדבר שהיא מעוברת, מיד קידש אותה, כדי שתהא לידתו בקדושה. וכתב הרמב"ם ז"ל: הבא על הפנויה, אפילו היא קדשה שהפקירה עצמה לכל תובעיה, אמת שאע"פ שהיא במלקות, אינה נעשית זונה, שהרי אינה אסורה להינשא לכהן. ואם כן זה הבן אינו בן זונה.

וכתב הרמב"ם ז"ל עוד בספר קדושה בהלכות איסורי ביאה (פ"ח ה"ג): פנויה שראוה שנבעלה לאחד, והלך לו. ואמרו לה: בן מי זה, ומי הוא זה שבא עליך, שלא הכרנוהו? ואמרה: מאדם כשר נבעלתי. זו נאמנת. ולא עוד, אלא אפילו ראוה מעוברת, ואמרו לה: ממי נתעברת? ואמרה: מאדם כשר נתעברתי, נאמנת, ומותרת לכהן. ..

ועוד כתב הרמב"ם: פנויה שנתעברה מזנות, ואמרו לה: מה העובר הזה, או הילוד הזה? ואמרה: לכשר נבעלתי, נאמנת והולד כשר. ואע"פ שרוב הזונין אצלה פסולין לה.

ובדבר זה, שראובן ודינה מודים על העיבור ההוא. ועוד, שלא יצא עליה קול לעולם שהפקירה עצמה, אלא לראובן זה שהייתה משמשת אצלו.

ומתוך דברי תבין, שאין אדם רשאי לקרוא את הולד הזה בן זונה, ולא לקראו פסול, וגם לא לפוסלו לשום דבר. אלא שהוא כשר בכלל הכשרים. ואם אביו ואמו עשו שלא כהוגן, ובעלו בלא כתובה ובלא קידושין, המלקות והתשובה יכפרו עליהם.

משפטו של שמואל בן תיבון

מתוך: אברהם פריימן, סדר קידושין ונישואין, מוסד הרב קוק תשכ"ה עמודים נג - נו

באמצע המאה ה-13 טרם הייתה בפרובינצא (=מחוז בצרפת) תקנה נגד קידושי-סתר וקידושי-תרמית. תקלות הנגרמות מהעדר תקנות כאלה מתוארות בפרק זה, הסוקר את המשפט המפורסם של משפחת בן תבון שהתנהל במרשיליא בשנת 1255/56.

סיפור המעשה

מעשה שהיה כך היה. לר' משה בן תבון, החכם והמתרגם הידוע, בנו של ר' שמואל בן תבון גדול המעתיקים, היה בן שנקרא על שם זקנו שמואל. ר' משה ישב עם בנו זה במרשיליא. אחותו של ר' משה בן תבון, מרת בילה בת ר' שמואל בן תבון הייתה נשואה לחכם אחד בנאפולי, ר' יוסף הכהן, שנפטר בשנת 1235 בערך, בהשאירו אחריו ארבעה יתומים: בן אחד ושלוש בנות. אחת הבנות האלה הייתה ביונגודא. ר' משה בן תבון ביקר בשנת 1245/6 אצל אחותו בנאפולי, וכפי הנראה דיברו אז על שידוך בין בנו שמואל וביונגודא, שהייתה עדיין קטנה כבת שלש או כבת שש. סמוך לשנת 1252 באה מרת בילה עם בתה ביונגודא להשתקע במרשיליא בבית אחיה ר' משה בן תבון. בתשרי 1254 נתקדשה ביונגודא במרשיליא לר' יצחק ב"ר יצחק ב"ר שמשון מאייש. הקידושין ניתנו בבית הכנסת על ידי שליח. באותו פרק כבר היה שמואל בן תבון נשוי אישה.

כמה חדשים אחרי נשואי ביונגודא לר' יצחק בר יצחק בא שמואל בן תבון לפני בית הדין במרשיליא וטען שביונגודא הייתה מקודשת לו מקודם, והביא עדים שהעידו על הקידושין.

לפי דבריו נתקדשה לו ביונגודא פעמיים בעודה קטנה, ובשלישית אחרי שבגרה: לראשונה בשנת 1246 בערך, בהיות אביו ר' משה בנאפולי שלח לה סבלונות ע"י אביו. שנית בשנת 1249 בערך, חזר ושלח לה סבלונות לנאפולי ע"י שליח, ושלישית במרשיליא בתמוז 1254 מסר לה תכשיט "ציץ מאבריפל" (מין פרח מוזהב) מידו לידה בפני עדים ואמר לה: "הרי את כבר ארוסתי, ותהיי עוד ארוסתי בדבר זה", וגם בלשון לעז אמר "תהיי בזה אשפוש"א שלי".

טענות האישה

ביונגודא הכחישה כל טענותיו של שמואל בן דודה והעמידה "טוען" את ר' אברהם בן לוירו שטען להד"ם (=לא היו דברים מעולם). עיקר טענתה של ביונגודא הייתה, כי שמואל ואביו ר' משה בן תבון היו נוכחים בבית הכנסת בשעה שנתקדשה לר' יצחק בעלה, וביום האירוסין עשתה אמה מרת בילה סעודת אירוסין, ושמואל עצמו הלך להזמין אורחים, והוא ואביו השתתפו בסעודת מצווה זו.

כן טענה כי ר' משה בן תבון דודה הודה לפני נישואיה שלא היו שום דין ודברים ותנאים בינו לבין אימה, וכי ר' משה בעצמו השיאה לר' יצחק בר יצחק וגם כתב את התנאים שנעשו בין אמה ובין חמיה. עוד לפני נישואיה לר' יצחק הכריז ר' משה דודה בבתי הכנסיות שבמרשיליא בפני כל הקהל שהיא פנויה לגמרי, לא משודכת ולא מקודשת, לא לשמואל בנו ולא למישהו אחר, וכי לא היו "לא מנות ולא סבלונות ולא פירות ולא מגדנות", לא ממנו ולא מבנו ולא משלוחיהם.

רק אחרי נישואיה, כשמת אחיה האמיד, עברה פתאום רוח רעה על שמואל, וקם עליה בטענות ותביעות כדי לזכות בנכסי אחיה שנפלו לה בירושה, ובנכסי אמה העתידיים להגיע לרשותה.

על העדים שהביא שמואל לפני בית הדין טענה ביונגודא שהם פסולים מחמת עבירות, וכי העידו שקר בעד בצע כסף. גם על הדיינים שגבו את עדותם שלא בפניה אמרה שהם הדיוטות דלא גמרו שמעתא מעולם, ותקעו עצמם בדין זה אע"פ שיש חכמים גדולים בעיר, וכל זה מתוך שנאה לבעלה ר' יצחק.

תשובת שמואל בן תבון

שמואל בן תבון השיב שהשידוכין נעשו בנאפולי בין אביו ובין דודתו, בעדים וקנין וקנס ושבועה חמורה, ובכל מיני חיזוקין, ואחרי כן שלח אביו לביונגודא מנות בתורת סבלונות כמנהג. כשבאה ביונגודא עם אמה לגור בביתם במרשיליא "היינו מתייחדים בעליות ובחדרים ביום ובלילה, בפני עדים ושלא בפני עדים, והייתי תדיר ורגיל אצלה ולבי היה גס בה", אבל הוא מודה ש"לא עשה מעשה". מה שנשא בינתיים אישה אחרת - אביו הוא שהכריחו לכך "חוץ מדעתו".

פסק הדין

חברי בית הדין במרשיליא ששמעו הטענות, וגבו העדיות בשנת 1255 היו: ר' יעקב ב"ר יצחק, ר' הלל ב"ר שמואל מוירונא ור' משה ב"ר מנחם הפרוש. רבו הטענות על פסלות העדים, שהאשימו אותם בכמה עבירות חמורות, וכן על גילה של ביונגודא בשעת הקידושין האחרונים. עצם פסק הדין לא הגיע לידינו, אבל נשתמרה תשובתו המפורטת של הר' שמואל ב"ר יוסף ב"ר שלמיה שנתחברה כנראה בפקודת בית הדין. בתשובה זו זיכה הר' שמואל את ביונגודא מכל הטענות על קידושי בן דודה, והשמיע דברים קשים על התנהגותו של שמואל בן תבון במשפט זה:

“הכרנו והתבוננו על כל הטענות של ר' שמואל, וראו שטענותיו הבל הבלים ומדות פרוצים נגעו בו שנתן עיניו בנכסיה להיות תופס את דמיה”.

הדין הוא דין מרומה - כותב הרב שמואל ב"ר יוסף - כי הנערה ואמה בנות אצילים גדולים הן, ויש להן נכסים מרובים, והמערער אף הוא בן גדולים וחכמים, ואיך לא חסו על כבודם וייחוסם להתקדש בפני אנשים פחותים ובורים? היכן תמצא אישה עשירה העומדת לירש נכסים מרובים, שתתקדש מבלי שמשפחתה ומשפחת בעלה יעשו פרסום לדבר? וזה שמואל לא דיבר ולא ערער בעניין אירוסיו עם ביונגודא עד מות אחיה.

ועוד: לפי טענתו היא מקודשת לו זה יותר מעשר שנים, בעודה קטנה ואחרי שגדלה, הייתכן ששום קול של קידושין לא יצא עליה עד אחרי מות אחיה? ואיך שתק שמואל בשעה שקידש ר' יצחק את ביונגודא ועשה סעודת אירוסין בפניו ובפני ר' משה אביו? הנשמע כדבר הזה שיתן אדם לארוסתו להינשא לאחר בפניו בהיותו באותה עיר וישתוק?! ואיך לא ידע העולם מן הקידושין הקודמים? ומדוע נשארו הקידושין האחרונים נסתרים עד אחרי מות אחי הנערה? ואיך גבו עדויות בפני ב"ד אחרי הקידושין וסעודת האירוסין שעשה ר' יצחק, ולא נתפרסם הדבר ברבים? איברא, דיש מקדשין בצנעא ואינם מגלים אפילו לשכנים. אבל אחרי שקידשו, מפרסמים הדבר ברבים, כי אי אפשר שתישאר נערה מקודשת זמן רב מבלי שהדבר יתפרסם. אין להשיג בקול קידושין שהוציא שמואל, דהוי קלא דבתר נישואין. בשעת הקידושין הראשונים הייתה ביונגודא בחזקת קטנה, ומה שאמר לה

אחרי כן הרי את כבר ארוסתי ותהיי עוד ארוסתי - אינו כלום "דאין קידושין תופסין על קידושין". לבסוף מצא הר' שמואל ב"ר יוסף בספרו של הר"י ברצלוני את תקנת הגאונים רב האי ורב יהודה על הפקעת קידושין שנעשו "בבית המשתאות" בפזיזות, ומסיים:

ולולי כי פסו חכמינו ונעדרו גדולי הדור בעלי תורה אשר תורת אמת הייתה וסולת נקיה, היה ראוי לתקן כזה לפי הדור אשר פורצים פרץ, ותכס עליהם הארץ.

כך הועם שמה הטוב של משפחת גדולי המעתיקים, מבלי שנדע מה הייתה דעתו ועמדתו של ר' משה בן תבון שישב כנראה באותו זמן מחוץ למרשיליא. משפטו של שמואל בן תבון מגלה לפנינו טפחיים מן המצב המשפטי הפרוע ששרר באותם הימים במדינת פרובינצא. יתומה בת אצילים לא הייתה מחוסנת אפילו אחרי נישואיה בפני טענות שקר של קידושין וסבלונות, מאותה שעה שנעשתה בת יורשת נחלה הגונה.

הר' שמואל ב"ר יוסף הרגיש בדבר שהמצב הזה טעון תיקון, והוא גם גילה לנכון את האחיזה המשפטית במקורותינו הקדומים בתקנת הגאונים רב האי ורב יהודה, והסיק ממנה כי "היה ראוי לתקן כזה לפי הדור אשר פורצים פרץ", אבל לא מצא עוז להציע לפני חכמי מרשיליא שיתקנו תקנה כזו אחרי "שנעדרו גדולי הדור".

דינם של מתנות החתן (סיבלונות)

בשעת האירוסין ואחריהם נהוג שהחתן נותן מתנות לארוסתו. האירוסין, מאז שהקידושין הוצמדו לנישואין, האירוסין הם "שידוכין" - הצהרה על הסכמה להתחתן, אבל אין בהם יסוד של "קידושין".

האם ייתכן כי המתנות ניתנו בתורת קידושין, ולא כמתנות של רצון טוב? אם כן הדבר, ייתכן שהאישה מקודשת לבעלה, ואינה יכולה להשתחרר בלא גט. שתי התשובות הבאות עוסקות בשאלה זו, ואגב קריאתן ניתן ללמוד על סדרי ההתקשרות והאירוסין באותם ימים.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן אלף קפ

שאלתם:

ראובן שדך בתו לשמעון. וכשנכנסו הקהל לקחת הקניין, היו קהל אנשים ונשים, והכלה יושבת על הכסא לפניהם. ועמד החזן ואמר: "פלוגי שידך בתו לפלוגי", ולקחו הקניין בפני הכלה. ויצאו קצת מן הקהל, ונשארו מהן קצת. ובפני אותן שנשארו מן הקהל העמידו הכלה בפני החתן, עד שראה אותה הוא ואותן שנשארו מן הקהל. אחר כך לקח המשדך סבלונות, ושם אותה בחיקה, והיא קבלה אותם. ואחר כל זה היה שולח לה בכל יום סבלונות מכסף ומזהב.

אחר כך עלתה קטטה ביניהם, ונשתמד זה המשודך. ועכשיו נשאת לאדם אחר. ואחר שנשאת, בא זה המשומד וטען כי בתורת קדושין נתן לה אותן תכשיטין. והיא אומרת כי לא קבלה אותם כי אם בתורת סבלונות. הדין מהו?

תשובה:

תחלה אקדם לכם עניין ראוי להקדימו. והוא שמקדש את האישה, בשעה שהוא מקדשה צריך לפרש לה כי מה שהוא נותן לה לקידושין הוא נותן לה שאילו לא פירש לה, אלא שנתן לה סתם, מאין היא יודעת שהוא נותן לה לשם קידושין? שמא לשם מתנה הוא נותן לה, ולא נתרצתה היא לקבל מידו לשם קדושין אלא לשם מתנה.

ומכל מקום, אם היה מדבר עמה על עסקי קידושיה, ונתן לה סתם, ולא פירש - דיו. דתנן: היה מדבר עמה על עסקי גטה וקידושיה, ונתן לה ולא פירש, רבי יוסי הגלילי אומר דיו. ולפיכך מי שנותן בחיק האישה כסף או כלים ותכשיטין סתם, ולא פירש לשם קידושין, כיון שלא פירש אין לו קידושין אלא מתנה. זהו שראיתי להקדים לכם.

ועתה אכתוב לכם מה שנראה לי בענין השאלה ששאלתם. דעו, כי מי ששולח סבלונות לאישה שנשתדכה לו, דינו תלוי במנהג המקומות: כי יש מקומות שמקדשין תחלה ואחר כך נותנין סבלונות. ויש מקומות שלעולם מי שרוצה לתת סבלונות נותן ואחר כך מקדש. ובאותן המקומות שמקדשין ואחר כך נותנין סבלונות חוששין לסבלונות. ולא שסבלונות אלו הן קידושין, כיון שנתן לה סתם ולא פירש כמו שאמרתי. אלא חוששין שמא קודם ששלח סבלונות אלו כבר קידש, לפי שמנהג המקום הוא לשולחי סבלונות, שאין שולחין אלא אם כן קדשו כבר. והמקומות שלא נהגו לעולם לשלוח סבלונות לאחר הקידושין כי אם קודם הקידושין, אין חוששין לסבלונות כלל.

ולפי העניין הזה, אם מקומכם מקום שלעולם כל משלחי סבלונות הם משלחין קודם הקידושין, אין בדברי האיש הזה כלום. כי מה שהוא טוען שלא נתן סבלונות אלא לשם קדושין, אינו כלום, לפי מה שהקדמתי לכם. שהנותן סתם ולא פירש לשם קידושין, אם אינו מדבר עמה על עסק קידושיה אין חוששין להם. ואין השידוכין כמדבר על עסק קדושיה, כיון שמנהג המקום לשלוח סבלונות ואחר כך מקדשין. גם אין חוששין שמא כבר קידש, כיון שעכשיו שולח סבלונות, שהרי אין מנהג המקום ואפילו למיעוט האנשים להמתין לשלוח סבלונות אחר הקידושין. אלא כל מי שרוצה לשלוח מקדים ושולח קודם שיקדש.

ועוד אני אומר, כי אפילו היה מקומכם מקום שמקצת בני המקום מקדשין ואחר כך שולחין הסבלונות, במעשה איש זה לא נחוש, מפני שכבר אמרתי לכם שאין הסבלונות בעצמן קידושין. וכן אין לחוש שמא זה שנתן סבלונות כבר קידש, שהרי שידך עכשיו בפנינו. ואם מפני התכשיטים ששלח לאחר מכן פעם אחר פעם, אין זה ראייה שכבר קידש, שהרי איש זה כבר ראינוהו שנתן מתחלה סבלונות קודם קידושין. אם כן אין סבלונותיו לעולם ראייה על שכבר קידש. ולפיכך אין חוששין לדבריו כלל וכל שכן לזו שכבר נישאת.

שו"ת הרא"ש*, כלל לה סימן יב

שאלה:

ראובן שידך רבקה ושלח לה סבלונות; שאלו בני העיר למוליכי הסבלונות: למי אתם מוליכים אלו הסבלונות? אמרו: לרבקה מאורסת ראובן הנזכר; ויצא לה קול בעיר שהיא ארוסה לו.

למדנו רבנו אם הן אלו קדושין, או ספק קידושין, להצריכה גט, כיון שיצא הקול בעיר שהיא ארוסתו.

תשובה:

יראה שאין כאן קול להצריכה גט; דמשום סבלונות אין כאן מיחוש, שנהגו בארץ הזאת דמסבלי והדר מקדשי. ואי משום קול, שהיו הנשים שהם מוליכות הסבלונות לרבקה ששלח לה ארוסה ראובן, לאו קול הוא להצריכה גט, שכן לשון העולם, לקרות למשודכת ארוסה, ובכל דהו לא מצרכין גט. כדאיתא בפי בתרא דגטין (פט): אמר עולא: לא שישמעו קול הברה, אלא כדי שיהו נרות דולקות ומטות מוצעות ובני אדם נכנסין ויוצאין ונשים טוות לאור הנר ושמחות ואומרות: פלונית נתקדשה היום.

ועוד התם: לא שישמעו קול הברה, אלא כדי שיאמרו: פלוני מהיכן שמע, מפלוני ופלוני, והלכו למדינת הים. אלמא בקול כל דהוא לא מצרכין גט. הלכך אין כאן בית מיחוש להצריכה גט.

אשר בן הי"ר יחיאל ז"ל.

* רבי אשר בן יחיאל, הרא"ש, נולד בשנת ה"א י' (1250) באשכנז ונפטר בשנת ה"א פ"ז (1327) בטולדו שבספרד. למד בישיבות בעלי התוספות באשכנז ובצרפת, ורבו הגדול היה המהר"ם מרוטנבורג. בעקבות רדיפות נגד היהודים באשכנז, ברח הרא"ש לספרד בשנת ה"א ס"ג (1303), ושם התקבל בכבוד רב על ידי הרשב"א בברצלונה, ומאוחר יותר התמנה לרב העיר הגדולה טולדו. לאחר פטירת הרשב"א נחשב הרא"ש לפוסק הדור בספרד. הוא השאיר אחריו יותר מאלף תשובות. בנו-תלמידו, ר' יעקב, חבר ספר הטור, שם מובאות דעותיו של אביו הרא"ש להלכה. גם ר' יוסף קארו בספרו שלחן ערוך מבכר את דעת הרא"ש להלכה.

שו"ת הרמב"ם סימן שסה

שאלה זו עוסקת בשני עניינים: (א) אישה המסרבת לעלות עם בעלה לארץ, דינה כמורדת, הבעל רשאי לגרשה, והיא מפסידה את כתובתה (=מאוחר). (ב) איך יתייחס בית הדין לעניין, כאשר התרשמותם היא שהבעל אינו רוצה לעלות לארץ, וכל מטרתו היא להתגרש מאשתו.

שאלה

ילמדנו רבנו: ראובן נשא לאה באלכסנדריה, וכתב לה מאוחר (=כתובה) מאה דינרין מצריים. והיא בת גדולי אלכסנדריה. אחר ילדה לו בן. ובהיות ימיו קרוב לשלשה חדשים אירע בינו ובין קרובי אשתו מחלוקת, ונשבע בפני עדים ששוב לא תהיה אשתו - אשתו, עד שתמחול מהמאוחר שלה שלשים דינרים. וכוונתו בזה לנצח קרובי אשתו.

וכאשר שמעו בזה קרובי אשתו חרה להם למאוד, איך יגרע המאוחר מבלי היות לה חטא בזה, ולהם זה לכלימה גדולה. ומנעו אותה מלעשות הדבר הזה. ובא לפני בית דין, והודיעו שלא יוכל להכריחה על ככה.

והיה שם מי שלימדו לבקש ממנה ללכת עמו לארץ ישראל לדור שם, והיא לא תסכים בזה להניח אנשי מולדתה, ובזה תחסר המאוחר שלה, ותעשה רצונו. ועשה ככה, ואיים עליה בזה, ובא לפני ב"ד וטען לפניו את הטענה הזאת. והשיבו, אם לא יהיה בדרך סכנה או דבר מעכב ההליכה, מחויבת האשה בהליכה לארץ ישראל ולדור שם. ואם לא נתרצתה בזה תצא מבלי כתובה. וסמך על המשנה (כתובות ק"י ב') הכל מעלין לא"י ... תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה.

ועצמה תביעתו על אשתו, וכאשר שמעו זה גדולי הקהל חרה בעיניהם על כך, באומרם מכאן ואילך כל מי שישנא אשתו וירצה לגרשה מבלי כתובה, יעליל עליה את הטענה הזאת, ויהיה זה לסבה לגרש רוב הנשים מבעליהן.

תורינו הדרתו הקדושה העל זה פקפוק, או לחזור בזה למנהג המדינה. ומה מחויב בזה. כפי חכמתו המופלאה ושכרו כפול.

תשובה

המפורסם אצלנו, אשר ראינו בתי דינים דנין בו במערב, כך הוא: שמחרימים בשם על כל מי שעושה זה בדרך עלילה על אשתו, שלא לעשותו זולתי ללכת להתברך בא"י, לא זולת זה, ויענה הבעל אמן. ואז יכריחו האישה ללכת עמו, או תצא מבלי כתובה. ככה ראינו אותם עושים.

אמנם מה שאני רואה ובו אני מודה, הוא זה אשר אומר לך, ובו ראוי להורות כל מי שיודע ביאור אומרו "צדק צדק תרדוף" וביאור אומרו "לא תשא שמע שוא", ומה שיוצא מדבריהם "אין לדיין אלא מה שעניו ראות" הוא כך:

אי זה איש בקש לעלות לא"י, והוא מוחזק בכשרות, ולא היה בינו ובין אשתו מריבה בשום פנים, אז נחייב אשתו לעלות עמו לא"י. ואם יחסר אחד מהתנאים הללו, אין לדון עליה לעלות עמו.

ואמנם השועל הקטן המלמד את הטענה הזאת והדומה לה, הוא מחזיק ידי עוברי עבירה, ומשית יד עם רשע, וזה כי כל מי שמבקש עלילות להיפטר מחיובו אשר נתחייב בו, כמו כובש שכר שכיר, והוא העושק כמו הגזלן. ואין הבדל אצלי בין מי שמשתעבד בשכיר לאחרית היום, ואח"כ יבקש עליו עלילות דברים להפסידו שכירותו, ובין מי שעושה עם אשתו ככה, שתניח לו המאוחר שלה. ...

ואמנם הוקל על רוב בני אדם לצער נשותיהם לפוטרם מכתובתם, וראוי להישמר מזה העוון ולמנוע הפועלים אותו. שבור זרוע רשע ורע, והצילו עשוק מיד עושקו.

וכתב משה

שאלות ותשובות מספר "שרידי אש"

שו"ת שרידי אש חלק ב, סימן ח

הרב יחיאל וינברג *

תנועת נוער מעורבת ושירת בנים ובנות

תנועת הנוער ישורון

נושא השאלה: בתנועת הנוער "ישורון" בצרפת יש פעילות חברתית מעורבת - בנים ובנות ביחד. התנאים החברתיים בצרפת הם כאלה, שללא תנועת נוער דתית שתגבש את הצעירים, עלולים הם להיסחף אחרי סביבתם ולהפסיק לשמור מצוות לחלוטין. הבעיה שהרב וינברג עוסק בה היא, אם מותר לקיים מסגרות שההלכה אינה רואה אותן מלכתחילה בעין יפה, אבל מטרתן הסופית חיובית: ליצור חברה דתית שתחזק את הצעירים ביהדותם.

לידידי, הרב הג' חו"ב סוע"ה וכו', מהר"י מאיר שליט"א.

(א) במכתבו מיום ח' טבת שנה זו מתאר כת"ר את דרך החינוך של ארגון "ישורון" שנוסד בארץ צרפת לפני כמה שנים, שהוא מתנהג על פי שיטת החינוך שהיה נהוג במדינת אשכנז לפני החורבן. ועכשיו קמו נגדו עוררים

* רבי יחיאל יעקב וינברג נולד ברוסיה בשנת ה"א תרמ"ה (1885), ונפטר במונטרה, שוויץ בשנת ה"א תשכ"ו (1966) ונקבר בירושלים. למד בישיבות ליטא וספג בהן את שיטת הלמדנות ואת תורת המוסר של הרב ישראל סלנטר. בימי מלחמת העולם הראשונה היגר לגרמניה ולימים נתמנה כראש בית המדרש לרבנים על שם רבי עזריאל הילדסהיימר בברלין, עד לסגירתו על ידי הנאצים ימ"ש בליל הבדולח, בשנת תרצ"ט (1938). הוא היה גאון תלמודי שהשיב לשאלות רבות בהלכה, וחינך דורות של רבנים, מנהיגים והוגים. בימי מלחמת העולם השנייה נעצר על ידי הנאצים במחנות, ונותר בחיים שבור בגופו, אך איתן ברוחו. לאחר המלחמה התיישב בשוויץ.

מצד חוג ידוע של חרדים, אשר לפי דעתם אין הדרך הזאת לפי רוח היהדות, כפי שהנחילונו אבותינו ורבותינו הקדושים.

והערעורים הם שניים: ערעור נגד צורת הארגון הזה, שהוא משתף בנים ובנות בעבודה ומאגדם לאגודה אחת, וערעור נגד המנהג שנהגו, שהבנים והבנות מזמרים יחד זמירות של סעודות שבת או זמירות קודש אחרות. וכת"ר שואל בשם הוועידה התורנית של הארגון "ישורון" אם מותר להם להמשיך את פעולתם בדרך שניהלו אותה עד כה, או צריכים להפסיק פעולתם ולגרום לפירוד הארגון, כפי התיאור של כת"ר.

ואשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

ערעורי החרדים בוודאי יש להם על מה לסמוך, שהרי על פי דין תורה צריך להפריש אנשים מנשים כדי שלא יבואו לקלות ראש, כמבואר במסכת סוכה נא, ב: "מאי תיקון גדול וכו', התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש. התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה, ואנשים מלמטה..." ועיין בשולחן ערוך או"ח תקכ"ט, סעיף ד': "חייבים בי"ד להעמיד שוטרים ברגלים וכו' שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם בשמחה וכו'". ומטעם זה נמנעו בכל קהילות קדושות לייסד חברות שיש בהם תערובת אנשים ונשים, כידוע.

והערעור השני, ודאי שצודק הוא, על פי מה שנאמר בגמרא, ברכות כד, א: "קול באישה ערוה..." ואין הבדל בין נשואה ופנויה... עיי"ש בקונטרס "באר מים חיים" אות ג', ומדבריו יוצא שאף זמירות של שבת אסור לזמר בחורים עם בתולות.

מכל מקום, כשנשאלתי על זה ממנהלי "ישורון", הוריתי להם שימשיכו את פעולתם על פי הדרך שהתוו להם גדולי אשכנז, שהיו צדיקים גדולים וכל כוונתם היתה לשם שמים, להציל את הנוער מסכנת הטמיעה שהתפשטה באשכנז בימיהם, ועל ידי כך הצילו כמה נפשות מישראל והצליחו לקרבם לתורה וליראת שמים. וגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך, ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יראת שמים והשכלה חילונית כאחד, מה שלא עלה בידי גאוני גדולי ליטא ופולין, לפי שלא ידעו לכוון את החינוך על פי תנאי הזמן. וידוע מה שסיפר הגאון מהר"י סלנטר זצ"ל בשו"ב מאשכנז, ושם נזדמן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר זצ"ל, וראה אותו מרצה שיעורים בתנ"ך ושו"ע לפני נשים

צעירות ובתולות. וכה אמר: אם יבוא מי מרבני ליטא להנהיג כן בעדתו, ודאי שיעבירו אותו מכהונתו, וכך הדין. מכל מקום, הלואי שיהיה חלקי בגן עדן עם הגאון הצדיק רבי עזריאל הילדסהיימר. והטעם הוא משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך", כמו שנבאר להלן.

והנה, רבני פולין ואונגרן שנתגלגלו למדינת צרפת, רואים את המנהגים החדשים שהנהיגו חרדי צרפת על פי שיטת גאוני וצדיקי אשכנז, והם מוחים נגדם בעוז, לפי שמנהגים אלו הם נגד דינים מפורשים בגמ' ופוסקים, כנ"ל. אולם אין הרבנים הנ"ל בקיאים בתנאי החיים השוררים במדינת צרפת, ואינם רואים את המצב הירוד של היהדות שם. להפך, בדרישותיהם הם מעמידים בסכנה את התפתחותו של הארגון הזה, אשר כבר הצליח הרבה בפעולתו החינוכית, כמו שתיאר כת"ר במכתבו, וכל דבריו הם כנים ואמיתיים, וזה ידוע לכול.

(ב) ידוע כמה חזק שטף ההתבוללות בארץ צרפת וכמה גדול מספרם של נשואי התערובת במדינה זו. בניגוד לארצות אחרות, ששם היהדות הולכת ומתגברת ומתנערת משפלותה, הנה בצרפת הטמיעה הולכת וגדלה. תנאי הסביבה הצרפתית המיוחדת, המצטיינת בקלות דעת ובדלות של עיון רציני מעמיק, רוח החירות והחופש והרדיפה אחרי נוחיות נעימה וזוהר חיצוני מקסים גורמים להתפשטות מחלת ההתבוללות בארץ זו, ורבים הם חלליה בקרב יוצאי רוסיה ופולין ר"ל (רחמנא ליצלן). ואם לא יתאזרו ויתעודדו לאחוז בדרכי הצלה ולהקים פינת מגן לשרידים יחידים אשר יוכלו אחרי חינוכם ולימודם בקודש להכין דור חדש, נאמן לה' ולתורתו, אם יזניחו את המעשה הבדוק והמנוסה של החינוך החרדי לפי שיטת גדולי אשכנז - סופה של יהדות צרפת גוויעה וכלי' גמורה ח"ו. "עת לעשות לה' וכו'." עצם ההתאגדות של בנים ובנות תחת דגל התורה והמסורה מהווה כוח גדול של חיזוק ועידוד לרוח הנוער, שהוא נתון תחת השפעה בלתי פוסקת של בית הספר הנכרי והסביבה הגויית.

הגורם העיקרי למצב המעציב והמבאיש שנולד בצרפת הוא, לפי דעתי, רגש הבדידות המעיק על לבו של הנוער היהודי. הנער, או הנערה היהודית, מרגיש את עצמו בודד ונעזב לנפשו. אין לו אחיזה נפשית בקרב הבית או המשפחה של הוריו וקרוביו. הבית והמשפחה של אחינו בצרפת נתרוקנו מנחלת אבותיהם וממסורתם של הווי יהודי חי ורענן; אין בהם סימן של

חיים ברוח היהדות. הרדיפה אחרי כסף ותענוגות-עולם עשתה שמות בקרבם, וגרמה לפריקת עול תורה ומצוות.

הצעיר היהודי, כשהוא מגיע לגיל בוגר, מרגיש עצמו בודד בעולמו. היהדות, כפי השיטה של הוראת הזקנים והישישים מסוג הישן, היא בעיניו חיים של נזירות ובדידות, והלימוד עצמו מורגש אצלו כשעמום מייגע, ואת היהדות הם רואים כעין גטו רוחני של ימי הביניים שיש להיחלץ ממנו בכל כוח. הצעירים והצעירות בצרפת הם מנותקים מכל מגע ומשא חברותי עם יהדות אמת, מלאה חיים ותנועה, מכל לימוד מבדח ומושך את הלב. אין שום קשר בין איש לאיש, אינם מצטרפים ואינם מתחברים זה אל זה מחוסר אידיאלים משותפים, ולפיכך הם הולכים ונסחפים עם הזרם הזר של הסביבה הגויית.

התוצאות ידועות למדי: הם הולכים ונטמעים ונבלעים בין הגויים. ולפיכך אני מקדם בשמחה ובברכה את הארגון "ישורון", שהוא עומד ונלחם מלחמת מגן לרוח ישראל ולתורתו. קודם כול הוא מגרש את הבדידות הנפשית ורוח הייאוש והרפיון של הצעיר או הצעירה, בראותם כי לא אלמן ישראל, ועדיין ישנם בתוכנו צעירים וצעירות שומרי תורה ומצוות. הם מעודדים זה את זה ברוח, ומזרזים זה את זה שלא להתבייש מפני המלעיגים מקרב אחיהם וקרוביהם. ודבר זה בלבד כדאי הוא להמליץ זכות על האיגוד הכשר הזה נגד מקטרגיו. ואף הלימוד בחבורה בצורה נאה ומתוקנה הוא גורם חינוכי גדול שאין להמעיט את ערכו. גם ההכרה וההתייחדות ההדדית, כשהיא נשמרת במסגרת של צניעות יהודית, וכן הטיולים והשעשועים הכשרים והצנועים - יש להם כוח משיכה גדול. הם יוצרים סביבה ואווירה שכולה יהודית טהורה, שבתוכה סופגים ריח של אהבת תורה ואהבת יהדות. סוף סוף אין לנו דיקטטורה צבאית, ואין ביכולתנו לנקוט אמצעי כפייה נגד הנוער המתרחק מאתנו. לא נשאר לנו אלא דרך הצלה אחת ויחידה: לחבב את היהדות ולהראות את נועמה ויופייה הרוחניים במסגרת של חברותא יהודית השומרת על עצמאותה הרוחנית באומץ לב ובגאון.

(ג) ועכשיו אני רוצה לבאר את הבעיות העומדות על הפרק מצד ההלכה.

[במקום זה מופיע דיון הלכתי מפורט שהושמט]

ויש עוד סניף להתיר שירה משותפת של בנים ובנות, כשהם שרים זמירות קודש, על פי מה שכתב הרמ"א בשולחן ערוך אבן העזר סימן כא, שכל שאינו עושה דרך חיבה, רק כוונתו לשם שמים, מותר... יש לומר כיוון שהמזמרים זמירות קודש מתכוונים לשם שמים, כדי לעורר רגשות דתיים אצל הבנות ולטעת בלבם חיבה לקודשי ישראל, יש לסמוך על המקלים.

ועיין במסכת יומא סט,א לגבי שמעון הצדיק "עת לעשות לה' הפרו תורתך", ובפירוש רש"י שם. ובמס' תמורה יד,ב איתא שהתירו לכתוב דברי תורה שבעל פה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך". ואמרו: מוטב תיעקר אות אחת מן התורה ולא תשתכח תורה מישראל...

ובוודאי שדבר זה נמסר רק לחז"ל להכריע מתי הוא העת לעשות ומה מותר להפר, ולא נמסר לכל אדם לעשות מעשה, בשביל שהוא יודע כי יש כאן עת לעשות וכו'". ואולם בנידון שאין כאן איסור גמור ורק יש כאן מנהג חסידות ומידת צניעות, אפשר לדרוש סמוכין ולהתיר בארץ צרפת, שכבר הגיע מצב היהדות עד משבר, ואם לא נאחזו באמצעים חינוכיים מנוסים ומעוטרים בהצלחה, כאותם של ארגון "עזרא" באשכנז וארגון "ישורון" בצרפת, עתידה תורה ח"ו שתשתכח מישראל, וד"ל.

(ה) ולכן הוריתי למנהיגי הארגון "ישורון", שיכולים לסמוך על גדולי אשכנז, שהיו בקיאים בחכמת החינוך וידעו רוח בנות הדור שהתחנכו בבתי ספר ולמדו לשונות ומדעים, שיש להן רגש של כבוד עצמי, והן רואות עלבון ודחיפה אל מחוץ למחנה באיסור שאוסרים עליהן להשתתף בזמירות קודש. ולכן התירו לנשים להשתתף בזמירות של שבת.

ואנו רואים ויודעים כי גדולי אשכנז הצליחו בחינוך בנות ונשים צעירות יותר מגדולי שאר הארצות. ובאשכנז ראינו נשים מלומדות ובעלות דרגת השכלה גבוהה שהיו חרדות על דת ישראל ומקיימות את המצוות בהתלהבות. ומשום כך אין אני מרהיב לאסור מה שהתירו הם, ובכגון דא נאמר "עת לעשות לה' הפרו תורתך". וכעין מה שכתב המרדכי: "ובעוונותינו, שאנו מפוזרים בארצות שונות ועת לעשות לה' הפרו תורתך, הלכך אין אנו נוהרים מללמוד בשמיעת שיר נשים ארמאיות", והובא במעיו"ט בברכות שם. ואף שיש לחלק בין הנושאים, מ"מ הטעם אחד הוא, שבארצות כמו אשכנז וצרפת הנשים מרגישות עלבון ופגיעה בזכויותיהן אם

נאסור עליהן להשתתף בעונג שבת על ידי זמירות קודש. ודבר זה מובן למי שמכיר טבע הנשים במדינות הללו. והאיסור יוכל לגרום לריחוק הנשים מן הדת, חלילה.

ובפירוש התניתי במכתבי להנ"ל שאין לכפות על הנשים להשתתף בזמירות קודש, ואם ירצו להחמיר על עצמן, חלילה ללעוז עליהם ולהתלוצץ בהן, שהרי סוף סוף מנהג אבותינו הקדושים בידן, שנזהרו מלהתיר לנשים אפילו זמירות קודש.

ואמנם מבין אני לרוח קצת החרדים המרננים נגד "ישורון", שהם רואים במנהגיו סטייה מן המנהגים שהורגלו בהם באורח חייהם בפולין ובאונגארן. אולם הם מעלימים עיניהם מן המצב בצרפת כמו שהוא. ליהודים החרדים מן הסוג הישן אין שום השפעה על מהלך החיים; הם מרוכזים בתוך חוגם המצומצם, ואינם שמים את לבם לתהליך ההתבוללות העושה שמות גם בקרב החרדים. אף החרדים שולחים בניהם ובנותיהם לבתי ספר נכריים, ואין להם שום ערובה שיהיה בכוחם לעמוד נגד הזרם השוטף ומכלה. הם בוטחים בעצמם ואינם דואגים דאגת מחר לעתידם הדתי של ילדיהם.

צו השעה הוא ליצור חוג של צעירים וצעירות דתיים, תנועת נוער עם התלהבות מידבקת וכוח משיכה חזק, אשר בהיותם מושרשים בקרקע היהדות הדתית יסתגלו להכניס זרם חדש בקרב היהדות, זרם של להט נפשי, של רוח רענן וחי, שבכוחו לכבוש את הלבבות ולרומם את הנפשות הנחשלות, שהגעגועים לחיי קדושה של יהדות טהורה עוד לא עומעמו בקרבן. רק במסגרת זו של ארגון "ישורון" אפשר למשוך את הנוער שלעולם לא יבוא למקום אחר. ורק במסגרת זו ישנם סיכויים לשגשוג חדש של הרוח הדתי ולפעולה חינוכית כובשת וסוללת דרך.

יחיאל יעקב וויינבערג

שו"ת שרידי אש חלק ב, סימן צז

ילד שאין יודעים מי אביו

השאלה הבאה נשאלה על ידי הרב סמואל, רבה הראשי של נורבגיה, שנספה בשואה: נערה יהודייה בלתי נשואה ילדה ילד, ומתה בלדתה. אין יודעים מי אבי הילד: יהודי או נכרי. הקהילה אינה רוצה למול את הילד, ואינה רוצה לטפל בו. הרב סמואל הורה כי יש למול את הילד ולהתייחס אליו כאל ילד יהודי. הרב וינברג מצדיק את הפסיקה של הרב סמואל.

ב"ה, לכבוד ידידי הרב הגי' חו"ב, מצוין ביר"ש ובמידות טובות, כש"ת מהר"י סמואל נ"י (הי"ד), אבד"ק אוסלו יצ"ו.

מכתב כת"ר קיבלנו. ובדבר שאלתו בנערה יהודית שהרתה וילדה לזוננים ומתה אחרי לידתה, אם מחויבים ראשי העדה למול את התינוק ולהכניסו בבריתו של אברהם אבינו ולטפל בחינוכו על פי דת משה וישראל. וכת"ר כותב שראשי עדתו נמנעים לדאוג בעד הילד, לפי שאינם רוצים לספח לעדתם ילד זנונים. הנה, אף שיכולים אנחנו להבין רגשות לבבם של אלופי העדה, החרדים ודואגים לכבוד עדתם המפוארה ויראים שלא ימיטו קו קלון וחרפה על עדה קדושה בישראל - מכל מקום הוראת כת"ר נכונה על פי דיני תוה"ק, כמו שאבאר להלן. ועל ראשי העדה לבטל דעתם מפני דעת תורה. וזהו כבודם ותפארתם, שביטלו רצונם מפני רצונו של אביו שבשמים, אשר ברחמיו המרובים עיניו פקוחות עלינו לשמור עמו ישראל לבל יידח ממנו נידח.

ובגופא דעובדא, הנה כת"ר לא בירר מי הוא אבי הילד, אם הוא ישראל או גוי, ואמו של הילד איננה בחיים, ואי אפשר לשאלה ממי נתעברה. ואף אם הייתה בחיים, לא היה בדבריה ממש, מכיוון שהיא שוטה ומופקרת. אבל אין אנו צריכים לזה, מכיוון שהדין נפסק בשו"ע אבהע"ז סי' ד', סעיף י"ט: עכו"ם הבא על בת ישראל... הוולד כשר ופגום לכהונה. ובאמת אפילו לאומר שהוולד ממזר, מ"מ מחויבים למולו, כמבואר ביר"ד סי' רס"ה סעיף ד'.

הרי דעת גדולי הראשונים והסכמת גדולי האחרונים שהוא כישראל גמור, ואם כן ממילא מחויבים בי"ד וראשי העדה להשתדל במילתו, כמבואר ביו"ד סי' רסא, סעיף א. ועיין שם, סי' רסה, ס"א, שאם אין אבי הבן אצל המילה, מברך אחר ברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". וכבר הוסכם בספרי האחרונים, שעל הרב מרא דאתרא להיות סנדק ולברך ברכת "להכניסו..." בילד כזה, שהוא מפחותי ערך, כדי שלא תהי' מצוות בזויות עלי'. עיין בספר "אות חיים ושלוש" סי' רסא, סק"א. היוצא מכל האמור, שהוראת כת"ר נכונה, ועל אלופי עדתו לעשות כפי דעתו, שהיא דעת תורה.

וה' יגדור פרצות עמו ישראל ונוכה להרמת קרן עמנו ותוה"ק.

ידידו המוקירו
יחיאל יעקב וויינברג

שו"ת שרידי אש חלק ב, סימן קז

נשואי תערובת

שאלה זו עוסקת בנשואי תערובת: מתי הילדים נחשבים יהודים, ומתי לא. הרב וינברג עוסק גם בשאלה אם מותר לתת חינוך יהודי לילדים שאינם יהודים, ומה יהיה הדין אם משפחה מתכוונת להתגייר. כן עוסקת התשובה בקביעת הגיל שבו אפשר לגייר ילדים עם הוריהם.

ב"ה, אייר תרצ"ח, לכב' הרב ר"י רפאל, דרשן בעיר צוויקאוי במדינת זאכסען.

כתשובה למכתבו מט"ו לחודש זה הנני מעיר שהילדים שנולדו מאב יהודי ואם נוצרייה נחשבים כגויים. משום כך אסור מבחינה עקרונית לתת להם חינוך יהודי. ברם, הואיל והילדים המבוגרים רוצים לעבור ליהדות, והאב מתכוון לגייר את הקטינים כשיתבגרו - מותר לתת להם שיעורים ביהדות בהסתמך על הגיור לעתיד.

גיל ההתבגרות הוא שלוש עשרה לבנים ושנים עשרה לבנות כשהם יהודים (או יהודיות). אך בקשר ללא יהודים מתחשבים גם בבגרות הרוחנית. מכאן שמותר לתת חינוך יהודי לילדים שטרם הגיעו לגיל הבגרות, הואיל וגם הם וגם אביהם מתכוונים לעבור ליהדות. לעומת זאת, יש לגייר תחילה ילדים מבוגרים שגם הגיעו לדרגה של בגרות רוחנית - לפני שמותר להתחיל בשיעורים.

גיור ליהדות לגבי נשים נעשה על ידי בית-דין של שלושה. על המתגיירת להתחייב לקיים את המצוות בשלמותן, ועליה גם לטבול במקווה (ראה שו"ע יורה דעה סי' רס"ח, סעיף ג והבאים אחריו). הייתי מציע לכב' שיבקש רב אורתודוקסי מנוסה לקיים את טקס הגיור.

בכל הכבוד

יחיאל יעקב וויינברג

שאלות ותשובות מ"איגרות משה"

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ב, סימן א

הרב משה פינשטיין*

סדר נישואין במשפחה

נושא השאלה: שני אחים רווקים, והאח הצעיר מצא נערה שהוא רוצה להתחתן עמה. אבי הנערה אינו מוכן לדחות את החתונה עד שהאח הבוגר ימצא גם הוא אישה, כי הוא רוצה שבתו תתחתן עם צעיר שגילו פחות מגיל עשרים, על פי דברי הגמרא האומרת כי רצוי להתחתן לפני גיל זה.

אם אח צעיר יכול לישא אישה קודם אחיו הגדול, כשאחיו מקפיד.

י"ח אלול תשכ"ב.

נשאלתי מהגאב"ד דשארמאש שליט"א:

אח צעיר נזדמן לו שידוך הגון, ואבי הכלה רוצה דווקא שיישאנה תכף ולא יחכה עד שיזדמן לאחיו הגדול שידוך. אבי הכלה רוצה שיתחתן הצעיר תחילה, כדי שיתחתן קודם שימלאו לו עשרים שנה. האח הגדול מצטער

* רבי משה פינשטיין נולד ברוסיה בשנת ה"א תרנ"ה (1895) ושם למד ואף כיהן ברבנות עד הגירתו לארצות הברית בשנת ה"א תרצ"ז (1937). ישיבתו בניו יורק, תפארת ירושלים, היא אחת הישיבות המעולות הודות להנהגתו. ר' משה היה מוכר כפוסק הגדול בארה"ב, ותשובותיו מופצות בעולם היהודי כולו. הוא דן בתשובותיו בבעיות טכנולוגיות מודרניות וגם בעיקרי היהדות. ר' משה היה פעיל בענייני ציבור וחינוך. נפטר בשנת ה"א תשמ"ו (1986).

מזה שאחיו הצעיר מתחתן לפניו. האם רשאי הצעיר לישא תחילה? והאם אבי הצעיר רשאי לעזור לו כדרך האב לבנו.

תשובה

פשוט, שאף לכתחילה יכול אח צעיר לישא אישה אף שאחיו הגדול לא נזדמן לו עדיין אשה לישאנה, כי הרי הוא מחויב לישא אישה, ואיך לא יקיים חיובו בשביל שאחיו הגדול לא מקיים?! ואף שאינו מקיים מצד אונס, שלא נזדמנה הוגנת לו, מכל מקום לא יתבטל גם הצעיר ממצוותו זמן בלתי ידוע. וכל שכן שהאישה שנזדמנה לצעיר, אין אבי האישה רוצה לחכות, משום שרוצה שהחתונה תהיה קודם שימלאו לו עשרים שנה, ואם לא, יתבטל העניין. והוא שידוך הגון, שוודאי אין להפסיד עניין חשוב בשביל זה.

(במקום זה יש דיון הלכתי על פי המקורות שהושמט).

ומה שרצה כתר"ה לומר, שאולי יש לצעיר להימנע משום שהוא בושט עבור אחיו הגדול, והוא כעין הלבנת פנים שהוא איסור חמור - הנה גם לעניין הבושת הוא רק שבעצמו מתבייש מזה, שהרי הרבה יש שמתאחרים מלישא אישה בגלל הרבה טעמים: אם בשביל שיש שרוצים ללמוד, שחושבים שאחר הנישואין לא יוכל ללמוד, אם בשביל עניין פרנסה, שרוצים להסתדר באיזה אומנות וכדומה, ויאמרו גם עליו שיש לו איזה טעם לדחות את נישואיו. וגם מסתבר שלא שייך לאסור לאדם מלעשות עסקיו וכל צרכי גופו בטענה שאחד יתבייש על ידי זה, במה שהוא לא הצליח כמותו. ולכן איני רואה שום איסור, ואף לא שום דבר שלא כהוגן בזה שיישא הצעיר תחילה. ואדרבה, זכה במצווה רבא דנישואין ופרייה ורבייה שחייב בן עשרים.

משה פיינשטיין

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ב, סימן יד

נסיעה בתחבורה ציבורית ודיני צניעות

נושא השאלה: הנסיעה בתחבורה ציבורית, ובמיוחד ברכבת התחתית בניו יורק, נעשית בדוחק ובצפיפות רבה. בתוך הצפיפות הזאת נמצאים אנשים ונשים, והם נדחקים זה אל זה. השאלה היא אם מותר לנסוע בתחבורה ציבורית כאשר אלה הם תנאי הנסיעה, או שמוטב להימנע מנסיעה כזו.

בענין נסיעה באוטובוס בשעה שאי אפשר ליהרר מנגיעה ודחיפה בנשים בגלל הדוחק.

י' מנ"א תש"כ.

מע"כ ידידי מו"ה יעקב שאטטען שליט"א.

בדבר נסיעה באוטובוס בזמן שהולכים בני אדם לעבודתם, שנמצאים שם אנשים ונשים דחופים זה בזה, שקשה מליזהר מנגיעה ודחיפה בנשים, אם מותר אז ללכת בשעות אלו שם.

הנה מצד הנגיעה ודחיפה בנשים אין שום איסור, משום שאין זה דרך תאוה וחיבה, וכל איסור נגיעה בעריות, אף להרמב"ם שסובר שהוא בלאו ד"לא תקרבו" דאורייתא, הוא דווקא דרך תאוה, כמפורש בדבריו ריש פרק כ"א מהלכות איסורי ביאה. ומשמע שבלא דרך תאוה אין אפילו איסור מדרבנן, שלא הזכיר איסור כזה.

(במקום זה יש דיון הלכתי מפורט בדבר האיסור לגעת באישה כאשר אין המגע דרך תאוה.)

על כל פנים, לדינא: בנשים אחרות, אף באשת איש ונידה ונכרית, אין איסור שלא בדרך תאוה לכל הדעות. ולכן אין לחשוש מלנסוע באוטובוס בשעת הליכה לעבודה, שדחוקים ודחופים אנשים ונשים, אף שלא יוכל

ליזהר מנגיעה ודחיפה בנשים. שהנגיעה בלא כוונה, מחמת שאי אפשר ליזהר, אין זה דרך תאוה וחיבה.

וכן ליכא איסור מטעם זה גם לישיב ליד אישה כשאין מקום אחר, דגם כן אין זה דרך תאוה וחיבה. ועם אשתו נידה, כשצריכין לישיב דחוקים, אין לחוש לכוונת הנאה, לכן אין לאסור.

אבל אם יודע שהוא יבוא לידי הרהור, יש לו להימנע מללכת אם אין נחוץ לו. ואם מוכרח לילך אז לעבודתו, אין לאסור לו, ויתחזק להסיח דעתו מהן ולהרהר בדברי תורה.

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ב, סימן יג

ריקודים מעורבים

השאלה: האם מותר להשתתף בריקודים מעורבים של בנים ובנות, והאם מותר ללכת לשפת הים, מקום שבו נשים מהלכות בבגדי ים?

בדבר ריקודי תערובות בנים ובנות ואם מותר להיות במקום שהנשים הולכות מגולות בשר.

י"ט סיוון תשכ"ג.

מע"כ ידידי הנכבד מהר"ר יעקב דרדק שליט"א.

הנה בדבר ריקודים בתערובות אנשים ונשים, הוא דבר פשוט שאסור אף עצם הדבר. לשיטת הרמב"ם פרק כ"א מהלכות איסורי ביאה הלכה א, הוא לאו מדאורייתא שלוקים עליו. מלבד איסורים אחרים הבאים מזה, שעובר על "ונשמרת מכל דבר רע", שהוא איסור על הרהור בנשים, כמו שכתוב בכתובות דף מו.

ובדבר להיות במקום שהנשים מגולות בשרן ממקומות שדרכן לכסותם, כמו גילוי שוק וכדומה, יש בזה איסור הסתכלות אף בלא כוונה ליהנות. ואם יש כוונה ליהנות, אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה של אישה.

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ד, סימן י

בדיקות למחלת טי זקס

השאלה: ילדים הנוולדים כשהם פגועים במחלת טי-זקס חיים שנתיים-שלוש ומתים. מחלה זו פוגעת בילדים ששני הוריהם נושאים את המחלה. אם אחד משני ההורים נושא את המחלה - המחלה לא תעבור לילדים, והם יהיו בריאים. השאלה שהופנתה לרב פיינשטיין הייתה: האם ראוי לצעירים לעשות בדיקת דם כדי לגלות אם הם נשאי המחלה? כיוון שרק אם שני ההורים נשאים ייוולד ילד חולה, הבדיקה תקבע במקרה ששני בני הזוג נשאים כי נישואיהם מסוכנים, אבל יכולים הם להינשא לכל אדם שאינו נשא המחלה.

הבעיות הן אלו:

- א. האם מותר לאדם לחקור בעניינים כאלה, או שמוטב לו להניח את הכול לקב"ה ולהיות תמים עם ה' אלוקיו?
- ב. האם לבצע את הבדיקה בפרסום ובפומבי, או בצנעה ובהסתרה?
- ג. מתי לערוך את הבדיקה: בילדות או סמוך לגיל הנישואין?

י"ח אדר השני תשל"ג.

למע"כ חתני כבני, הרב הגאון מוהר"ר משה דוד טענדלער שליט"א.

עיינתי בזה, וזה הנראה לע"ד: כי אף שמיעוט קטן של ילדים נולדים חולים במחלה זו, ושייך לומר על זה את הפסוק "תמים תהיה עם ה' אלוקיך", וכפרש"י בחומש שם, שכתב "התהלך עמו בתמימות, ותצפה לו, ולא תחקור אחר העתידות", מכל מקום, כיון שקל לבדוק, יש לדון ולומר שאם אינו בודק את עצמו הוא כעצימת העיניים מלראות מה שאפשר לראות. ומכיוון שאם ח"ו אירע דבר כזה, הוא להורי הילד צער גדול מאוד, מן הראוי למי שצריך לישא אישה לבדוק את עצמו. ולכן טוב לפרסם הדבר על ידי עיתונים ואופנים שידעו שיש בדיקה כזו.

אבל ברור ופשוט שצריך הדבר להיעשות בצנעה, שלא ידע בחור אחד מחברו ונערה אחת מחברתה. וגם הרופא אשר יעשה אצלו הבדיקה לא יגלה

לשום איש. כי אף שהרופאים מעידים שאם ייקח אישה שאין בה חיסרון זה, וכן כשהיא תיקח איש שאין בו חיסרון זה, אין כל סכנה - לא יאמינו הרבה בני אדם, ולא יוכלו למצוא בן זוג. ולכן צריך הדבר להיות בצנעה, ולכן לא טוב הדבר לעשות בקיבוץ רב, כמו בישיבות ובבתי ספר וכדומה.

וגם כפי שידוע כוחות הנפש, שרוב בני אדם סובלים הרבה מחרדות, שמצייר לאדם דבר קטן כגדול וחשש קטן לחשש גדול, לכן ח"ו לעשות בדיקה זו לבחורים צעירים, שעדיין אין חושבים בעניין נישואין. והרוב הוא שעד עשרים אין חושבים בזה ואין לדבר אליהם כלל בעניין זה. וגם קשה מאוד לבחורים צעירים להיות בעלי סוד, וזה יזיק לעצמם ולאחרים. ונערות שדרכן להינשא כשהן צעירות אין לעשות בדיקה זו פחות מבת שמונה עשרה שנה.

חותנד כאביד, אוהבד בלו"נ, (=בלב ונפש)
משה פיינשטיין

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ד, סימן מ

מי רשאית להתחתן עם כוהן?

בחורה קיימה יחסים עם בחורים רבים, ועכשיו היא מתחרטת על אורח חייה זה, והיא מבקשת לברר אם דרך חייה פוסלת אותה מלהתחתן עם כוהן. הבעיה העומדת לדיון היא זו: אם יצא עליה שם של בחורה שאינה שומרת על עצמה, יש חשש שהיא גם נבעלה לנכרי. במקרה כזה היא פסולה לכוהן.

פנויה שזינתה, לעניין היתר לכוהן וחשש קידושין.

אור לעש"ק ז' דחנוכה תשל"ה

כבוד העלמה תחיה בדרך ישרות ותמימות.

הנה כנראה לי ממכתבך את מתנהגת עתה כבנות ישראל הכשרות, ולכן אני נזקק להשיבך כי גדול כוחה של תשובה.

לעניין כוהן, אם היה זה עם ישראל שהיה כשר לבוא בקהל ישראל כפי שמשמע ממכתבך, שהייתה אצלך מחשבה להתחתן עמו כשיבוא הזמן, אין שום איסור לכוהן. אבל זהו הדין אם היה לך חזקת כשרות. שאם לא הייתה לך חזקת כשרות, משום שהתייחסו אלייך כבחורה שאינה שומרת דיני התורה וכפרוצה, יהיה אז הנידון בדבר נאמנות. היינו, שמא היו לך עסקים כאלו עם הרבה, והיו שם גם נכרים שפוסלים מן הכהונה, כי נפל אצלי קצת חשד במחשבתי מזה שאת כותבת "וגם קרה פעם שהיו שני עדים שראו אותנו נכנסים לחדר וידעו במה היינו עוסקים". הרי משמע שהיו חבורה של איזה אנשים ונשים פרוצים ופרוצות, שלא נתביישו זה מזה כלל. שרובם של אנשים כאלו, שלא אכפת להם להיות גם עם נכרים.

וחשש קידושין אין לפי מכתבך, וגם ברור שכל אלו שהיו שם שהם פסולי עדות ברורין, שהרי הם עוברין באיסור נידה. אבל גם אם היו עדים כשרים אינו כלום, שלא עלה בדעתם שהוא לנישואין. וגם לא את ולא הוא חששתם לאיסורים, שהרי הייתם חשודים על עברות זנות, ואין חזקה שאין אדם בועל בעילת זנות. ומותרת את להינשא.

בדבר הכתובה, אם את כשרה לכהונה, לא יצטרכו לשנות, ויוכלו לכתוב כתובת בתולה.

אם לא מובן דבר מהדברים שכתבתי, טוב שתבואי ואסביר לך ביותר. וגם בדבר התשובה היה טוב שתבואי, שקשה דברים אלו לכתוב בכתב.

המברך אותך בחיים של תשובה ויראת שמים,

משה פיינשטיין

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ד, סימן סה

טיפול רפואי ודיני צניעות

השאלה: בדיקות רפואיות של נשים אצל רופאים גברים נעשות באופן קבוע. השאלה היא אם יש הגבלות כלשהן בבדיקות אלה, שהרי הן אינן מתחשבות בדיני צניעות רגילים, אף לא באיסור ייחוד.

אישה שצריכה ללכת לבדיקה אצל רופא.

בדבר אישה שצריכה ללכת לבית הרופא שצריך לבדקה כשהיא עירומה, וגם בבית הסתרים, שאי אפשר לבדוק בדיקה כזו אלא עם הרופא לבד בחדר סגור, ואף כשיש איזה אדם במשרד בחדר אחר, אין דרך להיכנס שמה, ומעשים בכל יום שאף נשים של ת"ח ויראי ה' מתייחדות עם הרופא במרפאה, וגם היא עצמה בלא בעלה הולכת לרופא.

הנה ההיתר שנתפשט הוא משום שהרופא, אף אם הוא נכרי, הרי הוא טרוד במלאכתו לסלק מעצמו תאוותו. ואף כשכילה מלאכתו שהוצרך להתעסק בה, אם הוא בזמן שקבע שיבואו אליו החולים, הרי לא יוכל לשהות עמה עוד זמן, מפני אלו שמחכים שם. ואף אם עדיין לא באו שם חולים אחרים, הרי חושש שיבואו עוד אחרים.

וכשנשארה היא אחרונה, שידוע שיותר לא יבואו, שאין טעמים אלו, סומכות על זה שיש לרופא אחות העובדת במרפאה שלו, ואם תתאחר יותר זמן מכפי הרגיל, תחשוד ברופא. והרופא יימנע מזה כדי שלא יצא עליו שם רע ויתמעטו החולות לבוא אליו מפני בעליהן שלא יניחום לילך לרופא זה.

אבל מה שמתייחדות עם הרופא אף כשאין אחות, ואף אחר הזמן, וגם על ידי קביעת זמן מיוחד לה בעצמה, נראה שאין להתיר. ומוכרחת לקחת עמה אחד מבניה, ואם אין לה - יהיה מוכרח הבעל לילך עמה. אבל לא נאסרה על בעלה אף כשהלכה בעצמה, דאין אוסרין על הייחוד.

שו"ת "איגרות משה" חלק אה"ע ד, סימן עט

קידושין מתוך משחק

השאלה: שני צעירים שיחקו, ואגב משחק נתן הנער טבעת לנערה, ואמר לה "הרי את מקודשת לי". היו שני עדים למעשה. השאלה היא אם חלו הקידושין והיא צריכה גט, אם לא. אם יש גט - הצעירה נפסלת מלהינשא לכוהן.

בקידושין שאמרו שהיה לשחק.

ט' מרחשוון תשט"ז, לרב אחד.

הנה בעניין בחור שלקח טבעת וקידש בתולה אחת, וראו שני עדים הנתינה כשנתן על ידה ברצונה, ושמעו שאמר לה "הרי את מקודשת לי בטבעת זו". אבל היה זה במושב שחוק וליצנות, והיה ברור להם שהוא לצחוק. אבל אחרי שביארתי לעדים שמא היה זה לשם קידושין, אף שהיו המקדש והמתקדשת כבני ט"ו ט"ז, כי אירע לפעמים מעשים כאלו שרוצים להינשא זה לזה, ואבותיהם מוחים בהם מפני ילדותם או מטעמים אחרים, והבחור מקדש את הבחורה כדי שיוכרחו האבות להתרצות להם. אמרו העדים שלא עלה על דעתם אז, אבל אם היה אחד מסביר להם, היו מסופקים שמא כיוונו לקידושין ממש.

הוריתי שצריכה גט ממנו, וסידרתי הגט.

שו"ת "איגרות משה" חלק או"ח ד, סימן קיז

דרכי תשובה

השאלה: אישה קיימה יחסי קרבה אסורים עם גבר, ולאחר זמן התחתנה, והיא חיה חיים מסודרים. מצפונה מעיק לה על מה שעשתה, והיא שואלת כיצד תכפור על מה שעשתה.

תשובה לאישה על ענייני כיעור, בעוונותינו הרבים ד' אייר תשל"ה.

בדבר התשובה על ענייני חיבה במשך חצי שנה במקום ייחוד, כחבוק ונישוק וכדומה בדברים המכוערים עם האיש שעבדה אצלו כמזכירה, וכבר זה כארבע שנים שהתחתנה עם בעל בן תורה וירא שמים, חזרה בתשובה עד שכותבת "יכולה אני לומר שהקב"ה יכול להעיד עליי שלא אשוב לחטאים האלה כי הלב שלי שבור ורצוף על העניין הזה".

הנה זהו עיקר התשובה: חרטה גדולה על העבר וקבלה על להבא, עד שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, כדאיתא ברמב"ם פ"ב מתשובה הלכה ב. ובוודאי גם התוודתה בשפתיה בלחש לפני השם יתברך, שזוהי התשובה המתקבלת לפני השי"ת. ויחד עם ארבעה ימי כיפורים שעברו היו לה לכפרה.

אבל ודאי יש לעשות גם מעשה לתשובה, שזה נקלט לפנימיות הגוף והנשמה, ויזכור מזה לקיים "וחטאתי נגדי תמיד". אבל מכיוון שהאישה משועבדת לגדל ילדיה ולנהל את ביתה, ולזה היא צריכה להיות בריאה בגופה ושקטה ושלווה ברוחה, לכן אי אפשר לה לעשות סיגופים.

אבל זה תעשה: תתחזק באמונה בהשי"ת, ותדע שהוא רואה הכול ושומע הכול, ואין ממנו נעלם. וזה יועיל להימנע מכל דבר איסור. ולכן טוב שתאמר בכל יום דברים אלו בפיה, שהיא יודעת זה ומאמינה בזה.

ושנית, תאמר מזמורי תהלים בכל יום. אם יש לה פנאי, תאמר כפי שנחלק התהלים, לסיימו בכל חודש, כפי המסומן בספרי תהלים שנדפסו. ואם אין לה פנאי, לא תפחות מחצי השיעור, ותגמור בשני חודשים. וזה טוב להתנהג לעולם, להרבות בזכות זה ברכות בבית לאורך ימים ושנים.

ושלישית, בכל שני וחמישי של ימי החול תאמר בלחש וידוי "אשמנו..." כפי הנדפס בסידורים, מ"אלוקינו" עד "ואנחנו רשענו" ולא יותר. וערב ראש חודש, שנקרא "יום כיפור קטן", תאמר וידוי הגדול של רבנו נסים זצ"ל הנדפס במחזור כל בו של יום כיפור, והוא מחולק לשישה חלקים. תאמר כל הנוסח. רק חלק הרביעי, שהוא בעד אחרים, לא תאמר, שהוא שייך רק כשאומרים בבית הכנסת בקהל.

והוידוי בשני וחמישי ובערב ראש חודש תתנהג עד יום כפור הבא עלינו, ואמירת מזמורי תהלים טוב להתנהג לעולם, אבל בלא נדרים. וכל הוידוים יהיו רק לפני הקב"ה בעצמו, שלא ידע מזה שום אדם, שאסור לפרסם חטאים.

וכל זה יהיה "בלא נדר", כדי שלא תעבור על איסור נדרים אם תשכח מלומר איזה פעם, או שיזדמן שלא תוכל לומר מאיזו סיבה. וגם תחליט שכאשר תגדל את הבנות שיזכה לה השי"ת, תשתדל שלא יעבדו במשרות כאלו, שלא תהיינה באות לידי ניסיונות.

ועוד צריכה לדעת, שחס ושלום להיות בעיצבון, אלא בשמחה שזכתה לתשובה ולבעל תלמיד חכם. וביום כיפור יכפר לה השי"ת כפרה גמורה.

והשי"ת יברך אותה ואת בעלה בכל הטוב והשלום, ונחת ועונג מזרע ברך ה' לדורות עולם.

המברך באהבה ושמחה,
משה פיינשטיין

נישואין אזרחיים

אהרן קליינשפיז

א. הבעיה

רבים מן העולים לארץ נישאו בארץ מוצאם ב"נישואים אזרחיים". השאלה היא אם יש תוקף הלכתי ל"נישואים" כאלה והאישה נחשבת "אשת-איש". אם נישואים אזרחיים נחשבים קידושין, ובני הזוג ירצו להיפרד, יחולו דינים אלה:

- 1) האישה צריכה גט להתירה להינשא לאחר.
- 2) אם נישאה לאחר ללא גט, אין לנישואים השניים תוקף, ואם ילדה ילדים מהבעל השני, ילדיה ממזרים.
- 3) מת בעלה ללא ילדים, ויש לו אח - האישה זקוקה לחליצה מאחיו.

בעיית הנישואין האזרחיים נדונה כבר בדברי הפוסקים הראשונים, שדנו באנוסים בספרד, שנאלצו לחיות כנוצרים ונישאו בכנסייה.

ב. מעשה ה"נישואים האזרחיים" האם נחשב ל"קידושין"?

מהם נישואין אזרחיים, וכיצד הם נעשים? בספר "איגרות משה" לרבי משה פיינשטיין זצ"ל מופיעה שאלה ובה תיאור אופייני ליצירת קשר של אישות בדרך זו ולבעיה שנוצרת בעקבותיו:

בדבר האישה שבאה מהונגריה שתחת ממשלת הסובייטים, ואומרת שדרה עם איש במשך זמן בלא קידושי תורה, רק נרשמו בפנקס פקיד הממשלה בעיר (וכך הם (בהונגריה) סדרי האישות מהממשלה שאין להם שום קניין ושום מעשה, רק רשימה אצל הפקיד). ואחר כך הסכימו להיפרד והלכו לפקיד ורשם שהם מפורדים... ומאז שנפרדו הלך הבעל, ואינה יודעת היכן הוא, והיא באה לקנדה.

האם יש להתירה להינשא? והיא עדיין אישה צעירה, ומלבד עצם העיגון שחז"ל חשו לתקנה, יש לחוש חס ושלום שלא תצא להפקרות.

(איגרות משה, אבן העזר חלק א, סימן עד).

הנישאים בנישואין אזרחיים נרשמים אצל פקיד הממשלה, "ואין שום קניין ושום מעשה, רק רשימה אצל הפקיד". האם לרישום זה יש תוקף של נישואין להצריך את האישה גט?

אם נחייב גט, הדבר יכול ליצור בעיה קשה לאישה, שהרי פעמים אינה יודעת היכן בעלה, ופעמים הוא מסרב לתת גט - והאישה תישאר עגונה, וחז"ל דאגו להתיר אישה מכבלי עגינותה. ועוד: אישה צעירה שאנו חוסמים בפניה את הדרך להינשא בהיתר, יש לחשוש שתחיה באיסור. עלינו לבחון תחילה כיצד אישה נעשית אשת איש על פי ההלכה. זאת נפסק בשו"ע, הלכות קידושין:

אין האישה נחשבת אשת איש אלא על ידי קידושין שנתקדשה כראוי

(שו"ע, אבן העזר, הלכות קידושין סימן כו, א).

ומה הם "קידושין כראוי"?

האישה מתקדשת בשלושה דרכים: בכסף או בשטר או בביאה... (שם כו, א). בכסף כיצד? נותן לה בפני שניים פרוטה או שווה פרוטה, ואומר לה "הרי את מקודשת לי בזה" (שם כו, א). בשטר כיצד? כותב לה על הנייר... "הרי את מקודשת ליי" ונותנו לה בפני עדים (שם לב, א). בביאה כיצד? אמר לה בפני שני עדים: "הרי את מקודשת לי בביאה זו", ונתייחד עמה בפניהם - הרי זו מקודשת, אף על גב דחוצפה היא (שם לג, א).

קידושין ראויים הם קניין (א) לשם קידושין, (ב) באחת משלוש הדרכים, (ג) בפני שני עדים כשרים. אם חסר אחד מאלה, אין קידושין. מכאן המסקנה:

הרי לא נעשה בה כלל מעשה קידושין. ואף אם נזדמן שהיו שם עדים כשרים בעת שנרשמו לאיש ואישה - אינו כלום (אגר"מ, שם עד). ואף אם יש אצלם נתינת טבעת מידו לידה, הרי לא היו שם עדים כשרים, כי לא ילכו עדים כשרים לראות בקידושי ערכאות, ונמצא שהקידושין אינם כלום (אגר"מ שם, חלק ב, סימן יט).

מסקנה: נישואים אזרחיים אינם כלום, כי אין נתינת טבעת, אין עדים כשרים, ואין אמירת "הרי את מקודשת לי".

ג. האם יש משמעות לעצם החיים ביחד כאיש ואישה?

לרישום נישואים אזרחיים אין תוקף של קידושין. השאלה היא אם לעובדה שהם חיים יחד כאיש ואישה, יש משמעות של קידושין כדת משה וישראל? במשנה גטין מצאנו מקור לקידושין שחלו בגלל יחסי אישות: המגרש את אשתו, ולנה עמו בפונדקי... בית הלל אומרים: צריכה הימנו גט שני (גטין פא, א-ב).

אדם גירש את אשתו, ואחרי הגירושין התייחד עמה לעיני עדים כשרים בחדר בפונדק. כיוון שהוא רגיל בה, יש להניח שבא עליה, והעדים על הייחוד הרי הם כמעידים על הביאה. ביאה זו, אומרת המשנה, היא לשם קידושין. ואולי התכוון לזנות? משיבה הגמרא: "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" (שם). חזקה על אדם מישראל שאינו רוצה לחיות חיי הפקר. לכן יש להניח, שהתכוון לקדש אותה שנית בקידושי ביאה והעדים שראו אותם מתייחדים, מעידים על קידושין. מכאן שחיי אישות נחשבים לקידושי ביאה. לכאורה, זוג שנישא בנישואין אזרחיים, וחי כאיש ואישה - אינו רוצה בחיי זנות. לכן דעתם שהבעל יקדש בביאה, והשכנים הם עדי הקידושין.

ד. האם החזקה קיימת בכל זוג, או רק אם היו נשואים מקודם?

המשנה ממנה למדנו על החזקה, עסקה באיש ואישה שהיו נשואים, התגרשו, ושבו והתייחדו. האם ניתן ללמוד מכאן גם על פנוי ופנויה שהתייחדו, ולא היה ביניהם מקודם קשר נישואין? בשאלה זו נחלקו הגאונים והרמב"ם:

הורו מקצת הגאונים, שכל אישה שתיבעל בפני עדים צריכה גט. חזקה שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות...

וכל הדברים האלה רחוקים הם בעיניי עד מאוד מדרכי ההוראה, ואין ראוי לסמוך עליהם. שלא אמרו חכמים חזקה זו אלא באשתו שגירשה בלבד... שהרי אשתו היא, ובאשתו היא שחזקתו שאינו עושה בעילת זנות עד שיפרש שהיא בעילת זנות... אבל בשאר נשים הרי כל זונה בחזקת

שבעל לשם זנות, עד שיפרש כי הוא לשם קידושין (רמב"ם, הלכות גירושין פרק י', הלכה י"ט).

לדעת הגאונים, גם פנוי ופנויה שהתייחדו וחיו כאיש ואישה, אנו מניחים שכיוונו לשם קידושין, כי "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות". לדעת הרמב"ם חזקה זו קיימת רק בגרושתו.

לפי הרמב"ם, וכך נפסק ב"שולחן ערוך" (אבן העזר קמט, ה), לא נאמרה החזקה בפנויה. לשיטה זו, לכאורה, אין חשש קידושין בנישואים אזרחיים, שהרי לא היו נשואים לפני כן.

אולם אין הדבר פשוט: ייתכן שגם לשיטת הרמב"ם אין אומרים חזקה זו בפנוי ופנויה שהתייחדו רק פעם אחת **באקראי**. אבל בנישואים אזרחיים, שבני הזוג גרים דרך קבע כבעל ואישה, וכוונתם לחיי אישות ממש ולא לקשר מזדמן, אולי יש לומר שנתכוונו לשם קידושין. (עיין שו"ת ריב"ש סימן ו, שמעלה ספק זה; מובא בטור, בית יוסף, אבן העזר קמט).

ה. האם החזקה קיימת גם בעוברי עבירה?

האם החזקה שאדם אינו רוצה לעשות בעילתו זנות קיימת גם באנשים פרוצים בעברות, או שמא, כיוון שלא איכפת להם לעבור על איסורי תורה חמורים, לא אכפת להם לעבור על איסור זנות?
בתשובת הריב"ש, מגדולי המשיבים הראשונים, מצאנו דיון בבעיה זו. הוא נשאל לגבי זוג אנוסים לדת הנוצרית שנישאו בכנסייה:

אישה אחת באה מממורקה, מאותן האנוסות לעבודת כוכבים, ובנה בחיקה. ונאמר לה: מה טיבך ומה טיבו של בן זה? ואמרה... בא אנוס אחד לעבודת כוכבים, שלא קידשה בעדים, ולא נישאת לו בעשרה, אלא על ידי עובדי כוכבים בחוקות דתם ובכוהני במותם. וישבה בביתו עמו כאשתו לכל דבר בחזקת אישות, והיו יודעים זה אנוסים רבים. וישב עמה כמשלוש חודשים, ונתעברה ממנו, וזה פרייה. והלך האיש ההוא מעבר לים, ולא יסף שוב אליה עוד. ילמדנו רבנו מה יהיה משפטה ואם לחוש לה אם לא (שו"ת הריב"ש סימן ו).

השאלה הייתה על משפחת אנוסים שנישאו כדת הנוצרים. הריב"ש העלה כמה נימוקים שאין לנישואין תוקף. ראשית, מפני שרוב הראשונים סוברים כרמב"ם, שהחזקה ש"אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" לא נאמרה בפנוי ופנויה. ושנית, כותב הוא, אפילו לסברת הגאונים :

דברי אותם הגאונים קיימים במוחזקים בכשרות. אבל בחשודים לפריצות דערויות, אין חוששין לקידושין... ובנידון זה ודאי אין לך פרוצים יותר מאלו ההולכים לפני העכו"ם להשתחוות שם, ומעשיהם מוכיחים בפריצות.

ועוד, שזו לא טבלה לנידתה, שהרי לא היה לנשים אחר הגזירה מקום טהרה, ואם לאיסור כרת התיר עצמו בביאתו - איך יחוש לאיסור קל של פנויה?! (שם).

דעת ריב"ש היא, שאנשים שאינם חוששים לעבור על איסור תורה חמור שיש בו עונש כרת, כמו איסור נידה, לא יחששו לאיסור קל יותר, של זנות בביאה על פנויה שלא לשם קידושין. ולכן אין לומר שכיוונו לשם קידושין. לדעת הריב"ש הסכימו הרמ"א ורבי יוסף קארו (רמ"א באבן העזר כו, א; וה"מחבר" בעל השו"ע קמט, ו).

וסיכם הרב משה פיינשטיין :

במופקרין לעבור על כל איסורי תורה, ונוהגים כנכרים, ודאי מופקרים לאיסור זנות של כל עריות, וכל שכן לאיסור פנויה - ואין צריכים גט מן הדין (אגר"מ אבן העזר א, עה, וכן א, עד, וכן ד, פא).

ו. האם יש חזקה כאשר אפשר להינשא כדת משה וישראל?

גם אם נניח שאפילו הפרוצים בעברות מעוניינים להיות נשואים כדת משה וישראל ונתכוונו בחיי האישות לקידושין - אי אפשר לומר זאת על כל אדם. אלה שיכלו להינשא כהלכה, והעדיפו ערכאות, אינם רוצים להיות נשואים כדין. הרב קוק כתב בביקורו בארה"ב על נישואים אזרחיים דברים אלה :

כאשר נשא בערכאות, והוכיח סופו על תחילתו שגם גירש בערכאות, אין לנו הוכחה יותר גמורה מזו שאינו חפץ כלל בקידושין; ולמה נחוש לה? (דעת כהן סימן לח).

וכן כתב ר' משה פיינשטיין:

בפרט במדינה זו, שנקל להשיג להתקדש אצל רב כדין התורה, ולא רצו בשאט נפשם להתקדש כדין התורה - ודאי אין לחוש שיכוונו לקידושין (אגר"מ אבה"ע ב, יט).

ז. האם החזקה קיימת באדם שאינו יודע על קידושי תורה?

הרב משה פיינשטיין נשאל:

בדבר בת ישראל שברחה עם בחור שאביו עכו"ם ואמו ישראלית שהמירה דתה (הבחור יהודי, כיוון שאמו יהודייה), ומתנהג כעכו"ם: שמאמין בעבודה זרה שלהם והולך לבית התפילה שלהם... האם יש חשש להצריכה גט? והוא חשש עיגון, משום שאי אפשר להשיג גט ממנו, כי הוא מתנהג כעכו"ם לכל דבר (אגר"מ א, עג).

בחורה חייתה עם בחור יהודי מלידה, שאינו יודע דבר מיהדותו, ומתנהג כגוי. האם גם כאן נאמר שנתכוון לקדש כדת משה וישראל?

משיב רבי משה פיינשטיין זצ"ל:

הרי לא היה כאן מעשה קידושין. שהרי הוא מומר, ונתגדל כן מילדותו, ואינו יודע כלל שיש איסור זנות ושצריך קניין קידושין. ואין שייך לומר דגמר ובעל לשם קידושין משום שאינו רוצה בזנות. ועל בחור כזה, שיודע רק מנישואי המדינה ומנישואי הכמרים, אין שום מחלוקת (אגר"מ א, עג).

החזקה "אין אדם עושה בעילתו זנות" מניחה: (א) שאדם יודע שיש לקדש אשה בקידושין ראויים על פי תורה, אחרת הוא חי אתה בזנות. (ב) שאין

הוא רוצה בחיי זנות, ולכן מתכוון לקדש בביאה. אדם שאינו יודע שיש קידושין כדת משה וישראל - איך יתכוון לקדש בביאה כדת משה וישראל?!

ח. מגורים משותפים במקום שאין יהודים כשרים

לנישואין יש תוקף רק אם ראו את מעשה הקידושין עדים כשרים, שומרי תורה. עדי הקידושין אינם "עדי ראייה" אלא "עדי קיום": אין הם הוכחה שהקידושין התקיימו. נוכחותם היא חלק מן הקידושין, ובלעדיה אין לקידושין תוקף. (גם צילום וידיאו של קידושין אינו הוכחה לקידושין.)

מעתה, כל האפשרות שעצם חיי האישות בין איש ואישה ייחשבו לקידושין, הוא רק כשראו שני עדים כשרים לעדות איך שדרים כדרך איש ואשתו. שהוא רק אם דרו במקום שמצויים אנשים כשרים, שיש לתלות שידעו וראו לכל הפחות שניים מהם. אבל אם לא היו במקום שמצויים אנשים כשרים, שיותר מצוי שכשרים לעדות לא ידעו שהם איש ואשתו - אינו כלום (אגר"מ א, עד).

כאן נוספה הגבלה: רק אם הזוג חיים בסביבה שמצויים בה יהודים שומרי מצוות הכשרים לעדות, יש להניח ששניים מהם ידעו על חייהם כאיש ואישה, והם מהווים עדות על קידושי ביאה. אם הם גרים בסביבה שאין עדים כשרים לחייהם המשותפים, אין קידושין.

בהתאם לכך פסק רבי משה פיינשטיין במקרה הזה:

השאלה: אישה שידועה בתור פנויה, אבל אמרה שבשנת תשט"ו, בנסיעתה עם אחד לפלורידה, נישאה לו בערכאות בעיר הנדרסן שבמדינת צפון קרוליינה, שהיא כולה נכרים, ודרה עמו בערך שני ימים בהיותם בדרך, וכשבאו לפלורידה נפרדו זה מזו.

תשובה: ... אין להחמיר לחשוש לקידושין מצד "אין אדם בועל בעילת זנות, וגמר ובעל לשם קידושין" - מכיוון שהיו רק שני ימים בדרך, ולא היו שם יהודים כשרים שידעו מזה. ולכן היא מותרת להינשא לכל אדם בלי שום פקפוק (אגר"מ ד, 5).

יהודי רוסיה חיו בדרך כלל בסביבה שלא היו בה יהודים שומרי מצוות. ואפילו אם נניח שהתכוונו בחיי האישות לקידושין כדת משה וישראל, עדיין אלו קידושין ללא עדים, ואינם כלום.

ט. מה נחשב קשר של אישות?

הדיון על חשש קידושין בעצם החיים המשותפים, מתבסס על ההנחה שבני הזוג רוצים להיות קשורים כאיש ואשתו. אם אינם מעוניינים בכך, ונוח להם לחיות יחד ללא קשר מחייב - אין להם כוונת קידושין. כיצד נדע אם כוונת בני הזוג להיות קשורים כאיש ואישה?

הרב משה פיינשטיין מגדיר מה נחשב קשר של אישות:

כאשר דיני המדינה שנישאו בערכאותיהם הוא שיכולין בכל עת שרוצים להיפרד זה מזו, הרי אין "אנן סהדי" שרוצים כלל באישות שנעשו מאוגדים זה לזו.

אם בני הזוג יכולים להיפרד ללא הסבר, אין ראייה שהם מעוניינים להיות כאיש ואשתו, ואין כוונת קידושין. וכך פסק רבי משה פיינשטיין:

האישה שבאה מרוסיה פנויה, ודרה עם אחד בערך שנה - אף שהיה זה בדרך נישואין דערכאות - אינו כלום: ...באלו שבאים מרוסיה... שרגילים בדרך מופקר ששם, שאין בעצם עניין אישות: כי יש לכל מי מהם לילך ולהיפרד בלא טעם, ואף המדינה עצמה מפרדת לפעמים ביניהם, כסוברים שאת האיש צריכים שיעבוד בעיר אחרת ולאישה בעיר אחרת - ואם כן אין סוברים זה לקשר ממש (שם ב, יט).

אם החוק מאפשר לבני הזוג להיפרד בכל עת, הנישואים האזרחיים אינם מראים שרצונם לחיות בקשר איש ואשתו. אין כאן כוונת קידושין, שהרי הבסיס חסר: רצון לחיות כאיש ואשתו.

י. הלכה למעשה

משתדלים אנו, אם אפשר, להשיג גט בגלל חומרת איסור אשת איש. ומה שהתרתי היה במקום שאי אפשר להשיג גט (שם ב, יט).

וכך נוהגים בתי הדין בישראל: משתדלים להשיג גט מהבעל, אבל אם יש קשיים, מתירים לאישה להינשא בלי גט.

יא. סיכום

נישואים אזרחיים כשלעצמם אין בהם תוקף של קידושין, כי יש רק הרשמה, ואין מעשה קידושין ראוי בנתינת טבעת, אמירה ועדים כשרים. חיים משותפים יכולים ליצור ספק קידושין בתנאים אלה:

- א. חזקה שאין אדם רוצה לעשות בעילתו זנות, והוא מתכוון בביאתו לשם קידושין כדת משה וישראל. מלבד במקרים אלה:
 1. קשר שלא קדמו לו נישואין, והאיש אינו רוצה בקידושין (רמב"ם).
 2. אנשים פרוצים בעריות, בזנות פנויה - שאינם חוששים לזנות.
 3. הבוחרים בנישואים אזרחיים כשאפשר להינשא כדת משה וישראל.
 4. אנשים שלא אכפת להם מקידושין כדת משה וישראל.
 5. יהודי שאין לו מושג מקידושין כדת משה וישראל.
- ב. עדים כשרים, הרואים את הזוג החיים כאיש ואישה, והמהווים עדי קיום לקידושין שמכוון לקדש בביאתו.
 - למעט מקום שלא מצויים בו יהודים כשרים, ואין עדים לקידושין.
 - ג. רצון להתקשרות בקשר של אישות כדרך איש ואשתו.
 - למעט קשר שבני הזוג יכולים להיפרד בכל עת.

באהבת המין

הרב א"א זסלר

אהבת המין היא דבר מופלא בכוחות הנפש.

במבט ראשון נראה היה שאין תוכן ממשי לאהבה זו ואין היא אלא עצה עמוקה של הבורא יתברך, למען קיים את העולם, כמו שנתן בנו את תחושת הרעב למען קיים את הגוף. אבל דבר זה רחוק מלהבינו: והרי התאוה נתונה כבר בלב אדם, וכן כמיהתו לבנים. ושני אלה יספיקו לקיום העולם. ומדוע נוספה גם אהבת המין?

ושמעתי אומרים, כי אהבה זו היא תוצאה מהכרת הטוב, כי יודו בני הזוג זה לזה על דבר עזרם זה לזה למלא את חוק טבעם. אבל טועים המה האומרים כן, שהרי כל כך מרובים כפויי הטובה בין בני אדם, ולא ראינו שתחסר להם אהבת המין...

על כן נאמר, כי אהבת המין באה על ידי ההשלמה שבני הזוג משלימים זה את זה. שהרי האל ברוך הוא קבע כך את טבעם, כמו שאמרו חז"ל: "כל שאין לו אישה... אינו אדם שלם" (ב"ר יז). האדם לבדו, אדם חסר הנהו, כי לא יוכל למלא את תפקידו. ועל כן, בהיות בני הזוג משלימים זה את זה, יאהבו זה את זה, כי הנותן לרעהו - יאהבו. ואלה, אשר באהבתם כל שאיפתם היא לתת ולהשפיע נחת ועונג זה לזה, יאהבו זה את זה.

והנה נתבאר לנו עוד דבר נפלא: מדוע ברוב הפעמים לא יארכו ימי האהבה הזאת? והתשובה פשוטה היא: רוב בני אדם רוצים ליטול מזולתם, ולא לתת לזולתם.

כאשר חזק עליהם חוק הטבע להתחתן ולהוליד בנים, היו לנותנים ולאוהבים, אבל חיש מהר, כאשר תקל מהם יד הטבע, שבים הם להיות "נוטלים" כשהיו, גם לא ירגישו את השעה אשר החליפו בה את עמדתם. תחת אשר התקשרו תחילה לתת זה לזה, מעתה הם נוטלים זה מזה, וכל אחד ידרוש מרעהו שימלא את חובותיו אשר התחייב לו.

האם אפשרית היא האהבה במצב זה?

וכך אני אומר לזוג בעת שמחת כלולותיהם: היזהרו, יקרים, לשאוף תמיד להשביע נחת זה לזה, כפי שתרגישו רצון בשעה זו, אך דעו: ברגע שתתחילו לדרוש דרישות זה מזה - הנה כבר אושרכם מכס והלאה. ויש בני אדם אשר לא יחפצו בנישואין. אלה הם האנשים אשר לא יוכלו להיפרד מכוח הנטילה אשר יחזק עליהם: אינם יכולים לתת לזולתם, ורק מבקשים המה לקבל עוד ועוד. וגם יד הטבע לא תוכל לעשותם ל"נותנים", ואפילו לשעה אחת.

וכן אלה אשר יחפצו במיעוט בנים - תופעה מצויה בדורנו - גם המה מגדולי הנוטלים: לא יחפצו ליתן מאומה, ואפילו לא לבניהם! אבל הקשר הטוב בין איש ואשתו יהיה כאשר שניהם יגיעו למעלת הנתינה; אז אהבתם לא תיפסק, וחייהם ימלאו אושר ונחת כל ימיהם אשר יחיו עלי אדמות.

המקווה במצדה

יגאל ידין

הפתעה גדולה נכונה לנו באחד מחדרי החומה. לאחר שפינינו את כל עיי המפולת שכיסו חדר זה, נתגלתה לנו בתחתיתו מערכת ברכות: בריכה גדולה, בריכה בינונית ובריכה קטנה. אל שתי הברכות הגדולות ניתן לרדת במדרגות, ובקיר שבין שתיהן היה חור, או אביק, להעברת מים מזו אל זו. יתר על כן: תעלת מים מטויחה ופתוחה, שללא-ספק ריכזה את מי הגשמים מסביבת החדר ומגגו, הוליכה אל הבריכה הראשונה, הגדולה, כפי שניתן לראות בתצלום. עם גילוי מערכת ברכות זו עלתה בדעתנו מיד ההשערה שגילינו, לא פחות ולא יותר, מקווה טהרה, ואף הודענו על כך באחת מפגישות העיתונאים השגרתיות שזימננו. השמועה שגילינו מקווה טהרה מימי בית שני עשתה לה כנפיים, והרעשה במיוחד את חוגי היהודים החרדים וחוקרי ההלכה, שכן הלכות מקוואות הן מסובכות למדי, ועד עתה לא נתגלה כל מקווה מתקופה זו ממש, שבה נאמרו ונכתבו רבות מאותן הלכות. בקשר לכך זכור לי יפה אחד הביקורים המיוחדים במינם שזכינו להם במצדה. ביקור זה, יותר מכל ביקור אחר, מעיד עד כמה מדברת מצדה ללב כל אדם ואדם בלשונו. יום אחד הגיעתנו הודעה, שהרב דוד מינצברג, מן המומחים בהלכות מקוואות, ועמו הרב אלעזר אלתר, מבקשים לבקר במצדה, לראות במו עיניהם את המקווה. שמחתי על כך מאוד, ובאחד הימים החמים, בשעות הלוהטות של אחר הצהרים, עלו השניים למצדה דרך שביל-הנחש בלויית פמליה של חסידים. הם לא רצו לנוח, וסירבו לראות את מבני הורדוס המפוארים או כל דבר אחר. הם ביקשו רק דבר אחד: שנוליכם אל המקווה. ובשעה שהרב מינצברג הישיש נכנס לאחת הברכות ובידו אמת מידה בשביל לבדוק אם אמנם יש במקווה כדי אותם ארבעים הסאה הדרושים לפי ההלכה וכיוצא בזה - צילמתיו עם בני לווייתו, ותצלום זה הוא מן החביבים עליי ביותר, כי מעיד הוא על העניין הנפשי העמוק שיש ליהודים בתגלית זו, העשויה להיראות בלתי חשובה כל-כך מבחינה ארכיטקטונית.

ברגעים הראשונים של הבדיקה פרפר מעט לבי: פניו של הרב מינצברג היו רציניים, ובשלבם מסוימים של מדידותיו לא היה בטוח אם אמנם בנוי

המקווה כהלכה. אולם, משסיים את כל בדיקותיו, פסק לשמחת כולנו, שהמקווה "מקווה טהרה" הוא, "משופרא דשופרא שבע פעמים".

כיצד בנוי מקווה טהרה? לפי ההלכה חייב מקווה הטהרה - שבלעדיו לא יכול להיות שום יהודי שומר מצוות, בפרט בימים ההם - להיות בעיקרו מקווה של מים לא שאובים, המשוכים ישירות אל הבריכה. דבר זה אינו ניתן, כמובן, לביצוע ברוב חודשי השנה בארץ-ישראל, וההלכה קובעת, כי די אם חלק מן המים יהיה כני"ל, ואילו את המים הנוספים אפשר להכשיר לפי הצורך על ידי השקתם, כלומר על ידי הבאתם במגע עם מים טהורים אלה. לשם כך נוצרו שתי הברכות. באחת - במקרה הנדון זו הקרובה לפתח - נאצרו המים הטהורים, הלא שאובים, בשעת הגשם, ואילו השנייה שימשה כברכת הטבילה. לפני השימוש היו פותחים את הנקב - ה"אביק" בלשון המשנה - המחבר את שתי הברכות, ובגעת קצת מן המים הטהורים במי ברכת הטבילה הוכשרו מימיה של זו. הבריכה השלישית, הקטנה, שאינה מחוברת אל שתי הברכות האחרות, נועדה לרחיצה ממש, רחיצת ידיים ורגליים, לפני הטבילה במקווה. כי מקווה זה לא היה יחיד במצדה, וכי ההלכות שלפיהן נבנה היו הלכות של קבע, יכולנו להיווכח, לאחר זמן, בסוף עונת החפירה ובקצה השני של מצדה, כשגילינו מקווה שני, בפניה הצפונית מזרחית של הבניין המינהלי הגדול שממערב למחסנים. כזכור, היה בניין זה בשימוש גם בתקופת הקנאים וגם לאחר מכן, בזמן חיל המצב הרומאי. והנה בחצרו מצאנו מקווה דומה כמעט לחלוטין למקווה שבתחומה הדרומית. אף כאן ניתן לראות יפה את העמל הרב שהושקע בבניית האביק להשקה. תגלית זאת זורעת אור על כמה עניינים סתומים בהלכות שבמשנה, ובדומה לכתובות העוסקות בענייני תרומות ומעשרות מעידה אף היא על דבקותם הדתית של מגני מצדה, שאפילו כאן, במצדה הצחיחה, טרחו כל כך בבניין המקוואות לפי חוקי ההלכה.

מאמר על המקווה במצדה וצילומים, ראה בקישור הבא :

https://www.ybz.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Article_85.1.pdf

שו"ת אגרות משה חלק אה"ע ג' סימן יח (תמצית)

אם רשאית הכלה לתת טבעת לחתן תחת החופה

ז' אדר תשכ"ט.

מע"כ ידידי הרה"ג מהר"ר אפרים גרינבלאט שליט"א .

בדבר אלו שאחר שהחתן קידש בטבעת את הכלה, נתנה גם הכלה לחתן טבעת ואמרה "הריני מקודשת לך" או "אתה מקודש לי".

ודאי לעניין הקידושין, מאחר שכבר נתקדשה כדן, הם קידושין גמורים. ומה שגם היא נתנה וגם אמרה מה שאמרה, דבריה הם דברי הבל ושטות. ואף אם ידעו מתחלה הם והעדים שיעשו כן: שגם היא תיתן טבעת ותאמר, לא נבטל בגלל זה את הקידושין. ואי אפשר לומר שנגלה הדבר למפרע שהם רוצים שהקידושין יהיו גם ע"י נתינתה ואמירתה. שהרי גם אם היו מתנים בפירוש שהקידושין יחולו רק אם שניהם יקדשו אחד את השני, גם אז היה זה כאילו התנו על מה שכתוב בתורה שאינו כלום ... וזה פשוט.

אבל אסור לעשות זה :

- אם מנהג הנכרים הוא כן, ... ובדיני הנכרים צריכה גם היא לקדש, נמצא שעושים כחוק שלהם, ודאי שהוא באיסור הלאו של הליכה בחוקות הגויים.
- אף אם אינו כלל חוק הנכרים, גם נראה שאסור לעשות כן בשעת החופה אף בלא אמירה, ובאמירה אסור גם אח"כ אם הוא סמוך לחופה, ... שהרי מה שגם היא נותנת טבעת, הוא לשם קידושין, ויש לחשוש מזה שיאמרו שגם האישה יכולה לקדש את האיש... ואם עושים דבר שיכולים לבוא לטעות כזו - הוא ודאי איסור.

ובעצם נראה לעניות דעתי שהוא איסור גדול, שהרי על ידי זה עושים שישתכח מהרבה אנשים דין קידושין. ושכחת דין, אף שלא יביא לשום קלקול - הוא איסור לאו.

.... כשירגילו שגם היא תיתן טבעת ותקדש, דבר שהוא בלא טעם כלל, ועושים כן רק כדי לשנות את הדין, יש לאסור מצד זה עצמו, אף אם לא יבוא לידי קלקול כלל. כדי שלא יטעו לומר שלא די בקידושין שמקדש הבעל, אלא יאמרו שהדין הוא שצריך ששניהם יקדשו אחד את השני. ולגרום לטעות זו הוא איסור גמור וברור מצד שכחת הדין ושינוי הדין.

ידידו ואוהבו בלוי"נ, משה פיינשטיין

כיסוי ראש האשה

תלמוד בבלי, מסכת כתובות דף עב/א

מתני' ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית. ואיזו היא דת משה? מאכילתו שאינו מעושר ומשמשתו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת. איזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע..

גמ' "ואיזוהי דת יהודית - יוצאה וראשה פרוע". ראשה פרוע דאורייתא היא, דכתיב "ופרע את ראש האישה", ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש. דאורייתא - קלתה (כובע קטן) שפיר דמי (מותר), דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור. אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש הוי בה רבי זירא היכא אילימא בשוק, דת יהודית היא. ואלא בחצר - אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי ואיתימא רב כהנא, מחצר לחצר ודרך מבוי.

המאירי, כתובות עב,א

"יוצאה בשוק וראשה פרוע" - ופירשו בגמרא שזו מן התורה היא, ובכלל "דת משה" וכדכתיב "ופרע את ראש האישה" - כלומר זאת (הסוטה, את ראשה פורעים) ולא אחרת. ותנא דבי ר' ישמעאל, מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפירוע הראש. אלא שפירשו זו שנכללה בדת יהודית ולא בדת משה, שאינה יוצאה בגלוי שיער לגמרי, אלא שהניחה קלתה (כעין כובע מבגד גס) על ראשה. ומן התורה אין זה פרועת ראש לגמרי אף בשוק, אלא שבדת יהודית אין זה מספיק בשוק או אף במבוי מפולש שמעבר רבים מצויה בו, עד שתכסה שיערה במטפחת. ומכל מקום דווקא שתצא לשוק כן, אבל מחצר לחצר דרך מבוי סתום שאין בו מעבר רבים - מותר. ובחצירה, אע"פ שהדבר מגונה, אין כאן אפילו משום דת יהודית, אף בפירוע גמור.

כיסוי ראש לאישה נשואה

במסכת כתובות דף עב,א מופיעים המושגים "דת משה" (דאורייתא) ו"דת יהודית" (מנהגים שישראל נהגו בהם). מושגים אלה מוזכרים בנוסח הקידושין: "הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל".

בדיון הגמרא עולה כי כיסוי ראש האישה ברשות הרבים הוא חובה הכלולה ב"דת משה" - חובה דאורייתא. ראייה לכך מביאה הגמרא מפריעת ראשה של סוטה, (ראה במדבר ה'), דבר שהוא ביזוי ועונש. מכאן שכל אישה אחרת ראשה מכוסה ברשות הרבים. החובות הכלולות ב"דת יהודית" - מנהגי ישראל - כוללות לפי דברי הגמרא את חובתה של האישה לכסות את ראשה גם במבוי פנימי, שאין הרבים עוברים שם.

דיני ירושה - המצב החוקי כיום

הרב אליהו היישריק

דיין בבית הדין הרבני בבאר שבע

החוק במדינת ישראל שונה מן ההלכה בנקודות אלה:

א. לפי דין תורה אין הבת יורשת במקום שיש בן. לפי החוק (חוק הירושה תשכ"ה 10-11) כל היורשים מתחלקים ברכוש באופן שווה, ואין הבדל בין בת לבת.

ב. לפי דין תורה הבכור יורש פי שניים מכל בן אחר. לפי החוק כל הבנים יורשים בשווה.

ג. לפי דין תורה הבעל יורש את אשתו, ואילו האישה אינה יורשת את בעלה, אלא מקבלת כתובה, מזונות ודיוור. לפי החוק האישה יורשת את בעלה גם אם יש בנים.

ד. לפי דין תורה ברגע שאדם מת, רכושו הופך להיות רשות היורשים. לפי החוק הירושה עוברת ליורשים רק לאחר ביצוע צו ירושה. הבדל זה גורם לשינוי מעניין: לפי החוק אדם יכול להסתלק מן הירושה, כי הירושה טרם הגיע אליו, והוא יכול לסרב לקבלה. לפי ההלכה, כדי לוותר על הירושה יש לבצע פעולה של הקנאה: המוותר צריך להקנות את הירושה לזה שהוא מוותר לו עליה.

בתי הדין כפופים לחוק הירושה (תשכ"ה סעיף 7, ולחוק זכויות האישה תשי"א). בית הדין יכול לפסוק על פי דין תורה רק אם "כל הצדדים הנוגעים בדבר הביעו בכתב את הסכמתם לכך" (סעיף 155).

אם בית הדין ירצה לפסוק על פי דין תורה, יהיה צורך בחתימה של הבת שהיא מוותרת על הזכויות שהחוק מעניק לה, והיא מסכימה לחלוקה על פי דין תורה. זאת בגלל חוק המדינה הדורש הסכמת הצדדים כדי לדון על פי דין תורה. וכאן עולה השאלה מה יקרה אם הבת אינה מוכנה לחתום, או שהיא מבקשת תשלום עבור החתימה.

אם ירצה בית הדין לפסוק על פי חוק המדינה, יהיה צורך שהבנים, המוותרים על חלק מירושתם בשביל הבת, יבצעו פעולה המקנה את החלק שוויתרו עליו לטובת הבנות.

במסכת בבא בתרא קלג,ב נאמר :
 דאמר ליה שמואל לרב יהודה :
 שיננא לא תיהוי בי עבורי אחסנתא
 ואפילו מברא בישא לברא טבא
 וכל שכן מברא לברתא.
 שאמר לו שמואל לרב יהודה :
 חריף, לא תהיה בין המעבירים אחוזה
 אפילו מבן רע לבן טוב
 וכל שכן מבת לבן.

על יסוד דברים אלה לא רצה ה"חתם סופר" להתקין צוואה שבה השווה האב את הבנים לבנות. ואלה דבריו :

שו"ת חתם סופר חלק ה (חו"מ) סימן קנג³
 וראיתי כי האי גברא כל מגמתו להשוות ירושת הבנות עם הבנים. על כן לא יהיה לי חלק עמו, ולא אתקן לו לשון צוואה.
 כמאמר חז"ל כתובות נ"ג ע"א "א"ל שמואל לרב יהודא שיננא לא תהוי בעבורי אחסנתא מברא בישא לברא טבא כ"ש מברא לברתא".

לפי דברי חתם סופר אלה, צריך אדם להימנע מלשנות את סדרי הירושה מהסדר הקבוע על פי דין תורה. אולם יש להבחין בין ההוראה בזמנו של החתם סופר, למצב החוקי בימינו.
 בזמן החתם סופר, האפשרויות היו לפסוק על פי דין תורה או להעדיף סדרי ירושה אחרים. ההימנעות מלדון בסדרי ירושה אחרים מוליכה את המוריש לדון על פי דין תורה.
 המצב כיום הוא, שחוק המדינה עומד מול דיני הירושה, וקודם לו מנקודת מבט של ביצוע הירושה בבית המשפט. בית הדין אינו יכול לדון על פי דין תורה אלא בהסכמה של הצדדים, ובאישורם בכתב. מצב זה גורם לכך שהבנות יכולות לסרב לחתום על

³ רבי משה סופר (שרייבר), החת"ם (חידושי תורת משה) סופר, נולד בפרנקפורט דמיין בשנת 1762 ונפטר בפרשבורג בשנת 1839. נחשב לאביה הרוחני של יהדות הונגריה בעת החדשה. בשנת 1806 נתמנה לרב העיר פרשבורג, והוכר כגדול דורו. חידושי לגמרא, דרשותיו ובמיוחד תשובותיו הנציחו את זכרו לדורות. צאצאיו ישבו על כסא הרבנות בהונגריה, באוסטריה ובפולניה. הוא לחם קשות - ובהצלחה - בתנועת הרפורמים, ועודד את הישוב בארץ ישראל.

ויתור בחלקן ברכוש על פי החוק, ואז בית הדין אינו מסוגל לחלק את הירושה לפי ההלכה. הדבר גורר אחריו מריבות בתוך המשפחה, דבר שהוא עצמו מגונה. העיקרון כי ניתן לשנות את סדרי הירושה כדי לחלק את הרכוש באופן ראוי מצוי כבר בדברי חז"ל: חז"ל תיקנו כתובת "בנין דכרין": תנאי בכתובה, על פיו הבנות יתפרנסו מנכסי האב עד שתינשאנה. ועל כך אומר רבי שמעון בר יוחאי: "מפני מה התקינו כתובת בנין דכרין? כדי שיקפוץ אדם ויכתוב לבתו כבנו". (כתובות נב ב).

מסיבה זו נראה כי המצב הראוי הוא שאדם יכתוב צוואה בה יגדיר שהוא נותן (נותן, ולא מוריש!) את נכסיו בחלקים שווים בין כל ילדיו. ואילו חלק קטן מן הרכוש ישאיר לחלוקה על פי סדרי הירושה של התורה. בדרך זו יצא ידי שניהם: יחלק את רכושו בדרך של כבוד למת ולמשפחה, וללא מריבה, ועם זאת יחלק חלק מן הרכוש על פי דיני ירושה שבתורה.

הערך 'ירושה' באנציקלופדיה יהודית דעת, ונוסח צוואה המתאים לחוק במדינת ישראל וכן להלכה.

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=68>

היהדות והאהבה⁴

שלום רוזנברג

יחס היהדות למיניות

ייחודה ההגותי וההלכתי של היהדות בא לידי ביטוי ביחסה אל המיניות. על הייחוד שבעמדה הזו נוכל ללמוד מפירושים של חז"ל על פרשת נשי למך, פירוש שהובא גם על ידי רש"י.

"ויקח לו למך שתי נשים, שם האחת עדה ושם השנית צלה": אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון: כך היו אנשי דור המבול עושין: היה אחד מהן לוקח לו שתיים: אחת לפרייה ורבייה ואחת לתשמיש. זו שהייתה לפרייה ורבייה הייתה יושבת כאילו אלמנה בחייה. וזו שהייתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והייתה יושבת אצלו מקושטת כזונה. הדא הוא דכתיב (איוב כד, כא): "רועה עקרה לא תלד, ואלמנה לא ייטיב." תדע לך שכן, שהרי הברור (=הנבחר) שבהן היה למך, ולקח שתי נשים. הדא הוא דכתיב: "ויקח לו למך שתי נשים, שם האחת עדה" - דעדה מיניה (=מרוחקת ממנו), "ושם השניה צלה" - שהייתה יושבת בצלו. (בראשית רבה כג,ב)

חז"ל מפרשים, אם כן, שאחת משתי הנשים הייתה ליופי - הזונה העקרה - והשנייה לבנים, ובפועל אלמנה חיה. אנו רואים כאן גישה הרואה באשה שתי "פונקציות" שונות: האישה כאם לעומת האישה כאהובה. הבחנה זו מנוגדת לחלוטין לרוחה של היהדות. למך ושתי נשותיו מייצגים את עמדתה של האלילות.

הפרדה בין מיניות להורות בנצרות

אולם גישה דומה מצאנו באופן מפתיע גם בנצרות. כיצד ניתן לחלק בין הפונקציות? הנצרות לקחה את מרים, אמו של ישו, הדגישה את האימהות

⁴פרק מתוך הספר "בעקבות הכוזרי", ברשות המחבר.

שבה כאשר הפכה אותה לאם בתולה, וביטלה את החלק השני שבאישיותה, את האהבה המינית. זהו נס המייצג את היחס הדתי אל האישה. זהו קו מחשבה שנקודת המוצא שלו היא שהמיניות היא רעה כשלעצמה. העולם ייבנה על ידי "בינוניים" אלה, שאינם יכולים להתגבר על יצרם.

ההלכה על מיניות והורות

גדולתה של ההלכה בולטת במצווה האומרת, כי אף שמותר לנו לשחוט שור, אסור לנו לסרס אותו. זהו הניגוד המוחלט לרעיון שהציעו הכמרים שראו את הסירוס כמצווה. המיניות היא חלק אינטגרלי של אישיותנו, והיא צריכה לעזור לנו בהתפתחותנו. כאן יכולים אנו לראות את ההבדל בייחס של הדתות לחיים, למין ולמיניות.

תופעת הסירוס ידועה גם בנצרות וגם באיסלם. כמרים סירסו את עצמם כדי לעבוד על ידי כך את האלוהים. ידועה גם תופעה של סירוס ילדים, כדי שקולם לא יתחלף בהתבגרותם, והם יוכלו להמשיך לשיר במקהלות בקולות הסופרנו. גם בארצות האיסלם מצאנו את הסירוס. הם המשיכו את המנהג האלילי, שבו השתמשו המלכים והעשירים כדי "ליצור" שומרים בטוחים לארמונותיהם ולהרמונות הנשים. למנהג זה אנו עדים במגילת אסתר. בנצרות שירת הסירוס את הדת והאמונות. באיסלם את תאוותם והנאתם של המועטים. היהדות אוסרת זאת באיסור מוחלט בכל מקרה.

היהדות ראתה באדם ללא מיניות עץ יבש. ישעיהו מנחם את הסריסים, ומבטיח לתת להם, לסריסים יראי ה', יד ושם. אולם התורה בירכה את האדם בבנים ובבנות. הנזירות הנוצרית הביאה בעצם לחזרתו של למך. התקבל סטנדרט כפול. מצד אחד, באופן רשמי, טהרה וקדושה עילאית. מצד שני, בהסתר, זימה וזנות. אולם היחס היהודי אל המיניות אינו רק ניסיון להיות ריאליסטי. הוא ביטוי לאידיאל המצוי בין הנזירות לבין ההפקרות. ואת זאת הצליחה היהדות לעשות בשימה את הדגש על קדושת הזוג ועל קדושת המסגרת המשפחתית, יסודה החשוב ביותר.

ההגות הפילוסופית על יצר המין

בהגות הפילוסופית שהושפעה מן המחשבה היוונית מצאנו הערה על חוש המישוש:

החוש הממשש אשר ביאר אריסטו במידות ואמר שזה החוש חרפה לנו. ומה טוב מה שאמר, כי באמת הוא חרפה, מפני שהוא לנו מאשר אנחנו בעלי חיים, לא דבר אחר, כשאר הבהמות. ואין בו דבר מעניין האנושות.
(מו"נ ח"ב, לו)

על נושא זה נכתב חיבור חשוב, "איגרת הקודש", המיוחס לרמב"ן. באיגרת זו מוצאים אנו הדגשת הצורך להימנע מן הטעות:

ואל יחשוב אדם כי בחיבור (ההזדווגות) הראוי יש גנאי וכיעור; חלילה מזה, כי החיבור נקרא "ידיעה"... וידוע שאילו לא יהיה בדבר קדושה גדולה לא יהיו קורין לחבור ידיעה.
(איגרת הקודש, כל כתבי הרמב"ן, ירושלים, תשכ"ד, עמ' שכג)

בעקבות עיקרון זה מתקיף בעל האיגרת את דעתם של הפילוסופים הרציונליסטים על חוש המישוש ויחסי המין. בהערה יפה קובע בעל "איגרת הקודש" כי לפי דעתו קשורה דעה זו עם דעת אריסטו לגבי קדמות העולם, הרואה בחומר ישות עצמאית מהאלוהים באופן מוחלט. "שאילו היה מאמין שהעולם מחדש בכוונה, לא היה אומר כך יוני האחר".

רמב"ן על יחס היהדות למין

הגותו של הרמב"ן היא אב-טיפוס לגישה היהודית למין. אנו יכולים לעמוד על כך במקומות שונים בפירושו למקרא. כך בהסבר הטומאה הקשורה ביחס המיני: "ואשה אשר ישכב איש אתה שכבת זרע ורחצו במים ו טמאו עד הערב" (ויקרא טו, יח). לכאורה נובע מכאן שהאקט המיני יש בו משום טומאה. רמב"ן מפרש זאת בצורה שונה: "וטעם טומאת שכבת זרע, אע"פ שהוא בטבע התולדה, כטעם טומאת המת. כי המקור מושחת, והשוכב לא יודע אם ישחית זרעו, או יהיה ממנו ולד נוצר." מכאן אנו רואים שטומאת האקט המיני קשורה עם המוות (מותם של הזרע או של הביצית - נידה).
רמב"ן רצה להבחין בין ההנאה לבין התאוה. לדבריו, בעקבות החטא התגברה התאוה.

והנה בעת הזאת לא היה בין אדם ואשתו המשגל לתאוה, אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו. ולכן היו האיברים כולם בעיניהם כפנים וידיים, ולא יתבוששו בהם. והנה, אחרי אכלם מן העץ הייתה בידו הבחירה וברצונו להרע או להיטיב, בין לו בין לאחרים. וזו מידת אלוהים, מצד אחד, ורעה לאדם, בהיות לו בה יצר ותאוה" (פירוש רמב"ן לבראשית ב, ט)

לפי הבנה זו של רמב"ן, אין הרע קשור במין עצמו, אלא בתאוה, שיש בה חטא, והיא נקשרת לפעמים במין. לפני החטא המין וההנאה הכרוכים בו הם פונקציונאליים. הם עוד אחת מהפונקציות האנושיות הטבעיות. לאחר החטא קשורה החמדה במין. יש כאן, אם כן, שני מיני תאוות, המקבילות במידה מסוימת לתאוה הטבעית ולתאוות הפרברטיות דוגמת ההומוסקסואליות.

לסיכום הדברים אין טוב אלא להביא את דברי הגמרא בעבודה זרה, המספרת לנו איך בעקבות מעמד הר סיני תוקן חטאו של אדם הראשון, כמובן עד חטא העגל. האדם זוכה לאלמוות. הצורך בהולדה הופסק. והנה למרות כל זאת, המיניות והאהבה ממשיכים להיות קיימים. בני ישראל חוזרים לאוהליהם. אלא שכאן בולטת דמותו של משה הנשאר עם הקב"ה. הוא הגיע למדרגה אחרת. זהו יוצא מן הכלל יחידי, עדות למעמדו המיוחד כמקבל התורה.

האהבה והחוק

המצוות בתחום הזיווג

עכשיו אנו יכולים לחזור לסוגיית הבנת המצוות בתחום הזיווג. אין מטרתנו לחפש סיבות למצוות, אלא להשתדל לחשוף את דמות האדם והחברה שנורמות אלו מנסות לבנות. במקום מטרה תיאולוגית - להבין את המצווה - עלינו לחפש מטרה אנתרופולוגית: איזו דמות אדם בונה ההלכה. לא נטעה אם נתפוס את גישתה של היהדות בתחום זה כניסיון ליצור מערכת שתיקח בחשבון ארבע קבוצות ערכים. במרכז הערכים האלה עומדים היחיד, הזוג, המשפחה ועמידת האדם בפני הקב"ה.

סכמה זו תעזור לנו להבין את המורכבות של הבעיה ואת התפתחותה ההיסטורית. למיניות יש חשיבות רבה, ולפעמים מכרעת, בתחומים השונים. לחיינו המיניים השפעה מכרעת על קיומם של המשפחה, של העם, של המין האנושי ואף של החיים עצמם עלי אדמות. יחסים אלה משפיעים באופן ברור על מבנה המשפחה והיחסים שבה. אי לכך, אין המערכת היהודית יכולה להתחשב רק באינטרס או באידיאל אחד, אלא רק במכלול של כמה אידיאלים שונים. אידיאלים אלה יוצרים השלמה, אך גם סתירה. התאמה, אך גם מתח מתמיד, המסביר את הבעייתיות שאנו פוגשים בחיינו בסוגיה זו.

המשפחה והחוק המעצב אותה

המשפחה היא התא הבסיסי של החברה. הניסיונות ליצור תאים אחרים שיחליפו את המשפחה הוכיחו את עצמם ככישלונות קשים וחמורים. יצירת המשפחה מתאפשרת רק על ידי הקפת חיי המין בגדרי ההלכה והחוק. על דברים אלה עמדו הרס"ג והרמב"ם בדיוניהם על טעמי המצוות. אם כי רס"ג מכליל את איסור העריות בין המצוות השמעיות, "שהסיבה העיקרית לקיומן היא ציווי ה'", מודה הוא שיש בהן "פרטים מועילים", שעליהם הוא עומד בקיצור. הדברים ברורים בכל הנוגע לאיסור הזנות ולאיסור הקרובים:

ומן החכמה לאסור את הזנות, כדי שלא יהו בני אדם כבהמות עד שלא ידע כל אחד את אביו שיכבדהו כגמול על שגדלו ויוריש לו האב מה שחננו ה'. כמו שירש ממנו את מציאותו... אבל האם והאחות והבת, מפני שההכרח מביא לידי התייחדות עמהן, והתרת נשיאתן תביא לידי זנות עמהן. (אמונות ודעות ג,ב, תרגום הרב קאפח)

דברים דומים כתב הרמב"ם (מו"נ ג, מט). הגבלות על חיי המין אינן שרירותיות. הן באות להבטיח קיומם של מוסדות חברתיים שונים, ובמרכזם המשפחה. חלק גדול מהמוסכמות שבכל חברה הם, ללא ספק, המשך של החוקים הדתיים. אלה הם שאריות האיסורים שהדת הטילה על האנושות. אולם "שארית" זאת היא בעצם מלט חברתי, אולי היחיד השומר על הבניין החברתי שלא יתמוטט.

ומה שנכון לגבי המשפחה, נכון - על אחת כמה וכמה - לגבי העם. איסור נישואי תערובת הוא הערובה היחידה לקיום העם.

שמחת חתן וכלה

הזוג

מעבר לצורכי הציבור נמצא הזוג. וראה זה פלא: בין שבע ברכות הנישואין אנו מזכירים שהקב"ה משמח חתן וכלה. ברור לנו איך אנו משמחים חתן וכלה. אנו מנסים לרקוד, לשעשע ולתת מתנות. אבל איך הקב"ה משמח אותם?

עמדנו כבר על חשיבותה של המשפחה והכרחיותה לקיומה של החברה. אלה הם תנאים חשובים לבריאותו הפסיכולוגית של הילד והאדם. קיומו של התא המשפחתי מאפשר לילד להתפתח התפתחות בריאה. גידול בבית חולים, בבית יתומים או במוסד הוא ללא ספק אסון פסיכולוגי ואולי אף בריאותי. המשפחה והמאבק היומיומי הקשור בה הם בבחינת הכרה ומצווה.

אילו היינו מקבלים מאת הקב"ה מצווה "פרו ורבו" כחובה ליצור משפחה, היינו מקיימים אותה, כפי שאנו מקיימים מצוות אחרות, כפי שאנו צמים ביום הכיפורים או מבערים את החמץ לפני פסח. גם אז היינו עושים שמחת נישואין, בדיוק כמו שאנו שמחים בסיום מסכת או בהכנסת ספר תורה. אלא שהקב"ה גם הוא נתן לנו מתנה בעת בנייתנו בית. בראותו אותנו מקיימים את המצווה, שימח אותנו הקב"ה ונתן לבני הזוג מתנה: ההנאה המינית. אלא שאנו חייבים לדעת שמתנה זאת היא מאוד שבירה. אוי לנו אם נפסיד את המתנה הזו. היהדות רואה את המיניות כמתנה, ומנסה לעזור לנו לשמור עליה.

המין כרובד נוסף במימוש האדם

התורה חושבת שגם עבור היחיד המין הוא מציאות שבה מגיע האדם לרובד נוסף חשוב ועמוק במימושו העצמי, גם בצד הביולוגי וגם בצד הפסיכולוגי. התכנית האלוקית, הבאה לידי ביטוי גם בטבע, נותנת לאדם אמצעים להגיע

למטרתו. אולם במימוש מטרתו יש תפקיד מיוחד למה שאפשר לקרוא האנרגיה המינית. רק בצורה כזו יש להבין את איסור הסירוס והעיקור של בעל חיים, קל וחומר של האדם. מותר לנו לשחוט שור, אך אסור לסרס אותו!

המין בא לידי ביטוי ביצירת הזוג. לפי היהדות, בבסיס מצווה זו שוכנת התפיסה שהאיש והאישה כשהם לעצמם מהווים כל אחד מהם חצי אדם. מעבר לארוטיקה מופיעה כאן האהבה. על יסוד הדברים האלה עמד הרב אליהו דסלר ב"מכתב לאליהו" (חלק א':). יש לבנות את האהבה מעבר לתאוה. מובן שניתן להסביר תופעות רבות על בסיס "הצירופים הביולוגיים" ועל בסיס צרכים חיזוניים. אולם אנו צריכים להפוך את הצורה שבה אנו מבינים צרכים אלה. המבנה הביולוגי והפסיכולוגי שלנו הוא בבחינת "עצה עמוקה של הבורא ית' למען קיום העולם - כמו שנתנו בנו את הרעבון למען קיום הגוף". עובדה זו מסבירה אמנם את התאוה, אך היא איננה מסבירה את האהבה. אבל מצד שני, אהבה זו אינה סתם אהבת הבריות. אין אפשרות להעמיד את אהבת המין על האחוה והרעות הרגילים אצל בני אדם, "אשר יודו הודאה הדדית על דבר עזרם זה אל זה למלא את חוק טבעם". אין אהבת המין אהבה רגילה, שהרי "כל כך ירבו כפויי הטובה... ולא ראינום, שתחסר להם אהבת המין". הרב דסלר מסביר את מהותה של האהבה מתוך רעיון ההשלמה, החזרה על האחדות הראשונה: "על כן בהיותם נותנים השלמה זה לזה, כאשר נתבאר, כי הנותן אוהב". גם הבעיות הכרוכות בשקיעתה של אהבה מעין זו תלויות בעובדה שאלה "אשר התקשרו תחילה להיות נותנים, מעתה היו לנוטלים".

כאן מצאנו את אחד ההבדלים היסודיים שבין הלכה לבין חוק. ההלכה באה להגן לא רק על החברה. היא באה להגן קודם כול על הקשר שבין הזוג עצמו. היא באה להגן על המתנה השבירה שהקב"ה נתן לבני הזוג: האהבה המינית. אבל היא באה גם ליצור ביניהם קשרים של נאמנות, היא יוצרת ברית.

הנישואין - ברית

היחס בין בני הזוג היא אכן מצווה שכלית. הנישואין הם קודם כול ברית. בפרשת סוטה מתארת התורה את האישה הבוגדת כמועלת: "איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל" (במד' ה, יא). על בסיס זה קבע המהר"י קולון: "לא

כתיב 'איש איש כי תשטה אשתו ומעלה מעל בה'... אלא 'מעלה בו מעל' כתיב" (שוי"ת מהרי"ק סי' קסז). וכך כותב הגר"א: "דלא כתוב ומעלה מעל בה', שתהא מתכוונת למעול במקום, אלא למעול מעל באישה" (ביאור לשוי"ע אה"ע, סי' קעח, סי"ק ג). רעיון זה פותח בספרות השוי"ת בצורה מעניינת מסביב לשאלה של זנות בשגגה. בנוסף לעבירה על "לא תנאף" קבעו חכמים שיש עיקרון נוסף המקשר בין בני הזוג ואותו ניתן לתאר במונחים של ברית. הניאוף הוא, לפי זה, מעילה בברית.

הדילמות בתחום המין

לאור מה שראינו עד עתה, יכולים אנו לחזור אל הדילמות העומדות בפני האדם, כפי שראינו בתחומים אחרים. רבנו סעדיה גאון נהג לבחון כל תחום לאור הקשת המלאה של האפשרויות העומדות בפני האדם. ואכן, במאמר העשירי של ספר "האמונות והדעות" מעמיד בפנינו רס"ג אלטרנטיבות מוסריות שונות ב"הנהגת האדם". הראשונה היא הפרישות, שלפיה "צריך למאוס בעולם הזה ולא יבנה בית ולא ייטע, ולא ייקח אישה ולא יוליד, ואל ישכון עם מי שבחר המעשים האלה... אבל יתבודד בהרים עד שימות בדאגה ובאבל". אם כי דברים רבים מהדברים שנאמרו על ידי בעלי הפרישות אמת הם, בכל זאת "טעו בעזיבת היישוב ובני אדם", כי בהימנעם מלהתחתן ייחד המין האנושי, תכלית היקום כולו.

מן הצד השני מעמיד לפנינו רס"ג את האהבה ההומוסקסואלית. רס"ג ידע יפה את מקורותיה היוונים של ההומוסקסואליות ואת עובדת היותה נפוצה בין הפילוסופים היווניים. תיאורו של רס"ג מבוסס על המיתוס המובא ב"סימפוזיון", הדיאלוג הידוע של אפלטון. מול אהבות אלה מעמיד רס"ג אידיאל של אהבה שלמה: "ואין העניין הזה טוב, כי אם באשתו של אדם, שיאהבה ותאהבה ליישוב העולם, כמו שאמר (משלי ה, יט) 'אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד'". רס"ג מעמיד בפנינו אידיאל של אדם, המושג לא על ידי כפיפות לאידיאל או לערך בודד, אלא על ידי אינטגרציה של מכלול האידיאלים. "וכאשר יקבץ אל אלה המעשים כאשר זכרנו, יהיה משובח בשני העולמים, וכמו שאמר (משלי ד, כג) 'מכל משמר נצור לבך, כי ממנו תוצאות חיים'".

עול החוקים

דיני טהרת המשפחה

אין ספק, הדינים הקשורים בתחום המיני אינם קלים. אך אנו חייבים להבין שיסודות טהרת המשפחה וקדושתה, על כל גוניהם, מקשרים את הגבר והאישה בקשרים מיוחדים במינם. האיסור לקיים יחסי מין מחוץ למסגרת המשפחתית, אין בו רק צד חובה, של נורמה המחייבת אדם ללא עוררין. הוא גם עצה. אין ספק שדיני טהרת המשפחה יוצרים קצב של מפגש חדש והתחלה מחודשת. זהו אולי הדבק היחידי המאפשר לשמור על המסגרת המשפחתית בלא שתיהרס. אולם הוא גם "עצה" מהבחינה האגואיסטית הפשוטה: עצה לשמור על מתנתו של הקב"ה, האהבה המינית. כאן, ללא ספק, אחד המבחנים הגדולים של הזיווג הדתי.

בין מיניות ופורנוגרפיה

אלא שיש הבדל בין מיניות, ואפילו ארוטיקה, לבין פורנוגרפיה. הפורנוגרפיה פירושה התייחסות למין כאל מצרך בתוך שוק. דברים אלו הודגשו יפה לפני שנים רבות, על ידי פרופ' בוננונטורה הי"ד, פסיכולוג דתי שנהרג לפני קום המדינה בשיירה שעלתה לקמפוס האוניברסיטאי בהר הצופים. ההלכה מנסה לבנות חיי משפחה שיהיו שונים מאלה הנקבעים על ידי ה"שוק חופשי". בשוק החופשי יש כלכלה אכזרית. החזק יותר מנצח, והחזק משתנה מדי תקופה. התורה הוציאה את המין מכלכלת השוק. היא יצרה מערכת המשתדלת למנוע מצב שבו שולט חוק הגיונגל, שלפיו מנצח החזק ביותר, או אפילו הגיונגל היפה ביותר, ביחוד כשיופי הוא עניין של שנים מועטות בלבד. הפורנוגרפיה היא שימוש באדם למטרות מסחריות, מעין מכירה של מצרכים אנושיים.

ההלכה מנסה גם להגביל יסוד נוסף השליט בחברה המערבית: היסוד הוויזואלי. יופי וגבריות הן מלכודת, לפעמים נזם זהב באף חזיר. לשפוט על פי מראה עיניים, על פי מה שמעורר רושם במבט ראשון, זה פעמים רבות עוול גדול ביותר. לעומת הנסיון למשוך תשומת לב במשיכה המינית מדגישה הגמרא את החובה של האישה להתייפות עבור בעלה וחובתו של הגבר לפייס את אשתו. דברים אלה הם מחוות רומאנטיות, אך הם גם טעונים משמעות

ארוטית. היהדות אינה מתנגדת למיניות; היא אפילו מדגישה אותה פעמים רבות.

קונפליקטים ואחריות

"בן עשרים לרדוף". כאשר אדם מתבגר, הוא רודף או נרדף. רודף אחרי מטרות שלפניו: אמביציות, כבוד, תאוה. הוא גם בורח מן הפחדים שלו. כאשר שני בני אדם הופכים להיות לזוג צעיר, הם נכנסים לשלב חיים חדש. חיי המשפחה הם מאבק מתמיד, לפעמים מלחמה, מאבק שתמיד יהיו בו תבוסות, כישלונות ובעיות.

כאשר האדם מתבגר, הוא מוצא את עצמו בעימות עם הוריו, עם האותוריטה. זאת הסכנה הגדולה של ההתבגרות. הקונפליקט עם ההורים עלול להפוך למאבק עם היהדות. אבא הוא יהודי, והמרד נגד האב עלול להיות באיזשהו אופן גם למרד נגד היהדות.

אולם כאשר הגבר נהפך לאב, והאישה יולדת ילד, הם מגלים את הפרספקטיבה האחרת: "דברים שרואים משם לא רואים מכאן." הם עומדים בנקודת תצפית שונה. או-אז מתגלית בפניהם האחריות, והם לומדים את הצורך למלא את חייהם במשמעות. אז הם מבינים שכדי להיות עצמאיים הם עומדים בפני הנסיון לעשות מהפכה נגד האב, ולפעמים נגד הדת שהאב מייצג. אך כדי לבנות בית וחברה, וכדי לחנך ילדים, כדי שהוא עצמו יהיה לאב, אין לו אלא דרך אחת: להישען על אביו שבשמים. אם התורה אינה מחנכת, שווא עמלו המחנכים.

במצב זה אנו מבינים את הבעיה המרכזית של האדם ואף את קיומו של החוק. כפי ששמעתי פעם מהפילוסוף היהודי-הצרפתי עמנואל לוינאס, אילו בעולם היו קיימים שניים, הייתה מספיקה אהבה. כיוון שבעולם יש לכל הפחות שלושה, זקוקים אנו לחוק. אישית, מפקפק אני אם אמנם יחס בין שניים יכול להאריך ימים ללא מחויבות, ללא חוק. ללא חוקים אין חינוך כלל.

טהרת המשפחה

דיני הטומאה והשפעתם על המשפחה

הבנת דיני טהרת המשפחה מחייבים אותנו להתייחס לשני צדדים ברורים הקיימים במצווה. צד אחד מתייחס לעצם דיני הטומאה. הצד השני מתייחס להשפעתן של הלכות אלו על חיי המשפחה ועל הקשרים בין בני הזוג. אולם יש גם צד שלישי, הנוגע לכל פרט ופרט.

גמרא ידועה במסכת סנהדרין מתעכבת על הפסוק בשיר השירים: "בטנך ערמת חיטים סוגה בשושנים" (שה"ש ז, ג). פסוק זה מתקשר עם דיני טהרת המשפחה. "סוגה בשושנים" פירושו שקיים לפעמים גדר אדום, וזהו דם נידה. זהו הפשט של דברי חז"ל. אולם יש בפירושם משמעות כללית יותר, שעליה עמדו הוגים שונים:

נחשוב על גינה שגדלים בה פרחים מרהיבים. אדם רואה אותם, חומד אותם בלבו, ורוצה להיכנס ולקטוף פרחים שאינם שלו. מה עושים כדי למנוע את הפריצה? שמים גדר, במקומות מסוימים אף חומה עם גדר תיל, החוסמת את הדרך לגינה, ואינה מאפשרת למתפרץ להיכנס. אך נתאר לעצמנו גינה שיש סביבה גדר, והגדר עצמה עשויה שושנים. זוהי המטרה האנושית הגבוהה ביותר: לחנך את עצמנו לשמור את הגינה כאשר היא מוקפת רק בגדר של שושנים.

אוטונומיה

הגענו לשלב הראשון והמכריע באחד המושגים החשובים ביותר במוסר: אוטונומיה. העובדה שהיא חסרה מהווה אחת הבעיות המוסריות המרכזיות. החוק נשמר אך ורק מפני שיש סמכות האוכפת אותו: משטרה, בית משפט, בתי סוהר ומערכת ענישה. אולם היהדות רצתה לגדל בני אדם שיגיעו למדרגה שבה יעשו את הטוב לא מפני סיבה שמחוצה לו - פחד מפני השוטר, למשל - אלא מפני סיבה פנימית: האחריות שיש בו, דרך ארץ בפני המצווה ונותנה.

הגמרא מסבירה בכך את מהותו של ישראל. בני זוג הרוצים אחד את השני ישמרו על טהרת המשפחה לא מפני לחץ חיצוני אלא בגלל השכנוע הפנימי שבהם. התורה מאמינה לזוג, ואינה גוזרת עליהם איסור "ייחוד". מי שנמצא מחוץ למסגרת ההלכה איננו מסוגל להאמין בכך. כיצד יכולים

בני אדם להתגבר על יצרם, וכיצד יכולים להאמין לבני אדם שאכן ינהגו בביתם לפי חוקים אלה? זהו פשר המושג: "סוגה בשושנים". זאת היא המדרגה המוסרית הגבוהה ביותר, שבה האותוריטה האמיתית של האדם נמצאת בתוכו, ולא ב"משטר" או ב"משטרה" שבמדינה.

זהו, לפי עמנואל לווינאס, הרעיון המרכזי של היהדות. תיקון העולם אינו יכול להתרחש אלא בד בבד עם חינוך המתבסס על עקרונות מעין אלה. את זאת רצתה ההלכה. ההלכה מחנכת את האדם לשלוט בעצמו, וממילא לתקן עולם במלכות שדיי. אנו דומים לאדם ההולך על חבל נטוי בין שני הרים, גבוה על פני תהום. התנאי הראשון להצליח הוא השליטה העצמית, שליטה על כל הגוף ועל כל אחד משריריו. גם החברה לא תוכל להתקיים אלא אם שליטה עצמית זאת מתקיימת. זו היא דרך שבה אנו מחנכים את עצמנו.

המשפטים והחוקים מתאימים, אם כן, לשני הרבדים המצויים בתוכנו. המשפטים לשכבה הרציונאלית שבי, החוקים לשכבה האי-רציונאלית. אני מחנך את עצמי בעזרת אמצעים שאינם דרשות בעלמא.

אהבת ה'

אהבת ה' ואהבת האדם

הערכים שראינו עד כה בונים את היחיד, את הזוג ואת החברה. אולם אנו מודרכים על ידי ערך נוסף: העמידה בפני ה'. אנו נקראים לכבוש את היצר כדי לעמוד בפני היוצר.

בתוך כל המעגלים מוצאים אנו את המפגש עם הקב"ה, את מצוות האהבה המקשרת אותנו אליו. האהבה האנושית צריכה להשאיר "קצת" מקום לאהבת ה'. על המאבק שבין שתי אהבות אלו עמד בצורה מופלאה, בפתחה של התקופה המודרנית, הרב צבי הירש קלישר, מבשר הציונות הדתית הנודע. הרב קלישר מתעכב על אחת מאגדות חז"ל.

רבא אמטי ליה קורבנא לבר שישך ביום אידם.

אמר: ידענא דלא פלח לעבודה זרה.

אזל, אשכחיה דיתבי על צואריה בוורדא, וקיימן זונות ערומות קמיה.

א"ל: אית לכוך כהאי גוונא לעלמא דאתי?

א"ל : דידן עדיפי טפי מהאי,
 אתון אית עלייכו אימתא דמלכותא ;
 אנן לא תיהווי עלן אימתא דמלכותא.
 א"ל : אנא מיהא מאי אימתא דמלכותא איכא עליי?
 עד דיתבו, אתא ההוא פריסקתא דמלכא, אמר ליה : קום דקבעי לך
 מלכא... (עבודה זרה סה,א)

תרגום :

רבא הביא קרבן לבר-שישק (השליט הפרסי) ביום חגו.
 אמר : ידעתי שלא יקריבו לעבודה זרה (ולכן אין איסור לתת לו קרבן זה).
 הלך, מצאו יושב עד צווארו במרחץ של מי ורדים, וזונות ערומות עומדות לפניו.
 אמר לו (בר-שישק) : יש לכם (הנאות כאלה) בעולם הבא?
 אמר לו (רבא) : שלנו עדיף מזה.
 לכם יש אימת המלך ;
 אנו, אין עלינו אימת המלכות.
 אמר לו (בר שישק) : אני, איזו אימת מלך עליי?
 עוד הם מדברים, ובא שליח המלך ואמר לו : קום, שהמלך רוצה אותך.

אגדה זו ניתנת כמובן לפירוש פשטני. רבא ובר שישק מתווכחים, לכאורה, למי מצפה גן-עדן הכי מוצלח : האם ההנאה שבגן עדן היהודי גדולה מהנאות העולם הזה שהפרסי העשיר משיג? ורבא מראה לו שחייו שבירים, ואימת המלכות עליו.

הרב צבי הירש קלישר עומד על רובד עמוק יותר בסיפור זה. השאלה הנדונה כאן היא עמוקה הרבה יותר. בר שישק מתפאר לא על ההנאה אלא על קיומה של התשוקה. ההנאה עצמה אינה קיימת אם אין תשוקה קודמת לה. להפך, הנאה ללא תשוקה היא לעג לרש! ההנאה היא פונקציה של התשוקה. וכך אומר בר-שישק, על פי פירושו של הרב קאלישר (ספר אמונה ישרה, תר"ג, עמ' ה) : "וכי יש מציאות תשוקה גדולה מאשר יש לי עתה, כי כתנור בוער יצרי בקרבי... שתשוקת החומר יותר מתשוקת השכל, שהרי השכל לא יחשוק נגד הרצון, והחומר יתאוה יותר מן הרצון." על כך השיב רבא : "אית לכוון אימתא דמלכותא" : "כי כל גשמי יש לו גבול והפסק". צו ההתייצבות לפני המלך גרם לו לאבד לחלוטין את תשוקתו. הפחד והאימה ניצחו את התשוקה. ומשאיבד את התשוקה - שוב אין ערך להנאות שהוא נתון בהן. אין הוא מסוגל עוד ליהנות.

אולם, אומר רבא, קיימת תשוקה אחרת, הגוברת על הפחד והאימה. זו היא אהבת ה'. וקידוש השם יוכיח. קידוש השם הוא סיטואציה שבה האהבה, אהבת ה', גוברת על אימת המוות. ומותו של ר' עקיבא כשהוא קורא "ואהבת את ה' אלהיך" יוכיח.